

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Головний редактор

Тетяна Юрїївна ГРАНЧАК

Редакційна колегія

К. Лобузїна (заступник головного редактора)

С. Гарагуля (вїдповїдальний секретар)

Т. Антонюк

В. Бабїк (Польща)

О. Василенко

О. Воскобойнїкова-Гузєва

Т. Добко

В. Добровольська

Л. Дубровїна

О. Дуднїк

Г. Елбесгаузен (Данїя)

О. Завалїна (США)

Н. Кушнарєнко

Г. Липак

Е. Мацевїчюте (Швецїя)

Ж. Мина

О. Онищенко

А. Ржеуський

Н. Стрїшенець

Заснований у червнї 1993 року.

Свїдоцтво про державну реєстрацїю

КВ № 17072-5842 ПР вїд 09.08.2010 р.

Виходить 6 номерїв на рїк

Адреса редакцїї:

Національна бібліотека України іменї В. І. Вернадського,
пр-т Голосїївський, 3, Кїїв, 03039, Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

E-mail: bibvisnyk@nbuv.gov.ua

Передплатний індєкс 74049

Електронна версїя журналу:

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv>

Веб-сайт журналу: <http://bv.nbuv.gov.ua/uk/>

Журнал включено

до Перелїку наукових фахових видань України у галузях

їсторичнї науки (наказ МОН України

№ 1188 вїд 24 вересня 2020 р.)

та соцїальнї комунїкацїї (наказ МОН України

№ 1188 вїд 24 вересня 2020 р.)

(Категорїя «Б»)

Видання індєксуєтьсє наукометричними базами даних

Google Scholar, Index Copernicus;

включено до

мїжнародного каталогу журналїв DOAJ,

загальнодержавної бази даних

«Наукова перїодика України»,

загальнодержавної реферативної бази даних

«Україніка наукова»

Свїдоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавцїв, виготївникїв

ї розповсюджувачїв видавничої продукцїї

ДК № 1390 вїд 11.06.2003 р.

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Editor-in-Chief

T. HRANCHAK

Editorial Board

K. Lobuzina (Deputy Editors-in-Chief)

S. Harahulia (Executive Secretary)

T. Antoniuk

W. Babik (Poland)

O. Vasylenko

O. Voskoboinikova-Huzieva

T. Dobko

V. Dobrovolska

L. Dubrovina

O. Dudnik

H. Elbeshausen (Denmark)

O. Zavalina (USA)

N. Kushnarenko

H. Lypak

E. Maceviciute (Sweden)

Zh. Myna

O. Onyshchenko

A. Rzhеuskyi

N. Strishenets

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:

КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010

Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

Vernadsky National Library of Ukraine,
3, Holosiivskyi avenue, Kyiv, 03039, Ukraine

Tel.: (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

E-mail: bibvisnyk@nbuv.gov.ua

Subscription Index 74049

Digital copies of the journal:

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv>

Journal website: <http://bv.nbuv.gov.ua/en/>

The journal is indexed in the bibliometric database

Google Scholar, Index Copernicus

Затверджено до друку вченою радою

Національної бібліотеки України іменї В. І. Вернадського

Зміст

- Галицька С., Орешина Н.** Актуалізація рубрик тематичного навігатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 3
- Косенко О., Шекера П.** Ретрокаталогізація журналів та продовжуваних видань у підшивках ретроспективної частини фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 9
- Прокопенко Л.** Бібліотечний туризм: визначення поняття. 17
- Колоскова Г.** Фонд головної бібліотеки регіону: історія становлення та розвитку. 25
- Соколов В.** Формування мережі хат-читалень і сельбудів в Україні (1920–1930-ті рр.) 33
- Супронюк О.** Рецепція творчого спадку М. Гоголя у працях славістів і дослідників українського зарубіжжя (за матеріалами фонду відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) 45

ВІДДАННІСТЬ НАУЦІ

- Онищенко О.** Любов Андріївна Дубровіна – дослідниця рукописної та книжкової спадщини, організатор науки 56

Contents

- Halytska S., Orieshyna N.** Updating the Headings of the Thematic Navigator of Vernadsky National Library of Ukraine 3
- Kosenko O., Shekera P.** Retro-Cataloging of Journals and Continuing Editions in the Files of the Retrospective Part of the Fund of Vernadsky National Library of Ukraine 9
- Prokopenko L.** Library Tourism: to Define the Essence of Concept 17
- Koloskova H.** Fund of the Main Library of Region: History of Formation and Development 25
- Sokolov V.** Formation of a Network of Reading Rooms and «Peasant Houses» in Ukraine in 1920–1930's. 33
- Suproniuk O.** Reception of Hohol's Creative Heritage in the Works of Slavists and Researchers of Ukrainian Abroad (Based on the Materials of the Fund of the Department of Foreign Ukrainian of Vernadsky National Library of Ukraine). 45

DEVOTION TO SCIENCE

- Onyshchenko O.** Liubov Andriivna Dubrovina – Researcher of Manuscript and Book Heritage, Organizer of Science. 56

Світлана Галицька,

науковий співробітник, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-8580>

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

Наталія Орешина,

молодший науковий співробітник, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0432-5166>

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: n.oreshina@gmail.com

Актуалізація рубрик тематичного навігатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті розглядаються питання удосконалення лінгвістичних засобів пошукової системи бібліотеки. Наголошується на важливості актуалізації власної класифікаційної системи бібліотеки, що дає змогу реалізувати предметний доступ до ресурсів бібліотечного фонду через онлайн-інтерфейс електронного каталогу. З'ясовано, що «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» є важливим елементом бібліотечно-інформаційної системи, який підносить ефективність роботи користувачів, забезпечує високий рівень використання фондів бібліотеки, релевантність отриманого результату інтелектуального пошуку.

К л ю ч о в і с л о в а: скорочений варіант Рубрикатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, електронний каталог, тематичний навігатор, алфавітно-предметний покажчик, предметний пошук.

Актуальність проблеми. Завдання сучасної бібліотеки, у першу чергу наукової – забезпечити ефективне використання власного інформаційного ресурсу, що передбачає, зокрема, надання інтелектуального доступу до електронного каталогу бібліотеки, ефективну навігацію у масивах документованих знань, які охоплюють усе різноманіття накопичених інтелектуальних, духовно-культурних надбань людства, уможливлення швидкого і зручного пошуку потрібної інформації, максимально повної, точної, релевантної відповіді на будь-який тематичний запит.

Нині зростає значення лінгвістичних засобів тематичного пошуку, які застосовуються для орієнтування на бібліотечних сайтах. Основні засоби навігації мають надавати користувачу широкий спектр можливостей усвідомленого пошуку джерел інформації доцільним, оптимальним і найзручнішим для нього способом: за бібліотечною ієрархією, предметними рубриками, ключовими словами, окремими елементами бібліографічних записів документів, комплексом різних пошукових елементів тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною створення і ефективного функціонування

тематичного навігатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, розробленого відділами комплексного опрацювання документів та інформаційно-комунікаційних технологій НБУВ, є база даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки», призначена для систематизації документів, організації систематичних каталогів, картотек, баз даних спеціалізованих відділів бібліотеки тощо.

Саме у цій базі формується лінгвістичне забезпечення тематичного навігатора – сукупність інформаційних мов, словникових баз даних, лінгвістичних процесів, засобів ведення і використання словників, що задіяні у пошуковій системі бібліотеки [2, с. 54], саме ця база визначає склад і параметри кожного елемента лінгвістичного забезпечення. Комплекс різноманітних лінгвістичних засобів визначає пошукові можливості автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи та якість пошуку. «Від бібліотекарів та їх вміння застосовувати семантичні бібліотечні інструменти, – наголошує К. В. Лобузін, – буде залежати ефективний доступ до знань, тільки фахівці зможуть спрямовувати користувачів у методах, які забезпечують найбільш задовільні ре-

зультати пошуку» [3, с. 64]. Виконання систематизаторами традиційних робочих процесів (систематизація документів, ведення каталогу) в електронному середовищі, яке вимагає уваги, точності та ретельності під час заповнення баз даних, є вагомим внеском у вирішення комплексного завдання забезпечення якості інформаційно-пошукової системи бібліотеки.

Лінгвістичні засоби здатні забезпечити багатоаспектний інтелектуальний пошук в електронному каталозі бібліотеки, але вони потребують постійної актуалізації, удосконалення своїх параметрів: складу, структури, тематичного наповнення. Саме постійне удосконалення сукупності лінгвістичних пошукових засобів створює оптимальні умови для організації вільного доступу до документних масивів бібліотеки, ефективного використання її інформаційного потенціалу і, відповідно, максимально повного задоволення запитів користувачів.

Основним елементом скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ є рубрика (класифікаційний поділ), оснащена методичним апаратом і необхідними навігаційними інструментами, серед яких – класифікаційні індекси і заголовки рубрик УДК (рис. 1), що визначають повний або частковий збіг змісту рубрик двох класифікацій і забезпечують взаємозв'язок між різними класифікаційними системами, адже практика бібліографічної та науково-інформаційної діяльності наполегливо вимагає переходу від однієї мови до іншої, використання індексів і рубрикаційних заголовків одних систем у рамках інших систем з іншими мовами [1, с. 19]. Наявність індексів і заголовків рубрик УДК в описі рубрики створює додаткові умови для реалізації інтелектуального пошуку в електронному каталозі бібліотеки. Ефективність пошуку підвищується завдяки інтеграції двох незалежних класифікацій, що ґрунтується на зіставленні класифікаційних рядів і визначенні семантичних зв'язків понять.

Тематичний навігатор НБУВ надає відомості про кількість документів, зібраних під певною рубрикою (книжкові видання, періодика, реферативна інформація). Їх велика кількість свідчить про необхідність подальшої деталізації рубрики скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ з відповідним ретельним опрацюванням кожної підрубрики. Глибина деталізації рубрик не обмежується. Нашими фахівцями вже деталізовано деякі рубрики розділів і підрозділів: «397 Інформаційна та обчислювальна техніка», «Т3 Історія», зокрема

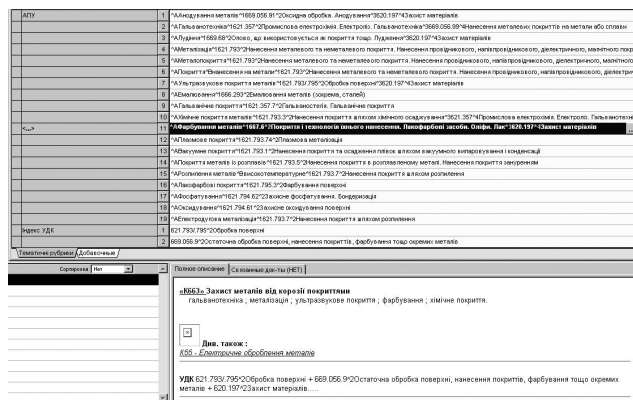

Рис. 1. Рубрика «К663 Захист металів від корозії покриттями»

«Т3(4УКР) Історія України», «Х8(4УКР) Держава і право України» тощо.

Наприклад, підрозділ «Т3(4УКР) Історія України» у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ, виданого 2016 р., налічував 50 рубрик. Після доопрацювання він тепер містить 105 рубрик і підрубрик. Зокрема, підрубрика «Т3(4УКР)41 Українські землі (VI–XVI ст.)», яка мала у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ одну підрубрику, набула такого вигляду:

- Т3(4УКР)41 Українські землі (VI–XII ст.)*
- Т3(4УКР)414 Давньоруська держава – Київська Русь*
- Т3(4УКР)414,011 Документальні джерела*
- Т3(4УКР)414,011.1 «Руська правда»*
- Т3(4УКР)414,012 Літописи*
- Т3(4УКР)414,019.1 Історичний фольклор. Пам'ятки літератури*
- Т3(4УКР)414,019.11 «Слово о полку Ігоревім»*
- Т3(4УКР)414,019.2 Релігійні тексти*
- Т3(4УКР)414,021 «Повість минулих літ»*
- Т3(4УКР)414-08 Історичне значення прийняття християнства*
- Т3(4УКР)414-2 Соціально-економічні відносини*
- Т3(4УКР)414-22 Давньоруські міста і поселення*
- Т3(4УКР)414-4 Соціально-економічні рухи та боротьба*
- Т3(4УКР)414-5 Політичний устрій*
- Т3(4УКР)414-53 Державна влада і управління*
- Т3(4УКР)414-54 Збройні сили*
- Т3(4УКР)414-55 Політична роль церкви*
- Т3(4УКР)414-6 Міжнародні відносини. Зовнішня політика*
- Т3(4УКР)414-64 Відносини з окремими державами*
- Т3(4УКР)414-64.В Відносини з Візантією*
- Т3(4УКР)414-68 Війни*
- Т3(4УКР)414-8 Персоналії*

Автоматично відбуваються зміни у підрубриці тематичного навігатора НБУВ «Українські землі (VI–XVI ст.)» (рис. 2).

Під час деталізації рубрики скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ обов'язково отримують відповідні індекси УДК:

- Т3(4УКР)414-4 Соціально-економічні рухи та боротьба 94(477):323.1]»05/11» Історія національного руху в Україні VI–XII ст.*

- **УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ (VI–XII СТ.)**
 - **ДАВНЬОРУСЬКА ДЕРЖАВА — КИЇВСЬКА РУСЬ**
 - **ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА**
 - "РУСЬКА ПРАВДА"
 - **ЛІТОПИСИ**
 - **ІСТОРИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР. ПАМ'ЯТКИ ЛІТЕРАТУРИ**
 - "СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ"
 - **РЕЛІГІЙНІ ТЕКСТИ**
 - "ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ"
 - **ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТІАНСТВА**
 - **СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**
 - **ДАВНЬОРУСЬКІ МІСТА І ПОСЕЛЕННЯ**
 - **СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РУХИ ТА БОРОТЬБА**
 - **ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ**
 - **ДЕРЖАВНА ВЛАДА І УПРАВЛІННЯ**
 - **ЗБРОЙНІ СИЛИ**
 - **ПОЛІТИЧНА РОЛЬ ЦЕРКВИ**
 - **МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ, ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА**
 - **ВІДНОСИНИ З ОКРЕМИМИ ДЕРЖАВАМИ**
 - **ВІДНОСИНИ З ВІЗАНТІЄЮ**
 - **ВІЙНИ**
 - **ПЕРСОНАЛІЇ**

Рис. 2. Деталізація рубрики навігатора «Українські землі (VI–XVI ст.)»

94(477):325.8]»05/11» *Рух за незалежність в Україні VI–XII ст.*

Крім того, рубрики оснащуються відповідним методичним апаратом (методичні вказівки, додаткові заголовки, посилання):

3970.40 Захист інформації

Під індексом 3970.40 збирається література загального характеру з питань захисту інформації та комп'ютерної безпеки.

Література з окремих питань захисту інформації та комп'ютерної безпеки збирається під рубриками підрозділу 397 відповідно до призначених систем мереж, комп'ютерів.

Інформаційна безпека ; захист системи ; комп'ютерна безпека.

Безпека комп'ютерних мереж див. 3970.31-016.8.

Захист баз даних див. 3970.61-016.8

УДК 004.056.5 Захист

Терміни алфавітно-предметного покажчика (АПП) до певної рубрики також отримують індекси УДК. Наприклад, терміни покажчика для рубрики «3970.40 Захист інформації»:

Захисні системи

004.056.52 Обмежений доступ

Комп'ютерні віруси

004.056.57 Захист від комп'ютерних вірусів

Криптографія

003.26 Секретні системи письма. Тайнопис. Криптографія

004.056.55 Шифрування

Як правило, рубрика скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ містить терміни алфавітно-предметного покажчика, які пояснюють її зміст, у т. ч. з урахуванням аспектів конкретної теми. Уточнення тематичного наповнення рубрик створює додаткові точки доступу до інформації, сприяє розширенню рамок тематичного пошуку в автоматизованій бібліотечно-інформаційній системі наукової бібліотеки.

Згідно з тематикою надходжень АПП постійно поповнюється: додаються терміни з відповідними індексами УДК, які уточнюють змістове наповнення рубрик, окреслюються нові, зокрема пріоритетні, напрями наукових досліджень і технологій тощо.

Так, рубрика «П212 Зернові культури» (633.1 Хлібні злаки. Зернові культури) поступово наповнюється назвами окремих культур (з відповідними індексами УДК), документи з вирощування яких постійно надходять до бібліотеки (рис. 3).

№	Значення
1	*АГрича*1633.12*2Грича. Fagopyrum
2	*АЖито*1633.14*2Жито. Secale cereale
3	*АЗернові культури*1633.1*2Хлібні злаки. Зернові культури
4	*АКукурудза*1633.19*2Мис. Кукурудза. Zea mays. Кукурудза цукрова*3635.67*4Кукурудза цукрова (мис). Zea mays (сортена), Zea mays saccharata
5	*АОвес*1633.13*2Овес посівний. Avena sativa
6	*АПшениця*1633.11*2Пшениця. Triticum
7	*АПшениця*Возиме*1633.11*324**2Озиме пшениця
8	*АПшениця*Ярова*1633.11*321**2Ярова пшениця
9	*АПросо*1633.17*2Просо. Sorgho. Sorghum
10	*АРябизь*1633.16*2Рябизь. Hordeum sativum
11	*АЧумизь*1633.19*2Малі злакові і зернові культури
12	*АСорго*1633.17*2Просо. Sorgho. Sorghum
13	*АРис*1633.18*2Рис. Oryza
14	*АТрипикале*1633.19*2Малі злакові і зернові культури
1	633.1*2Хлібні злаки. Зернові культури
*АП212*1Зернові культури	

Рис. 3. Терміни АПП до рубрики «П212 Зернові культури» (633.1 Хлібні злаки. Зернові культури)

Використання переліку термінів АПП у певній рубриці прискорює опрацювання документів одночасно за двома класифікаційними схемами. Крім того, терміни АПП разом з додатковими заголовками окреслюють напрями подальшої деталізації рубрики.

Скористаємося тематичним навігатором для визначення кількості наявних документів з питань вирощування зернових культур:

- книжкові видання – 2038;
- періодичні видання – 215;
- реферативна інформація – 2057.

Вказану кількість документів бажано розподілити за тематикою. У зв'язку з тим, що серед надходжень переважають документи, які присвячені питанням вирощування пшениці, виокремимо їх у рубрику «П212.1 Пшениця» (рис. 4).

Називання елемента	№	Значення
АПУ	1	*АПшениця*Возиме*1633.11*324**2Озиме пшениця
	2	*АПшениця*Ярова*1633.11*321**2Ярова пшениця
	3	*АПшениця*Варотехніка*1633.11.631.5*2Апротехніка пшениці
	4	*АПшениця*Вселекція*1633.11.631.527*2Селекція пшениці
	5	*АПшениця*Генетика*1633.11.631.527*2Генетика пшениці
<...>	6	*АПшениця*Вміна*1633.11*2Генетика пшениці. Triticum aestivum
Індекс УДК	1	633.11*2Пшениця. Triticum
Класифікаційний індекс, заголовок рубрики		*АП212.1*1Пшениця

Рис. 4. Рубрика «П212.1 Пшениця» (633.11 Пшениця. Triticum)

Заповнюємо поле «Індекс УДК»: «633.11 Пшениця. Triticum». Це рубрика, яка повністю

відповідає рубриці «П212.1 Пшениця». Для заповнення полів АПП використано поняття «пшениця озима» і «пшениця ярова», які раніше знаходилися у рубриці «П212 Зернові культури» (633.1 Хлібні злаки. Зернові культури), а також внесено терміни з агротехніки, селекції та генетики пшениці з утвореними індексами УДК.

У деяких випадках, з метою уніфікації індексів, актуальним є фіксування за допомогою відповідних термінів АПП в описі рубрики ухвалених класифікаційних рішень. Саме такі індекси надаватимуться новим документам відповідної тематики при подальшому опрацюванні. Наприклад,

008:316.346.32-053.6 Молодіжна культура
94(477:37-11):327]»05/11» Історія відносин України VI-XII ст. з Візантією

004.087:37.091.64 Електронні навчальні посібники
323.15(100)(=161.2) Закордонне українство
323.113(=161.2) Закордонні українці

З наповненням рубрик скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ термінами з відповідними індексами УДК, які найчастіше зустрічаються під час аналітико-синтетичного опрацювання надходжень, у тематичному навігаторі автоматично поповнюються переліки понять, зібраних під його рубриками, а також формуються переліки відповідних індексів УДК (рис. 5). Таке уточнення (конкретизація) змісту рубрик, безумовно, є корисним для користувачів, незнайомих з бібліотечними класифікаціями. Воно допомагає усвідомити основні принципи розподілу документів за темами та оволодіти навичками тематичного пошуку.

МЕТАЛОЗНАВСТВО ЧОРНИХ МЕТАЛІВ І СПЛАВІВ	
МЕТАЛОЗНАВСТВО ЗАЛІЗА ТА ЙОГО СПЛАВІВ	
• МЕТАЛОЗНАВСТВО ЧАВУНУ	
Всі підпорядковані рубрики	
Під індексом К222 та його підрозділами з підлоєм плану розташування 02-07 і 09 збирається також література зі сталі, в том числі з вуглецевої. • Сталь – металознавство • Сталь • Сталь – структура • Сталь – властивості • Сталь – будівельна • Сталь – арматура • Сталь – низькотемпературна • Сталь – крилостійка • Сталь – жаростійка • Сталь – електротехнічна • Сталь – інструментальна • Сталь – для постійних магнітів • Сталь – трансформаторна • Сталь – немагнітна • Сталь – корозійостійка • Сталь – конструкційна	
УДК	
• 620.18 Дослідження структури матеріалів. Металографія. Дослідження металодів (неметалів)	
див. також:	
• 669.14 Сплави заліза з вуглецем (крім чавуну). Сталь загалом • 669.14.017 Металознавство сталі • 669.14.017.620-17 Властивості сталі • 669.14.017.620.18 Структура сталі • 669.14.018.29 Конструкційні сталі • 669.14.018.291 Будівельні сталі. Арматурні сталі • 669.14.018.4 Жаростійкі сталі • 669.14.018.41 Низькотемпературні сталі • 669.14.018.44 Крилостійкі сталі • 669.14.018.5 Електротехнічні сталі • 669.14.018.524 Інструментальні сталі • 669.14.018.582 Сталі для постійних магнітів • 669.14.018.583 Сталі для генераторів постійного струму. Трансформаторні сталі • 669.14.018.584 Немагнітні сталі • 669.14.018.8 Корозійостійкі сталі. Немаянітні сталі	

Рис. 5. Рубрика тематичного навігатора «Металознавство заліза та його сплавів»

Отже, кожний внесений термін АПП з відповідним індексом УДК є додатковою точкою доступу до електронного каталогу, фіксованим зв'язком між двома класифікаціями. Класифікаційні рішення, закріплені за описом рубрики, забезпечують уніфікацію і одноманітність при подальшому аналітико-синтетичному опрацюванні документів, а також чітку організацію інформаційного ресурсу бібліотеки, що гарантує можливість конкретизації запиту і отримання точного, релевантного результату пошуку за тематичним навігатором НБУВ.

Необхідно виокремити ще один напрям роботи з систематичною частиною скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ – доопрацювання рубрик, зокрема, оснащення їх належним методичним апаратом. Насамперед це стосується досить нового розділу «А Загальнонаукове і міждисциплінарне знання», який перебуває на стадії розроблення. Так, у рубрику «А4 Системні дослідження» внесено низку додаткових заголовків, які уточнюють тематичний зміст рубрики, а також посилання до галузевих розділів, під якими збираються документи галузевого характеру, що висвітлюють певний аспект теми або предмета:

А4 Системні дослідження

безпека систем; види та типи систем; загальна теорія систем; синергетика; систематика; системний аналіз; системотехніка; спеціалізовані теорії систем; теорія великих систем; теорія самоорганізації.

Теорія систем, системотехніка, системологія, теорія складних систем див. 3813 Системний аналіз. Автоматичні системи регулювання, контролю, керування див. 3965 Автоматика. Типи автоматичних систем див. 3965.1/9. Телемеханічні системи див. 3968 Телемеханіка. Обчислювальні системи див. 3970.2 Обчислювальні системи (ОС). Інформаційні системи див. 3970.4 Інформаційні системи та технології. Інтелектуальні системи див. 3970.5. Системи оброблення даних див. 3970.6. Спеціалізовані обчислювальні системи див. 3970.7.

УДК 001.8 Методологія

Доопрацювання розділу «А Загальнонаукове і міждисциплінарне знання» є актуальним з огляду на інтеграційний характер сучасної науки. Це один з найважчих процесів розроблення та удосконалення рубрик. Його складність пов'язана з визначенням зв'язків та єдності між різними галузями наукового знання.

Таким чином, структурні елементи скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ виступають взаємопов'язаними компонентами лінгвістичного забез-

печення бібліотечно-інформаційної системи наукової бібліотеки. Жоден з них не може вважатися другорядним. Розвиток, удосконалення будь-якого з них сприяє підвищенню ефективності роботи автоматизованої пошукової системи бібліотеки. Постійне удосконалення усіх складників скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ як структурних елементів інформаційно-пошукової мови класифікаційного типу дає змогу методичній підтримці бібліотечно-інформаційної системи перебувати в актуальному стані. Актуалізація наукового змісту розділів і підрозділів систематичної частини скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ передбачає:

- подальшу деталізацію рубрик і підрубрик у зв'язку з накопиченням документів відповідної тематики;
- внесення додаткових термінів АПП для уточнення змісту рубрик;
- ухвалення методичних рішень щодо визначення місця у класифікаційній низці нових понять згідно з відкриттями, напрямками розвитку науки, техніки, галузей промисловості, соціального життя тощо;
- удосконалення методичного апарату рубрик шляхом внесення змін і доповнень;
- внесення відповідних індексів УДК до заголовків рубрик скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ та термінів АПП з метою фіксування зв'язків між двома класифікаціями;
- фіксування за допомогою термінів АПП ухвалених класифікаційних рішень (у складних випадках систематизації) для забезпечення уніфікації та одноманітності подальшого аналітико-синтетичного опрацювання документів.

Висновки. База даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» регулярно оновлюється і доповнюється. Відповідно, змін нових рубрик, термінів АПП, індексів УДК, методичних вказівок зазнає і тематичний навігатор НБУВ – потужний та зручний засіб навігації якісно нового рівня, який забезпечує тематичний доступ до інформаційних ресурсів НБУВ і швидкий перехід з рубрики до бібліографічної бази даних з формуванням переліку бібліографічних записів документів відповідної тематики.

База даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» є високотехнологічним складником інноваційної бібліотечної технології, важливим елементом бібліотечно-інформаційної системи, яка підносить ефек-

тивність роботи користувачів з інформаційним ресурсом, рівень використання документальних фондів бібліотеки, покращує зручність, надійність, оперативність доступу до електронного каталогу бібліотеки, а також релевантність отриманого результату інтелектуального пошуку.

Актуалізація рубрик тематичного навігатора НБУВ, їх постійне удосконалення і доповнення розширюють рамки використання бібліотечної ієрархії, за якою упорядковано інформаційний ресурс бібліотеки, для тематичного пошуку документів в електронному каталозі НБУВ та їх наукового опрацювання.

Список бібліографічних посилань

1. Гиляревский Р. С., Шапкин А. В., Белоозеров В. Н. *Рубрикатор как инструмент информационной навигации*. СПб.: Профессия, 2008. 352 с.
2. Зайцева Е. М. Лингвистическое обеспечение автоматизированных библиотечно-информационных систем: современные требования и направления развития. *Научные и технические библиотеки*. 2000. № 3. С. 54–57.
3. Лобузина К. *Технології організації знаньних ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності*. Київ, 2012. 375 с.
4. Лобузина К. В., Клочок А. Г. Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища. *Бібл. вісник*. 2011. № 4. С. 3–10.
5. Лобузина К. В., Галицька С. В., Орешина Н. В. Удосконалення рубрикатора наукової бібліотеки як лінгвістичної основи пошукової інформаційно-комунікативної системи. *Наукові праці НБУВ*. 2016. № 44. С. 448–460.
6. Лобузина К. В., Галицька С. В., Орешина Н. В. Формування системи відповідності між Рубрикатором НБУВ і УДК в електронному каталозі. *Бібл. вісник*. 2018. № 4. С. 10–14.
7. *Рубрикатор НБУВ. Скорочений варіант* / К. В. Лобузина, С. В. Галицька, Н. Я. Зайченко, Т. С. Медвідь, Н. В. Орешина, І. П. Перенесієнко, О. Г. Сандул ; відп. ред. К. В. Лобузина ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ, 2016. 570 с.

References

1. Gilarevskii, R. S., Shapkin A. V. & Beloozerov V. N. (2008). *Rubrikator kak instrument informatsionnoi navigatsii* [Rubricator as an information navigation tool]. St. Petersburg, Russia: Professia. [In Russian].
2. Zaitseva, E. M. (2000). Lingvisticheskoe obespechenie avtomatizirovannykh bibliotечно-informatsionnykh sistem: sovremennye trebovaniya i napravleniya razvitiya [Linguistic support of automated library information systems]. *Nauchnye i Tekhnicheskie Biblioteki*, 3, 54-57. [In Russian].
3. Lobuzina, K. V. (2012). *Tekhnologii orhanizatsii znan-nievnykh resursiv u bibliotечно-informatsiinii diialnosti* [Technologies of organizing knowledge resources in library and information activities]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Lobuzina, K. V. & Klochok, A. H. (2011). *Elektronnyi katalog Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: problemy adaptatsii do umov suchasnoho informatsiinoho sere-dovyshecha* [The electronic catalog of Vernadsky National Library of Ukraine: Problems of adaptation to the modern information environment]. *Bibliotечnyi Visnyk*, 4, 3-10. [In Ukrainian].

5. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V. & Orieshyna, N. V. (2016). Udoshkonalennia rubrykatora naukovoï biblioteki yak lnhvistychnoi osnovy poshukovoï informatsiino-komunikatyvnoi systemy [Improvement of the nomenclature of the scientific library as a linguistic basis of the search information and communicative system]. In *Naukovi Pratsi Nacionalnoi Biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 44, 448-460. [In Ukrainian].

6. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V. & Orieshyna, N. V. (2018). Formuvannia systemy vidpovidnosti mizh Rubrikatorom NBUV i

UDK v elektronnomu katalozi [Formation of the correspondence system between the Rubrikator NBUV and UDC in the electronic catalog]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 4, 10-14. [In Ukrainian].

7. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V., Zaichenko, N. Ya., Medvid, T. S., Orieshyna, N. V., Perenesiienko, I. P. & Sandul, O. H. (2016). *Rubrykator Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Skorochenyi variant* [The Rubricator of the Vernadsky National Library of Ukraine. Short version]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Svitlana Halytska,

Researcher, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-8580>,

Department of integrated processing of documents, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Nataliia Orieshyna,

Junior Researcher, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0432-5166>,

Department of integrated processing of documents, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

UPDATING THE HEADINGS OF THE OF THE THEMATIC NAVIGATOR OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The article deals with the issues of improving the linguistic resources of the library search engine. It is emphasized the importance of updating its own classification system of the library, which makes it possible to realize objective access to the resources of the library fund through the online interface of the electronic catalog. It was clarified that «The shortened version of the NBUV sectional section for a scientific library» is an important element of the library information system, which determines the efficiency of users, the high level of use of library documents and the relevance of the result of intellectual search.

К е у о р д s: Abridged version of the Vernadsky National Library of Ukraine sectional catalog, electronic catalog, thematic navigator, subject search.

Vernadsky National Library of Ukraine

3, Holosiivskyi ave, Kyiv, 030039, Ukraine

e-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

e-mail: n.oreshina@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 21.07.2020 р.

DOI: <http://doi.org/10.15407/bv2020.04.009>

УДК 027.54(477-25)НБУВ:[025.321:070.481-047.76]

Олена Косенко,

молодший науковий співробітник, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua

Петро Шекера,

науковий співробітник, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9886-0495>

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

e-mail: shekerapt@nbuv.gov.ua

Ретрокаталогізація журналів та продовжуваних видань у підшивках ретроспективної частини фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті висвітлено основні проблеми, що виникають у процесі ретрокаталогізації журналів та продовжуваних видань з карткового до електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Розглянуто основні напрями роботи з рекаталогізації періодичних видань, які зберігаються на полицях книгосховища НБУВ у підшивках, в одній палітурці. Викремлено методи, технології ресстрування номерів журналів та продовжуваних видань під однією палітуркою, але зі своїми різновидами.

К л ю ч о в і с л о в а: електронний каталог НБУВ, ретрокаталогізація, ретроконверсія, підшивки журнальних видань НБУВ, бібліографічний запис, ретроспективна частина журналів.

Актуальність проблеми. Кожна бібліотека має свою історію створення та ведення електронних каталогів (ЕК). Електронний каталог дає змогу організувати діяльність бібліотеки на якісно новому рівні, забезпечує користувачам максимально оперативний і точний пошук інформації, підвищує ефективність і комфортність праці співробітників. ЕК є довідково-пошуковим апаратом для сучасних масивів інформації, виступає в якості засобу віддаленого пошуку бібліографічних даних для замовлення документів на різних носіях. Нині це одна із основних баз даних бібліотеки, яку представляють на Web-сторінках в Інтернеті.

У сучасних наукових дослідженнях велика увага приділяється засадам створення, представлення та організації роботи ЕК бібліотеки у віртуальному просторі. Окремі аспекти використання електронних ресурсів наукової бібліотеки, зокрема ЕК, висвітлюють І. Баньковська, Т. Ярошенко, В. Юшковець, С. Чуканова, С. Тітович, Т. Гринкевич, С. Кочурова, О. Підковиріна. Тенденціям сучасної

каталогізації присвячені статті Т. Вилегжаніної, О. Одиноць, Ф. Воройского, С. Мухіної. Вивченням традиційних та електронних каталогів займаються як теоретики, так і практики бібліотечної справи: Е. Сукіасян, В. Скоробогатов, Т. Ліфанова, Н. Оністрат та ін.

Створення ЕК, який би повною мірою відображав зміст фонду, є актуальним завданням для бібліотеки, оскільки він дає можливість здійснювати оперативний пошук інформації, організувати діяльність установи на якісно новому рівні. Користуючись універсальною системою ІРБІС-64, співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського вже багато років наповнюють створений електронний каталог журналів та продовжуваних видань.

ЕК НБУВ містить одну із доступних баз даних (БД) «Періодика». За значущістю вона займає друге місце, є окремим елементом ЕК, який включає бібліографічні записи (БЗ) журналів та продовжуваних видань. Мовою заповнення необов'язкових, факультативних полів є українська. БЗ складається

мовою оригіналу документа (українською, російською або іншими мовами світу). Об'єктами складання БЗ виступають періодичні видання (журнали, збірники наукових праць, бюлетені, альманахи, календарі тощо), які знаходяться у фонді Бібліотеки. Але, на жаль, ця БД не відображає весь спектр фонду. Деякий масив періодики залишається в традиційному картковому каталозі, тобто ще не зафіксований в ЕК, до того ж він розосереджений по різних підрозділах НБУВ. З огляду на надзвичайну актуальність цього ресурсу, постає нагальне завдання його опрацювання і внесення до бази даних «Періодика».

Вкрай важливо сформувати методичний апарат ретрокаталогізації періодичних видань, що зберігаються у Бібліотеці, засобами актуального програмного забезпечення (ПЗ).

Періодичні видання – один із найбільш розповсюджених видів друкованої продукції. Їх хронологічні рамки охоплюють XVII – XXI ст. В НБУВ зберігається найбільший в Україні фонд журналів, продовжуваних видань, які виходили на теренах нашої держави та зарубіжних країн упродовж кількох століть. Видання минулих років утворюють ретроспективний фонд, який слугує задоволенню інформаційних, наукових, освітніх, культурних потреб наших користувачів. Залежно від часу виходу у світ цих видань, зростає їх важливість і попит на них. Водночас нагальною є потреба їх відображення у довідковому апараті бібліотеки, тобто їх рекаталогізації.

Технології ретроспективної каталогізації розробляються як зарубіжними, так і вітчизняними бібліотеками. Наприклад, фахівці Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ ім. В. Г. Короленка), проаналізувавши досвід інших установ, обрали для себе метод рекаталогізації, який передбачає створення нового БЗ на кожному документі *de visu*. Він, зокрема, дав змогу:

- провести упорядкування фонду (очищення, звірку та ремонт, пересистематизацію);
- краще заповнити всі необхідні поля форми «Бібліографічного опису документа» в ЕК (адже відомості бралися не з картки, а з книги), правильно вказати місце збереження примірника, усунути помилки попередньої каталогізації, максимально повно розкрити зміст документа предметними рубриками;
- обклеїти документи штрих етикетками одразу після опрацювання.

Бібліотека ХДНБ ім. В. Г. Короленка визначила

шляхи та етапи ретрокаталогізації, хронологічні рамки, вид документів, відповідальних осіб тощо при виконанні завдань внесення дореволюційних видань до електронного каталогу [5].

У Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського (ДНПБУ) одночасно проводять і поточну, і ретроспективну каталогізацію періодичних видань. Тут розроблена методика та технологія проведення ретроспекції до ЕК. Ретрокаталогізація періодичних видань у ДНПБУ здійснюється з використанням елементів різних технологій: бібліографічні записи створюються шляхом перенесення відомостей з карток АКП методом клавіатурного вводу. Потім, після вибіркового перегляду окремих документів *de visu*, вони доопрацьовуються. Завдяки ретрокаталогізації періодичних видань формується основа майбутнього повноцінного електронного довідково-пошукового апарату всього фонду бібліотеки [4].

Фахівці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, проаналізувавши світовий досвід переведення карткового каталогу в електронний та ознайомившись з уже діючими і відпрацьованими у деяких зарубіжних бібліотеках системами ретрокаталогізації, дійшли висновку про необхідність розроблення методичних рекомендацій ретрокаталогізації журналів і продовжуваних видань. Підготовлена у 2015 р. інструкція допомогла нам створювати БЗ різноманітних ретроспективних періодичних видань і отримувати повний бібліографічний опис (з шифром зберігання на полиці основного книгосховища або відділів-фондоутримувачів, індивідуальним інвентарним номером (підшивкою), штампом бібліотеки, місцезнаходженням видання у Бібліотеці), використовуючи стандартні правила, а також додаткові джерела інформації.

Об'єктом дослідження обрано ретроспективний електронний каталог журналів та продовжуваних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Мета публікації – висвітлити основні проблеми рекаталогізації періодичних видань та способи їх розв'язання, виокремити методичні рекомендації стосовно внесення інвентарних номерів – підшивок журналів, продовжуваних видань для забезпечення пошуку за однаковими правилами в ретроспективній частині ЕК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ретроконверсія карткових каталогів у багатьох країнах Європи була завершена ще у 90-х роках

XX ст. Проведені роботи з конверсії, як відзначає І. О. Кисловська, істотно підвищили доступність фондів, а запитуваність окремих видань після проведення ретроспективної конверсії зростає до 6. До позитивів дослідниці віднесла також формування розподіленого національного фонду, відображеного в електронних каталогах, який створює сприятливі умови для скоординованих зусиль, спрямованих на забезпечення його зберігання [3].

У зарубіжній літературі, як свідчить аналіз, поняття «ретроспективна конверсія» і «ретроспективна каталогізація» тлумачаться по-різному. «Ретроспективна конверсія каталогів» передбачає перетворення або зміну вже існуючих традиційних карткових каталогів. «Ретроспективна каталогізація» означає оригінальну каталогізацію з новими технологіями опрацювання в ЕК старих бібліотечних фондів, які не були каталогізовані в минулому.

Фахівці, котрі опікуються каталогізацією періодичних, продовжуваних видань, створюють нові БЗ ретроспективної частини періодики, поєднуючи у своїй роботі конверсію карткового каталогу з ретроспективною каталогізацією. Всі записи «вливаються» до загального ЕК журналів та продовжуваних видань, проте ретровидання виокремлюються в окремий список словника.

Ретроспективна каталогізація (ретроконверсія) – це масове перетворення інформації, котра міститься на каталожних картках, в електронну базу даних бібліографічних записів. Відомий бібліотекознавець Е. Р. Сукіасян відстоює таке визначення цього терміна: «Конверсія – (з лат. «*conversio*» – перетворення) це переведення бібліотечних каталогів із однієї форми в іншу, наприклад машиночитану» [7]. Конверсія є однією з важливих складових бібліотечних автоматизованих технологій.

Мета ретроконверсії – поповнення ЕК бібліографічними даними про ретроспективні фонди, розширення можливостей переходу на сучасні форми обслуговування користувачів. Ретроконверсія може здійснюватися різними способами:

- зображення з каталожних карток скануються і на їх підставі створюється імідж-каталог; потім слідує їх розпізнавання, редагування зображень з подальшим введенням у ЕК;
- введення елементів БЗ з карток здійснюється вручну відповідно до визначеного формату каталогізації.

Ретроспективну конверсію бібліографи поділяють на суцільну (невибіркову) і вибірку, яка пе-

редбачає вибір пріоритетних тем, галузей знань, видів видань для введення в електронний каталог. Як пише Т. М. Зубахіна, об'єктом суцільної ретроконверсії найчастіше є генеральний алфавітний каталог. Це досить простий спосіб вибору документів, він забезпечує повне охоплення фонду незалежно від цінності видань, новизни і запитів читачів. Об'єктом вибіркової ретроконверсії виступають окремі галузеві, тематичні або видові частини фонду, а також найбільш запитувана читачами література. Цей спосіб дає змогу оперативно вводити в ЕК бібліографічні записи, що відображають найбільш активну частину фонду [2].

У НБУВ для ретроконверсії періодичних та продовжуваних видань обрали зовсім інший шлях, який потребує копійної роботи, починаючи зі звірки фондів з картковим каталогом і закінчуючи створенням повноцінного БЗ. Наша технологія ретроконверсії істотно відрізняється від технології формування та ведення поточного ЕК за рівнем організації, способами проведення, постановкою завдань, що виокремлює її у самостійну проблему.

Каталогізатори НБУВ розпочали ретроконверсію карткового каталогу журналів та продовжуваних видань одночасно зі створенням БЗ у ретроспективному ЕК, переглядаючи кожен примірник *de visu* і порівнюючи з каталожною карткою, визначеною ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» [1]. У процесі ретрокаталогізації наші фахівці зіткнулися з труднощами, пов'язаними з формуванням бібліографічного запису. Для більш ефективної роботи зі створення ретроспективного ЕК ми створили науково-методичну Інструкцію опрацювання журналів та продовжуваних видань. Розроблений посібник діє в робочому аркуші «ОJ51», він орієнтований на створення БО та реєстрацію номерів журналів, продовжуваних видань, відповідає Держстандарту бібліографічного опису. Документ стосується також ретроспективної частини періодичних видань. У ньому викладені основи організації та технології роботи, загальні вимоги до заповнення полів, сформульовані правила заповнення полів робочих аркушів введення даних (рис. 1).

Фахівці НБУВ використовують такі елементи опису для РЕТРО ЕК журналів та продовжуваних видань:

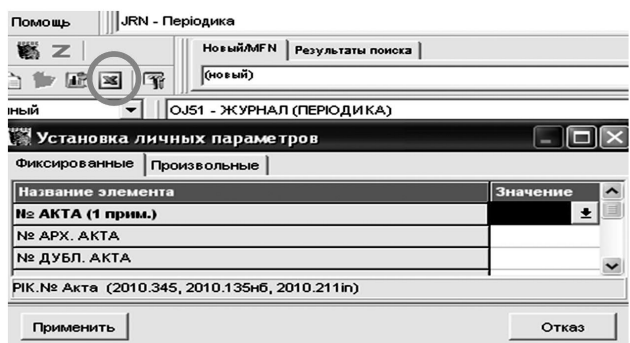

Рис. 2. Зображення вікнця «Налаштування параметрів»

писі журналу або продовжуваному виданні. Вкладка «РЕЄСТРАЦІЯ» дає змогу заповнити поле з розкритими «Назвами елементів». Для кожного номера журналу створюється свій запис. Вводиться рік (з титульного аркуша, обкладинки або зворотного боку титульного аркуша видання), том (при наявності, вноситься тільки цифрове значення арабськими цифрами). Номери в підшивці вносяться через знак тире (1–12 або 1–52). Під час реєстрації підшивки заповнюється поле «ДОПОВНЕННЯ до НОМЕРА» і через меню вказується і вибирається курсором мишки «Підшивка (журналів)». Після заповнення полів «рік», «том», «номер», «доповнення» – запам’ятовується створений запис (рис. 3).

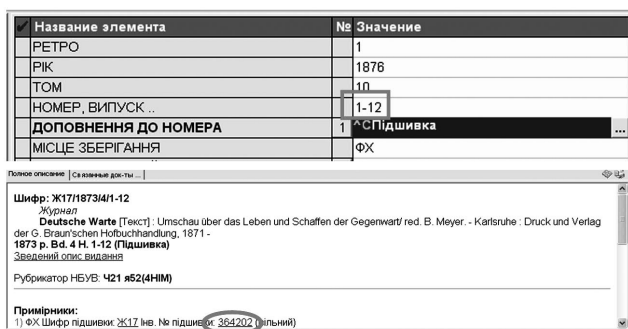

Рис. 3. Реєстрація номерів (повного комплексу за рік) з одним інвентарним номером

Кілька слів стосовно заповненого поля «Доповнення до №». Воно заповнюється автоматично після занесення даних про номери, випуски тощо, які вміщені в підшивці (через знак «тире» (-)). Всі номери підшивки розписуються в кожному підполі, в якому автоматично можна додати дані про будь-який номер через меню.

Після заповнення полів вкладки та збереження створюється новий запис.

Автоматичне робоче місце (АРМ) переключається на редагування цього запису та автоматично викликає робочий аркуш NJ31 з кодом NJ, який призначений для детального опису окремого но-

мера примірника журналу (або іншого продовжуваного видання).

Цей робочий аркуш викликається у разі перегляду опису окремого номера. У ньому надається можливість опису кожного примірника (інвентарний номер, місце зберігання тощо), приміток, додатків і таке інше, якщо все це не було введено при реєстрації.

Відкриваємо створений наразі запис, здійснюємо його редагування і реєстрацію інвентарних номерів підшивки. У вкладці «НОМЕР» відкриваємо поле «ПРИМІРНИКИ». Практика доводить, що копіювати поле «ПРИМІРНИКИ» варто із вже зареєстрованих підшивок і «вставляти» їх у порожнє ідентичне поле наразі приписаної підшивки, а потім вже редагувати його.

Здійснюємо редагування підполів у цьому полі, а саме:

- змінюємо «інв. № підшивки»;
- обов’язково редагуємо «Шифр підшивки» в однойменному підполі;
- перевіряємо заповнення (автоматично) підполя «ДАТА надх.» (там повинно стояти в РЕТРО 9 0-в 00000000);
- змінюємо або залишаємо без змін «Напрявлення»;
- перевіряємо «Місце знаходження» (підполя «Напрявлення» і «Місце знаходження», як правило, заповнюються основним книгосховищем ФХ) (рис. 4).

Рис. 4. Поле «ПРИМІРНИКИ» з «відкритим вікном»

Після завершення роботи з внесення і редагування інвентарного номера підшивки для підтвердження значення «ретровидання» обов’язково робиться позначка у полі РЕТРО «ТАК» (рис. 5).

Як засвідчує практика, не завжди в підшивках зібрані повні комплекти номерів журналів. Трап-

Название элемента	№	Значение
РЕТРО	1	
ШИФР ВИДАНИЯ		Ж19
ШИФР НОМЕРА		Ж19/1873/4/1-12
* ЗАМОВЛЕННЯ	1	^c00000000^a0^01^D
* ПРИМІРНИКИ	1	1873
РІК	4	
ТОМ	1-12	
НОМЕР (частина, випуск)	1	^СПдшивка
ДОПОВНЕННЯ до №	2	^2Ж19/1873/4/1
	3	^2Ж19/1873/4/2
	4	^2Ж19/1873/4/3
	5	^2Ж19/1873/4/4
	6	^2Ж19/1873/4/5
	7	^2Ж19/1873/4/6
	8	^2Ж19/1873/4/7
	9	^2Ж19/1873/4/8
	10	^2Ж19/1873/4/9
	11	^2Ж19/1873/4/10
	12	^2Ж19/1873/4/11
	13	^2Ж19/1873/4/12

Рис. 5. Обов'язкове заповнення поля «РЕТРО» для ретровидань

ляються випадки відсутності номерів. Для реєстрації примірника такої підшивки необхідно здійснити всі дії, що були зазначені у розписаному вище прикладі.

Нумерації підшивки, де є відсутні номери, заносяться таким чином: тире між валовими номерами (1–9; 11–12 тощо) і крапка з комою після номера(-ів) через інтервал. Після заповнення полів «рік», «том», «номер», «доповнення» – запам'ятовуємо створений запис.

Відкриваємо створений наразі запис і у вкладці «НОМЕР», здійснюємо його редагування в полі «ПРИМІРНИКИ1», виконуючи всі вимоги, означені в попередньому прикладі. Потім у даній вкладці у полі «ДОПОВНЕННЯ до №», де «розписані» всі номери підшивки, видаляємо номер, якого немає (рис. 6).

Шифр: Ж19 (Журнал)

Звёздочка [Текст] : журнал для детей, посвященный благородным воспитанницам Институтв Её Императорского Величества/ред. А. Ишимова. – СПб. : Типография штаба отдельного корпуса внутренней стражи, 1842 – 1863. – Выходит щомісяця 1850 р. Год. 9 №1-9; 11-12 (Підшивка)

Название элемента	№	Значение
РЕТРО	1	
ШИФР ВИДАНИЯ		Ж19
ШИФР НОМЕРА		Ж19/1850/9/1-9; 11-12
* ЗАМОВЛЕННЯ	1	
* ПРИМІРНИКИ	1	^c00000000^a0^01^D^ФХ
РІК		1850
ТОМ		9
НОМЕР (частина, випуск)		1-9; 11-12
ДОПОВНЕННЯ до №	1	^СПдшивка^9№
	2	^2Ж19/1850/9/1
	3	^2Ж19/1850/9/2
	4	^2Ж19/1850/9/3
	5	^2Ж19/1850/9/4
	6	^2Ж19/1850/9/5
	7	^2Ж19/1850/9/6
	8	^2Ж19/1850/9/7
	9	^2Ж19/1850/9/8
	10	^2Ж19/1850/9/9
	11	^2Ж19/1850/9/11
	12	^2Ж19/1850/9/12
НОМЕРИ за ІНШИЙ РІК	1	
Бібліографія		
ПРИПЛЕТЕНІ №№	1	

Рис. 6. Приклад неповного комплекту номерів підшивки

У практичній роботі часто трапляються різні варіанти реєстрації підшивок, серед них варто виокремити такі:

- повний комплект за рік, півріччя з різними інвентарними номерами, а також з приплетеними номерами;
- варіант більше «трьох» позицій переліку номерів (але не більше «шести») (1–9; 12; 15; 19–52);

Варто зауважити, що кожна бібліотека перед початком робіт з ретрокаталогізації має чітко визначитися зі способом її здійснення. Він має максимально враховувати особливості бібліотечної установи. Методичні рекомендації, які ми розглянули, унормовують складання бібліографічного опису окремих випусків журналів і продовжуваних видань, заповнення полів, реєстрацію кожного номера видання, який знаходиться у підшивці в електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вважаємо, що нетрадиційний підхід до ретроспективного каталогізування журналів і продовжуваних видань, накопичений нашим колективом позитивний досвід у цій галузі стануть у пригоді бібліотечним фахівцям.

Висновки. Опрацювання нових надходжень називають «каталогізацією», а створення БЗ на документи минулих років (включаючи формування бібліографічного опису, систематизацію, предметизацію, анотування тощо) позначають терміном «ретрокаталогізація».

Ретрокаталогізація – процес, з яким рано чи пізно стикається кожна бібліотека, яка розпочинає автоматизацію своєї діяльності. Ретрокаталогізація є найбільш трудомісткою роботою в системі заходів, пов'язаних з комп'ютеризацією бібліотеки. Ретрокаталогізація журналів та продовжуваних видань здійснюється з використанням елементів різних технологій: бібліографічні записи створюються шляхом перенесення відомостей із карткового Генерального каталогу методом клавіатурного введення, потім, після перегляду документів de visu, вони доопрацьовуються, за допомогою топографічного каталогу звіряються інвентарні номери (підшивки), робиться перевірка на дублетність видань. Одночасно відбувається звірка карткового каталогу з примірниками на полицях, виправлення помилок в систематизації, обліку та розподілі документів, і нарешті, очищення карткового каталогу періодики від карток на журнали та продовжувані видання, яких вже немає у фонді бібліотеки.

Завдяки ретрокаталогізації періодичних видань формується основа майбутнього повноцінного електронного довідково-пошукового апарату всьо-

го фонду бібліотеки. Ретрокаталогізація періодичних видань позитивно позначається на роботі бібліотеки: інформація про фонд бібліотеки надається в режимі реального часу, відповідно поліпшується якість і оперативність задоволення запитів користувачів; зростає ефективність внутрішньої роботи бібліотеки (оформлення виставок, каталогів, перевірка фонду тощо).

Періодичні видання у фондах бібліотек – найбільш оперативний засіб надання користувачам наукової інформації. У результаті рекаталогізації періодичних видань створюється надійне підґрунтя для майбутнього повноцінного електронного каталогу на весь фонд бібліотеки.

Список бібліографічних посилань

1. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT). Київ : Держспоживстандарт України. 2007. 47 с.
2. Зубахіна Т. М. *Создание электронного каталога на ретроспективную часть фонда библиотеки: опыт работы*. URL: <http://www.akunb.altlib.ru/files/Method/008.pdf> (дата звернення: 07.03.14).
3. Кисловская Г. А. *Ретроспективная конверсия карточных каталогов*: практ. пособие. М. : Либерея-Бибинформ, 2009. 144 с.
4. Мисюра Ю. Ретрокаталогізація як засіб відображення фонду періодичних видань у ДНБ ім. В. О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 4. С. 11–19.
5. Поліщук О. Рекаталогізація фонду: труднощі та переваги процесу. *Бібліотечний форум України*. 2012. № 4. С. 2–4.
6. *Словник основних термінів з бібліотечно-інформаційної діяльності* / уклад. М. В. Безрука; Ів.-Франк. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ : НТБ ІФНТУНГ, 2013. 48 с.
7. Сукиасян Э. Р. *Библиотечные каталоги* : метод. материалы. М. : ИПО Профиздат, 2001. 192 с.
8. Шекера П. І., Хандошко І. Л. Комплексний підхід ретроспективного електронного каталогу журналів та продовжуваних видань НБУВ. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 3. С. 27–29.
9. Шекера П. І., Сидиченко Є. І. *Створення бібліографічного запису та реєстрації номерів у робочому аркуші "OJ51" ("J") періодичних і продовжуваних видань електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : інструкція. (Надруковано у PDF-форматі в електронній базі НБУВ (для службового користування). 2017. 93 с.
10. Шекера П. І., Сидиченко Є. І. *Редагування бібліографічного запису у робочому аркуші "OJ51" ("NJ") (номер журналу) періодичних і продовжуваних видань електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : інструкція. (Надруковано в PDF-форматі в електронній базі НБУВ (для службового користування). 2017. 22 с.

References

1. (2007). *DSTU HOST 7.1:2006. Bibliografichnyi zapys. Bibliografichnyi opis. Zahalni vymohy ta pravyla skladannia (HOST 7.1-2003, IDT)* [2. DSTU GOST 7.1: 2006. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of assembly (GOST 7.1-2003, IDT)]. Kyiv, Ukraine: Derzhspozhyvstandart Ukrainy. [In Ukrainian].
2. Zubakhina, T. (2014). *Sozdanie elektronnoho kataloga na retrospektivnuu chast fondu biblioteki: opyt raboty* [Creation of an electronic catalog for the retrospective part of the library stock: work experience] Retrieved from <http://www.akunb.altlib.ru/files/Method/008.pdf> [In Russian].
3. Kislovskaiia, G. (2009). *Retrospektivnaia konversiaia kartochnykh katalogov* : prakt. posobie [Retrospective conversion of card catalogs: a practical guide]. Moscow, Russia: Libereia-Bibinform. [In Russian].
4. Mysiura, Yu. (2015). *Retrokatalogizatsiia yak zasib vidobrazhennia fondu periodychnykh vydan u DNB im. V. O. Sukhomlynskoho* [Retrocatalogization as a means of displaying the periodicals fund in V. Sukhomlynskyi Children's National Library]. *Visnyk Knyzhkovoii palaty*, 4, 11-19. [In Ukrainian].
5. Polishchuk, O. (2012). *Retrokatalogizatsiia fondu: trudnoshchi ta perevahy protsesu* [Recalculating the fund: the difficulties and benefits of the process]. *Bibliotечnyi forum Ukrainu*, 4, 2-4. [In Ukrainian].
6. Bezruk, M. (Comp.) (2013). *Slovyk osnovnykh terminiv z bibliotечно-informatsiinoi diialnosti* [Dictionary of basic terms for library information]. Ivano-Frankivsk, Ukraine: NTB IFNTUNH. [In Ukrainian].
7. Sukiasian, E. (2001). *Bibliotечnye katalogi: metod. materialy* [Library catalog: method. Materials]. Moscow, Russia: IPO Profizdat. 192 p. [In Russian].
8. Shekera, P. & Khandoshko, I. (2016). *Kompleksnyi pidkhd retrospektyvnoho elektronnoho katalogu zhurnaliv ta prodovzhuvanykh vydan NBUV* [A comprehensive approach of the retrospective electronic catalog of NBU magazines and continuing editions]. *Visnyk Knyzhkovoii palaty*, 3, 27-29. [In Ukrainian].
9. Shekera, P. & Sydychenko, Ye. (2017). *Stvorennia bibliografichnoho zapysu ta reiestratsii nomeriv u robochomu arkuishi "OJ51" ("J") periodychnykh i prodovzhuvanykh vydan elektronnoho katalogu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*: instruktisiia [Creating a bibliographic record and registration of worksheets in the worksheet "OJ51" ("J") of periodical and continuing editions of the electronic catalog of the V. Vernadsky National Library of Ukraine: instruction] (Published in PDF format by NBU electronic database (for official use). [In Ukrainian].
10. Shekera, P. & Sydychenko, Ye. (2017). *Redahuvannia bibliografichnoho zapysu u robochomu arkuishi "OJ51" ("NJ") (nomer zhurnalu) periodychnykh i prodovzhuvanykh vydan elektronnoho katalogu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*: instruktisiia [Editing bibliographic record in worksheet "OJ51" ("NJ") (journal number) of periodical and continuing editions of the electronic catalog of the V. Vernadsky National Library of Ukraine: instruction] (Published in PDF format by NBU electronic database (for official use). [In Ukrainian].

Olena Kosenko,

Junior Researcher, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>, Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Petro Shekera,

Researcher, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9886-0495>, Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

RETRO-CATALOGING OF JOURNALS AND CONTINUING EDITIONS IN THE FILES OF THE RETROSPECTIVE PART OF THE FUND OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The article is devoted to the process of retrocataloguing of journals and continuing editions from card to electronic catalog of the V. Vernadsky National Library of Ukraine. Emphasis is placed on certain aspects of the use of electronic resources of the scientific library, in particular the electronic catalog, which are covered by modern scientists I. Bankovska, T. Yaroshenko, V. Yushkovets, S. Chakanova and others. Examples of V. Korolenko Kharkiv State Scientific Library and the V. Sukhomlynsky State Scientific Pedagogical Library of Ukraine, in which technologies of retrospective cataloging are developed. The NBUV has chosen a completely different path for the retroconversion of periodicals and continuing publications, which requires painstaking work, starting with the reconciliation of funds with a card catalog and ending with the creation of a full-fledged bibliographic record. In the main NBUV bookstore periodicals cover the chronological framework of the XVII – XXI centuries. The NBUV catalogers started the retroconversion of the card catalog of journals and continuing editions simultaneously with the creation of the database in retrospective of the electronic catalog. For more effective work created scientific and methodological Instructions for processing journals and continuing editions. Methodical recommendations, which were developed by the Library's specialists, regulate the compilation of bibliographic description of individual issues of journals and continuing editions, filling in fields, registration of each issue, which is in the electronic catalog of the V. Vernadsky National Library of Ukraine. The main directions of work on recataloguing of periodicals, which are placed on the shelves of the NBUV book depository in binders, in one cover, are considered. Many ancient editions of the seventeenth and nineteenth centuries. retrospective part of the magazines are stored in the form of a standard typographic cover. The general requirements to RETRO binders (numbers with binders) are outlined. Examples of the formation of the inventory number of the copy of the file, which carries out all the necessary processes to create a bibliographic record in the electronic catalog are confirmed by screenshots. Methods, technologies of registration of issues of magazines and continuing editions under one cover, but with the variants are allocated. The non-traditional approach to retrospective cataloging of journals and continuing publications, the positive experience gained by our team in this field will be useful for librarians. Retro-cataloging of periodicals forms the basis of the future full-fledged electronic reference and search apparatus of the entire library fund.

К е у в о р д с: electronic catalog of VNLU, retrocatalogue, retroconversion, binders of VNLU magazines, bibliographic record, retrospective part of journals.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua
e-mail: shekerapt@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 25.07.2020 р.

Лілія Прокопенко,

кандидат історичних наук, доцент, головний бібліотекар, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого

вул. Грушевського, 1, 01001, м. Київ, Україна

e-mail: prokopenko88888@gmail.com

Бібліотечний туризм: визначення поняття

Проаналізовано зміст термінів «туризм», «культурний туризм» як базових для визначення сутності поняття «бібліотечний туризм». На основі вивчення засад культурного туризму та умов, що активізують і урізноманітнюють його розвиток, охарактеризовано феномен бібліотечного туризму як його нового різновиду. Доведено, що досвід бібліотечно-інформаційного забезпечення туризму і краєзнавчої роботи створює потенціал для інтеграції бібліотек у сферу бібліотечного туризму. Запропоновано визначення поняття «бібліотечний туризм».

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотечно-інформаційні краєзнавчі ресурси, бібліотечний туризм, культурний туризм, краєзнавча робота бібліотек, бібліотека як об'єкт туризму.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку бібліотечної справи демонструє активну модернізацію діяльності бібліотеки як соціальної інституції, пошуки і впровадження новітніх бібліотечно-інформаційних послуг і продуктів, трансформації традиційних.

Однією з провідних тенденцій останніх років є інтеграція бібліотек у сферу туризму. Окрім звичного для бібліотечних установ бібліотечно-інформаційного забезпечення туризму та здійснення краєзнавчої діяльності, зокрема, проведення екскурсій, інших соціокультурних, просвітницьких, навчальних і виховних заходів відповідної тематики, у роботі бібліотек розширюється перелік форм, які тим чи іншим чином мають стосунок до туризму [2; 6; 8; 10–12; 17; 21; 24].

Про активне позиціонування бібліотекою себе як інформаційного партнера в інфраструктурі туризму свідчить збільшення кількості публікацій про такий досвід, що спостерігається останніми роками як у вітчизняних, так і зарубіжних фахових виданнях [1; 5; 6; 10–12; 17; 29]. Зокрема, активізуються дослідження, присвячені вивченню можливостей використання значного краєзнавчого доробку бібліотек для потреб туризму і навіть здійснення власної туристичної діяльності [1; 2; 6; 8; 10; 12; 21; 24; 28].

У цьому масиві публікацій дедалі частіше вживається термін «бібліотечний туризм» [12; 18; 19; 27; 28]. Однак, за наявності достатнього практичного досвіду, бібліотекознавчий підхід до його

вивчення досі не застосовувався. Аналіз джерел засвідчує відсутність єдності розуміння бібліотечним співтовариством змісту поняття «бібліотечний туризм».

Мета статті – на основі виявлення і характеристики феномена бібліотечного туризму у сучасному суспільстві окреслити зміст поняття «бібліотечний туризм», визначити доцільність його вивчення у рамках бібліотекознавства.

Результати дослідження. Розроблення терміна «бібліотечний туризм» потребує аналізу існуючих понять предметної сфери, до якої він належить. Насамперед, йдеться про базове поняття «туризм». Крім того, у контексті розгляду бібліотеки як установи, що здійснює діяльність у сфері культури, логічним є також вивчення бібліотечного туризму у контексті з поняттям «культурний туризм».

Туризм розглядається в літературі як дія і процес проведення часу поза домівкою з метою відпочинку, релаксації, задоволення, з використанням комерційних послуг. Це явище, як продукт соціального життя, у нинішній своїй формі вперше постало у Західній Європі у XVII ст., хоча первісні його форми зустрічаються набагато раніше. І у західній, і у східній цивілізаціях масовий туризм сформувався у рамках релігійної традиції паломництва (хоча провести межу, за якою паломники набувають статусу туристів, непросто). Ще античні греки і римляни подорожували до храмів і місць, пов'язаних із легендарною діяльністю

богів, на Олімпійські ігри тощо. Фахівці вважають ці поїздки туризмом з огляду на те, що вони організувалися за підтримки відповідної інфраструктури, передбачали огляд визначних пам'яток і «акцентувалися на враженнях» [26]. Релігійні паломницькі цілі буддистів також гармонійно поєднувалися з комерційною гостинністю, інтересом до пригод, задоволення як туристськими мотивами.

Давніх часів, а саме XVII ст., сягає своїм корінням й елітарний туризм, що проявлявся як тури аристократичних верств суспільства до культурних центрів Європи, зокрема, Франції, Німеччини і, звичайно, Італії. З початку XIX ст. такі подорожі Європою, поєднуючи заходи, що мали на меті поліпшення здоров'я, відпочинок і ознайомлення з пам'ятниками культури, стали звичайною практикою серед представників середнього класу і випробуваним шляхом здобуття культурного капіталу як «набору знань, досвіду і лоску, який необхідно було мати у пристойному товаристві» [13; 26]. Такі подорожі уже забезпечувалися путівниками, інтенсивними ринками мистецьких творів і сувенірів, а також системами транспорту, розміщення туристів. Саме розвиток транспортних засобів став важливим чинником поширення й демократизації туризму, його остаточної глобалізації у XIX–XX ст.

Після Другої світової війни уряди різних країн були зацікавлені у розквіті туризму як «невидимого імпортера», як інструменту дипломатії [26].

У середині XX ст. туризм, як глобальне за своєю сутністю явище, стає одним із найважливіших видів економічної діяльності в усьому світі. Сьогодні це – інтенсивний, комерційно організований, складний бізнес-орієнтований комплекс заходів, визначення якого як поняття й досі перебуває у площині уточнення та конкретизації.

Якщо керуватися підходами до визначення понять сфери туризму, якими послуговуються на міжнародному рівні, то варто згадати, що однією з перших була спроба Ліги Націй, яка у 1936 р. визнала іноземним туристом «людину, котра подорожує за кордоном не менше 24 годин» [26]. Її наступниця, ООН, у 1945 р. додала до цього визначення ще й максимальний термін перебування туриста в країні – шість місяців [26].

Позиція провідної міжнародної міжурядової організації в галузі туризму, Всесвітньої туристичної організації Організації Об'єднаних Націй (ЮНВТО, від англ. United Nations World Tourism Organization, UNWTO), означена таким чином: туризм – це «соціальне, культурне та економічне

явище, яке означає діяльність людей, котрі подорожують і перебувають у місцях за межами їхнього звичного середовища не довше одного року з особистих чи ділових/професійних цілей» [25].

Визначення, наведене у Законі України «Про туризм», який регламентує діяльність у галузі туризму у нашій державі, відповідає міжнародній практиці: «туризм – тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає» (Стаття 1), а «турист – особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін» (Стаття 1) [9].

Туризм і подорож – поняття не тотожні. Для того, щоб подорож вважалася туризмом одночасно повинні бути витримані, як мінімум, три умови: 1) переміщення особи за межі звичного середовища (ця умова має пріоритетне значення); 2) наявність особливої мети подорожі; 3) певна тривалість [26].

Сучасний туризм характеризується широким різноманіттям видів, що виокремлюються за різними ознаками. Однак, чітко структурованої загальноприйнятої класифікації немає. Найпоширенішими ознаками класифікації вважаються: місце призначення, напрямок туристського потоку, джерела фінансування, ступінь самостійності туристів, інтенсивність туристського потоку, спосіб пересування, соціально-демографічні характеристики туристів тощо.

Однією із найважливіших ознак є мета подорожі. Згідно з нею, туризм поділяють на лікувально-оздоровчий, рекреаційний, спортивний, науковий, освітній, релігійний, культурний (пізнавальний) туризм тощо [9; 25].

Відзначимо, після Другої світової війни, з кінця 1950-х рр., у міжнародному туризмі домінував пляжний відпочинок, який веде свою історію від англійської традиції XVIII ст., що полягала у комерціалізації медичної адаптації популярного в острівному суспільстві морського купання, розвинутої ще із старовинних релігійних обрядів [14].

У час, коли відпочинок опинився серед життєвих пріоритетів, умови пляжного відпочинку, правила, практика і мода набули значних мутацій у різних культурах і стали підґрунтям для розвитку потужної світової туристичної індустрії, що приваблювала надзвичайно велику кількість туристів.

Та з кінця 1970-х рр. домінування на ринку пляжно-купального, курортного відпочинку почало виявляти ознаки занепаду. Із зростанням матеріального добробуту мешканці розвинутих країн Європи на заміну масового, стандартизованого споживання почали шукати можливості самореалізації і саморозвитку [23]. Поява нових типів поведінки у споживацькому суспільстві породила нову пропозицію, якою став «культурний продукт». Як зазначає А. Парфіненко, у ці роки утверджується культурний туризм, лейтмотивом якого стають дбайливе ставлення до навколишнього середовища, самобутньої культури і традицій місцевого населення, орієнтація на пізнання і духовне засвоєння культури світу, пошук історичної ідентичності [7, с. 235].

Спочатку культурний туризм вважався нішевою діяльністю, характерною для невеликої кількості освічених і багатих людей. Однак вже на початку 1990-х рр. він поступово трансформувався з елітарного у масовий продукт [22, р. 12]. За даними різних експертів, сьогодні частка «культурних» туристів у загальній їх кількості, коливається від 35 до 80 % [13]. При цьому, як справедливо зазначає Г. Річардс, останніми роками спостерігається тенденція поступового руйнування бар'єрів між культурою і туризмом, яка зумовлена процесами «культуризації» суспільства, що проявляються у злитті «високої» і масової культури [23]. Крім того, збільшується мобільність туристів, кількість об'єктів туризму, що призводить до розмивання кордонів між різними культурами і поширення культурних практик; з підвищенням рівня освіти зростає обсяг культурного капіталу і рівень культурної компетенції у суспільстві, внаслідок чого будь-який туризм дедалі більше набуває культурного змісту [23].

Поняття «культурний туризм» активно використовується з другої половини ХХ ст. Одне з найперших його визначень зафіксовано 1976 р. у Хартії з культурного туризму Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць (ІКОМОС, від англ. International Council on Monuments and Sites, ICOMOS), де культурний туризм тлумачиться як вид туризму, основною метою якого, «окрім інших цілей, є ознайомлення з пам'ятниками і визначними місцями». ІКОМОС характеризує культурний туризм як «невеликий сегмент ринку, ретельно організований, пізнавальний або освітній і найчастіше елітарного характеру (...) присвячений поширенню й роз'ясненню культурної ідеї» [15].

У затвердженій 1999 р. Хартії з міжнародного

культурного туризму ІКОМОС, яка замінила попередню, визначення уточнено: «Культурний туризм є тією формою туризму, яка орієнтована на культуру і культурне середовище, включаючи пейзажі місця призначення, цінності та спосіб життя, спадщину, образотворче та виконавське мистецтво, індустрії, традиції і дозвілля місцевого населення або приймаючої громади. Він може охоплювати відвідування культурних заходів, відвідування музеїв і історичних місць, спілкування з місцевими жителями» [16].

Існує декілька визначень культурного туризму і у документах ЮНВТО. Одне з найновіших характеризує його як «вид туристичної діяльності, в якій основна мотивація відвідувача полягає в тому, щоб дізнатися, відкрити для себе, випробувати та споживати матеріальні та нематеріальні культурні пам'ятки/продукти в туристичному сенсі. Ці пам'ятки/продукти стосуються сукупності особливих матеріальних, інтелектуальних, духовних та емоційних особливостей суспільства, що охоплюють мистецтво, архітектуру, історичну та культурну спадщину, кулінарну спадщину, літературу, музику, творчі індустрії та живі культури, спосіб життя, систему цінностей, вірування, традиції» [25].

Сама концепція культурного туризму все ще доволі розпливчата, у науковій літературі тривають дискусії щодо визначення цього поняття, що, безперечно, пов'язано з неоднозначністю і самих термінів «туризм» і «культура» [20, р. 71].

Одне з найавторитетніших визначень культурного туризму належить Г. Річардсу, який бачить його як «переміщення людей до культурних пам'яток за межами їхнього звичайного місця проживання з метою отримання нової інформації і досвіду для задоволення культурних потреб... Ці культурні потреби можуть полягати у зміцненні власної культурної самобутності шляхом спостереження за екзотичними «іншими» [13, р. 17].

Складність визначення цього поняття сьогодні зумовлена ще й тим, що, як уже було сказано вище, сучасний турист, залишаючи домівку і подорожуючи у різні місця, так чи інакше має справу з певними «культурними елементами» у будь-якому виді туризму. Однак, на думку Х. дю Кро і Б. Маккерчера, визнання вражень від культурних розбіжностей рівнозначними культурному туризму є хибним [14, р. 32].

Культурний туризм перетворює об'єкти культурної спадщини, культурні цінності на туристський продукт і досвід, який споживається туристами. Тут має місце складний взаємозв'язок між культу-

рою і туризмом як сферою, в якій яскраво виокремлюються два підходи до застосування цього поняття: «культура як продукт» і «культура як процес» [20, р. 73].

Підхід «місця і пам'ятники» акцентує увагу на виді пам'яток – матеріальних і нематеріальних проявів культури, з якими знайомляться туристи.

Інший підхід, так званий «концептуальний», визначає культурний туризм у контексті його значення для досвіду туриста у процесі контакту з «іншими» місцями і культурами, включаючи «всі аспекти подорожі, в результаті чого туристи ознайомлюються зі спадщиною та історією інших людей або їх сучасним способом життя або мислення» [13]. Розвиток концептуального визначення культурного туризму показує: такий підхід стимулював перехід від розуміння культури як продукту до усвідомлення культури як процесуального або «життєвого» явища, що проявляється у зростаючому інтересі туристів до способу життя, звичаїв і повсякденного життя людей.

У глобалізованому суспільстві XXI ст. культурний туризм оперативіно реагує на запити сучасної людини, зазнаючи впливу загальної тенденції до «тотальної автономізації особистості», «звільнення від стереотипів» і, як наслідок, до індивідуалізації попиту і диференціації туризму, що характеризується різноманітністю мотивацій туристів, множинністю сегментів, варіативністю пропонованих послуг і стає для туриста «одночасно полем свободи і способом її отримання» [4, с. 4]. Наразі активно формується новий тип туриста: достатньо інформований, досвідчений, незалежний, який критично і вимогливо ставиться до пропонованих туристських послуг, часто орієнтуючись на самостійну побудову програми своєї подорожі, відхід від стандартів і прояв індивідуальності [2, с. 96]. Результатом є диверсифікація культурного туризму, що засвідчує розширення спектра мотивацій та спеціалізацію інтересів туристів з різних аспектів культури і культурної спадщини відвідуваних ними країн і територій [2, с. 97].

Сьогодні як у міжнародному, так і вітчизняному туризмі, окрім традиційного культурно-пізнавального, фахівці фіксують поширення таких підвидів культурного туризму, як культурно-подієвий, культурно-археологічний, культурно-етнічний, культурно-екологічний, мистецький, творчий, гастрономічний, кіномистецький, літературний тощо [22, р. 13]. Поява нетрадиційних ніш, з одного боку, «відкриває можливості для перетину з суміжними економічними і академічними сфера-

ми», а з іншого, може також таїти в собі небезпеку віддалення нових підвидів туризму від культурного туризму як такого [22, р. 19].

Дослідження свідчать, що більшість заснованих на практичному досвіді визначень культурного туризму спираються на організаційний або інституційний компонент [14, р. 30]. Саме за такою ознакою – відвідування бібліотеки як мети подорожі – і може бути виокремлений бібліотечний туризм як підвид культурного.

Бібліотечний туризм – нове явище у туристичних і культурних практиках країн світу. Як різновид культурного туризму він перебуває у полі трьох найпоширеніших його напрямів, а саме: мистецького туризму (art-tourism) – культурних форм туризму, які, зазвичай, асоціюються з мистецтвом, художніми продуктами і видовищами, як-от театр, опера, балет, концерт, фестиваль, музей тощо; історико-культурного туризму або туризму минулого (heritage tourism) – який найповніше виражений у поєднанні відвідування старовинних архітектурних споруд і комплексів, зон археологічних розкопок, міських ландшафтів і морфологічних моделей, а також музеїв і важливих історичних територій, пов'язаних з видатними подіями і особами; туризму вражень або туризму теперішнього (place-specific tourism) – як погляду крізь призму занурення у певні обставини культури місця і часу, що дає змогу безпосереднього знайомства туриста із загальним набором цінностей, ідеалів, пріоритетів, традицій, поведінкових моделей конкретної соціальної групи місцевого населення, зокрема, шляхом активної інтеграції туриста у сучасне культурне середовище – участі у місцевих культурних подіях і практиках [13; 14; 17; 19; 28].

Основою розвитку будь-якого виду туризму є туристські ресурси, якість яких визначається їх унікальністю, первозданністю і самобутністю, ступенем позитивного впливу на фізичне і духовне здоров'я людини, а їх вид і стан частково зумовлюють споживчу вартість турів, турпродукту загалом, а також залучають конкретну цільову аудиторію туристів. Для того, щоб бібліотека розглядалася як повноцінний туристський ресурс, вона повинна відповідати певному базовому критерію об'єктів культурного туризму. Серед найімовірніших із них можуть бути такі:

- бібліотека може бути шедевром людського творчого генія;
- бібліотека може бути свідченням значного взаємовпливу людських цінностей упродовж

певного історичного періоду або у певному культурному просторі, цей вплив може проявлятися в архітектурі, у технологіях, у монументальному мистецтві, місці бібліотеки у певному просторовому або культурному ландшафті;

- бібліотека може бути унікальним або принаймні винятковим об'єктом для конкретної культурної традиції або цивілізації, яка існує до цього часу або вже зникла;
- бібліотека може бути видатним прикладом будівлі, архітектурного або технологічного ансамблю, ландшафту, які ілюструють значущий період історії людства;
- бібліотека може бути виразною наочною моделлю традиційної споруди, яскравим зразком культури або людської взаємодії з навколишнім середовищем, особливо у випадках відчутної вразливості через сильний вплив незворотних змін;
- бібліотека може бути безпосередньо пов'язана з подіями або традиціями, ідеями, віруваннями, художніми або літературними творами і мати виняткову важливість у місцевому, національному або міжнародному масштабах [20, с. 71–73].

При цьому важливо, що сама по собі бібліотека як культурний об'єкт ще не є продуктом бібліотечного туризму. Для того, щоб туристи могли споживати цей культурний продукт, незалежно ні від глибини і якості наявного у ній інтелектуального, культурного досвіду, ні від обсягу її тимчасового бюджету, бібліотека як культурний об'єкт повинна бути модифікована і комерціалізована спеціально для туристичного використання. Ця особливість робить туристів особливою групою відвідувачів бібліотеки, які, на відміну від місцевих жителів, мають зовсім інші потреби і бажання. Більше того, властивості бібліотеки як продукту бібліотечного туризму, які відповідають потребам туристів, можуть суперечити потребам місцевих жителів [17].

Сьогодні у світі накопичений певний досвід бібліотечного туризму. Більшість національних і університетських бібліотек у різних країнах мають вікову історію і розміщуються в унікальних старовинних спорудах, що зберігають високу історичну й архітектурну цінність, як і їхні колекції – культурну і інтелектуальну. З урахуванням цих та інших критеріїв вони стають важливою і цікавою складовою екскурсій, туристичних маршрутів. Однак, об'єктом бібліотечного туризму можуть бути й абсолютно нові бібліотеки. Наприклад, цікавим є досвід Бібліотеки Александрини (м. Александрія, Єгипет), у структурі якої є спеціальний відділ, що

здійснює насичену екскурсійну діяльність. У відділі працюють гіді, які мають спеціальну освіту у сфері туризму, досконало володіють декількома мовами [24].

Приверненню уваги туристів до бібліотек сприяють спеціальні конкурси, премії, які запроваджуються як бібліотечною, так і архітектурною спільнотами. Одними з найавторитетніших заходів у цій сфері є премія Секції публічних бібліотек ІФЛА «Публічна бібліотека року» та Прітцкерівська премія з архітектури, лауреатами якої не раз ставали бібліотечні споруди.

На розвиток бібліотечного туризму зорієнтований й проєкт Секції публічних бібліотек ІФЛА, ініційований 2017 р. на Всесвітньому бібліотечно-інформаційному конгресі у Ліоні (Франція) спільно з Секцією будівель і обладнання, – «1001 бібліотека, які варто побачити, перш ніж померти» («1001 Libraries to see before you die»). В процесі його реалізації вдалося підготувати інтерактивний посібник, який нині розміщений на сторінці секції. Тут наведена інформація про цілу низку бібліотек світу, яка з різних причин варта уваги. Правилами проєкту визначено, що приводом для привернення уваги туристів можуть бути й цікаве архітектурне втілення, й особливе розташування, й оригінальна інноваційна програма діяльності, й вдале та успішне залучення громади до роботи бібліотеки тощо [21].

За умовами проєкту, представники будь-якої бібліотеки світу мають можливість надсилати інформацію про свою установу для розгляду експертами щодо можливості внесення її до переліку об'єктів туризму. На жаль, від України у цьому покажчику представлена тільки одна бібліотека – Національна бібліотека України для дітей. Хоча зрозуміло, що їх могло б бути набагато більше.

В Україні останніми роками також спостерігається зростання інтересу до бібліотечного туризму. Про це свідчать діяльність і публікації обласних універсальних наукових бібліотек [1; 5; 6; 8; 10–12].

Так, у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, яка є цікавим туристичним об'єктом, зокрема, і завдяки історико-культурній значущості будівлі – пам'ятника архітектури, в якій вона знаходиться, проводиться активна меморіальна діяльність і науково-дослідна робота з історії, що створює сприятливі умови для розвитку бібліотечного туризму [12].

2011 р. за підтримки управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації

Харківська ОУНБ ініціювала створення при публічних бібліотеках Харківщини інформаційних пунктів для туристів [10].

З метою обміну досвідом між бібліотекарями України, популяризації бібліотек у суспільстві шляхом внесення їх до туристичних маршрутів Молодіжна секція УБА започаткувала проєкт «Бібліотечний туризм: пізнай Україну та її бібліотеки» [2], який яскраво демонструє розвиток бібліотечного туризму, привертає увагу дослідників до цього перспективного напрямку діяльності вітчизняних книгозбірень.

Висновки. Інтеграція бібліотек як закладів культури у сферу туризму спирається на бібліотечно-інформаційні краєзнавчі ресурси, на накопичений досвід інформаційного супроводу туристичної діяльності, краєзнавчої, культурно-просвітницької й пошуково-дослідницької роботи.

Зростання інтересу туристів, наявність пропозицій та реального практичного досвіду як у вітчизняних, так і зарубіжних бібліотечних установах, підтверджують можливість розгляду бібліотечного туризму як одного з сучасних напрямів роботи бібліотек, як інструменту реалізації ними культурно-просвітницьких та інформаційних функцій. З огляду на це, необхідність розроблення чіткої політики управління бібліотечним туризмом потребує визнання доцільності застосування бібліотекознавчого підходу до його вивчення.

Одним з перших важливих кроків на шляху вирішення проблем бібліотечного туризму є розроблення відповідної термінології. Наявні тлумачення понять «туризм», «культурний туризм» свідчать про те, що при формуванні дефініції «бібліотечний туризм» важливо відмежовувати його від понять про екскурсійну діяльність та краєзнавчу роботу бібліотек.

За результатами проведеного дослідження пропонується таке визначення бібліотечного туризму: різновид культурного туризму, який характеризується переміщенням осіб за межі їхнього постійного місця проживання і звичного середовища, повністю або частково мотивоване інтересом відвідання бібліотек як культурних туристських об'єктів, що відображають історичну спадщину, сучасні культурні і мистецькі практики, традиційні цінності, види діяльності й повсякденний стиль життя резидентів, з метою отримання нової інформації, набуття досвіду та вражень для задоволення культурних потреб.

Бібліотечний туризм може стати органічною складовою туристичного продукту України, одним

із тих чинників, що сприятимуть виконанню бібліотеками своїх функцій, розвитку вітчизняної бібліотечної справи і туристичного бізнесу, просуванню в суспільстві відповідних культурних цінностей, формуванню нових суспільних ідеалів.

Список бібліографічних посилань

1. *Бібліотека як складова туристичного простору (з досвіду роботи бібліотек Надвірнянської ЦБС)* / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка, наук.-метод. від. Івано-Франківськ, 2012. 9 с.
2. *Бібліотечний туризм: пізнай Україну та її бібліотеки*: проєкт Молодіжної секції Української бібліотечної асоціації. URL: http://bibliotourism.blogspot.com/p/blog-page_13.html (дата звернення: 27.05.2020).
3. Божко Л. Д. Культурний туризм: від старого змісту до нової концепції. *Культура України. Серія : Культурологія*. Харків, 2016. Вип. 52. С. 90–102.
4. Божко Л. Д. Нові напрями в туризмі як культурні наслідки глобалізації. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 4. С. 3–9.
5. Волян Н., Жук Л. Місце публічної бібліотеки в туристичній інфраструктурі краю. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2017. № 4. С. 22–24.
6. Гарашенко О. Бібліотеки і туризм у новому часі і просторі. *Бібліотечна орбіта Кіровоградщини*. Кропивницький, 2019. Вип. 11. С. 169–177.
7. Парфіненко А. Культурний туризм як чинник соціально-економічного розвитку територій. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія географічна*. 2013. Вип. 43. Ч. 1. С. 233–242.
8. Польова В. *Бібліотечні туристичні проєкти: досвід реалізації*. Дата оновлення: 05.05.2015. URL: http://bibliotourism.blogspot.com/2015/05/blog-post_5.html (дата звернення: 27.05.2020).
9. *Про туризм*: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР (в ред. Закону України від 04.11.2018 № 2581-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.05.2020).
10. *Туризм і бібліотеки: найкращий зарубіжний та національний досвід*. URL: https://ula.org.ua/bibliomist/images/documents/120/U_skarbnysiu_bibliotekariu_turysm_ta_biblioteku.pdf (дата звернення: 27.05.2020).
11. *Туризм як тренд: досвід роботи бібліотек Запорізької області* / Запоріж. обл. універс. наук. б-ка. Запоріжжя, 2017. 39 с.
12. Ходарева Ю. В. ХДНБ ім. В. Г. Короленка як об'єкт бібліотечного туризму (за результатами меморіальної діяльності). *Короленківські читання – 2017: «Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів»*: матеріали ХХ Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 26 жовт. 2017 р. : у 2 ч. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури. Харків, 2018. Ч. 1. С. 153–164.
13. *Cultural Tourism in Europe* / ed. by G. Richards. Wallingford, UK: CAB International, 2005. 347 p. URL: http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF (дата звернення: 27.05.2020).
14. Du Cros H., McKercher B. *Cultural tourism*. 2nd ed. London, New York: Routledge, 2015. 290 p.
15. *ICOMOS Charter on cultural tourism (1976)*. URL: <http://orcp.hustoj.com/cultural-tourism-1976> (дата звернення: 27.05.2020).
16. *ICOMOS International cultural tourism charter: principles and guidelines for managing tourism at places of cultural and*

heritage significance / International Council on Monuments and Sites; ICOMOS International Cultural Tourism Committee, December 2002. 24 p. URL: <http://www.charts-interreg4c.eu/app/download/5796628919/ICOMOS+International+Cultural+Tourism+Charter+1999.pdf> (дата звернення: 27.05.2020).

17. Kells S. *The library – now a tourism hotspot*. Дата оновлення: 31.05.2019. URL: <https://www.latrobe.edu.au/news/articles/2018/opinion/the-library-now-a-tourism-hotspot> (дата звернення: 27.05.2020).

18. Martinko K. *Why you should become a «library tourist»*. Дата оновлення: 05.06.2018. URL: <https://www.treehugger.com/travel/why-you-should-become-library-tourist.html> (дата звернення: 27.05.2020).

19. Morrison F. *Library tourism could be the next big travel trend*. Дата оновлення: 25.06.2017. URL: https://www.huffingtonpost.com.au/fleur-morrison/library-tourism-could-be-the-next-big-travel-trend_a_22491123 (дата звернення: 27.05.2020).

20. Mousavil S. S., Doratli N., Mousavi S. N., Moradihari F. Defining Cultural Tourism. *International Conference on Civil, Architecture and Sustainable Development (CASD-2016)*, Dec. 1-2, 2016, London (UK). London, 2016. P. 70–75. URL: <https://doi.org/10.15242/ICBE.DIR1216411> (дата звернення: 27.05.2020).

21. *1001 Libraries to see before you die!* Дата оновлення: 27.07.2015. URL: <https://www.ifla.org/node/8849> (дата звернення: 27.05.2020).

22. Richards G. Cultural tourism: a review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2018. № 36. P. 12–21. URL: <http://iranarze.ir/wp-content/uploads/2018/10/E9724-IranArze.pdf> (дата звернення: 27.05.2020).

23. Richards G. What is cultural tourism? *Erfgoed voor toerisme: een visie van de gezamenlijke erfgoedkoepels op erfgoed en cultuurtoerisme* / den Hartigh (red.), E., van Maaren A. (eindred.), & Kørver, J. (ill.). Amsterdam: Stichting Nationaal contact monumenten, 2003. 144 p. URL: https://www.academia.edu/1869136/What_is_Cultural_Tourism (дата звернення: 27.05.2020).

24. Tosic V., Lazarevic S. The role of libraries in the development of cultural tourism with special emphasis to the Bibliotheca Alexandrina in Egypt. *UTMS Journal of Economics*. 2010. Vol. 1, № 2. P. 107–114.

25. *UNWTO Tourism Definitions* / World Tourism Organization (UNWTO). Madrid, 2019. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420858> (дата звернення: 27.05.2020). DOI: 10.18111/9789284420858.

26. Walton J. K. Tourism. *Encyclopædia Britannica*. Дата оновлення: 27.01.2012. URL: <https://www.britannica.com/topic/tourism> (дата звернення: 27.05.2020).

27. Welch L. The two tales of library tourism. *INCITE: Magazine of the Australian Library and Information Association*. 2011. Vol. 32, №8. P. 5.

28. Waterman S. *Library tourism*. Дата оновлення: 12.06.2017. URL: <https://blogs.library.jhu.edu/2017/06/library-tourism> (дата звернення: 27.05.2020).

29. Yankova I., Stoykova D. Tourist Information in Libraries – Source to Improve Access to Objects of Cultural Heritage. *Journal of Balkan Libraries Union*. 2016. Vol. 4, №2. P. 23-27. DOI: 10.16918/bluj.55013.

References

1. (2012). *Biblioteka yak skladova turystychnoho prostoru (z dosvidu roboty bibliotek Nadvirnianskoj TsBS)* [Library as a component of tourist space (from the experience of libraries of

Nadvirna Central library system)]. Ivano-Frankivsk, Ukraine. [In Ukrainian].

2. *Bibliotечnyi turizm: piznai Ukrainu ta ii biblioteky: proekt Molodizhnoi sektsii Ukrainkoj bibliotечноj asotsiatsii* [Library tourism: get to know Ukraine and its libraries: project of the Youth Section of the Ukrainian Library Association]. Retrieved from http://bibliotourism.blogspot.com/p/blog-page_13.html [In Ukrainian].

3. Bozhko, L. D. (2016). Kulturnyi turizm: vid staroho zmistu do novoi kontseptsii [Cultural tourism: from the old content to the new concept]. *Kultura Ukrainy. Seriya: Kulturolohiia*. Kharkiv, Ukraine, 52, 90-102. [In Ukrainian].

4. Bozhko, L. D. (2015). Novi napriamy v turyzmi yak kulturni naslidky hlobalizatsii [New directions in tourism as cultural consequences of globalization]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Kerivnykh Kadriv Kultury i Mystetstv*, 4, 3-9. [In Ukrainian].

5. Volian, N. & Zhuk, L. (2017). Mistse publichnoi biblioteky v turystychnii infrastrukturi kraiu [The place of the public library in the tourist infrastructure of the region]. *Bibliotечnyi Forum: Istoriia, Teoriia i Praktyka*. 4, 22-24. [In Ukrainian].

6. Harashchenko, O. (2019). Biblioteky i turizm u novomu chasi i prostori [Libraries and tourism in a new time and space]. *Bibliotечna Orbiia Kirovohradshchyny*. Kropyvnytskyi, Ukraine. 11, 169-177. [In Ukrainian].

7. Parfinenko, A. (2013). Kulturnyi turizm yak chynnyk sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorii [Cultural tourism as a factor of socio-economic development of territories]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriya Heohrafichna*, 43 (1), 233-242. [In Ukrainian].

8. Polova, V. (2015, May 5). *Bibliotечni turystychni proekty: dosvid realizatsii* [Library tourism projects: implementation experience]. Retrieved from http://bibliotourism.blogspot.com/2015/05/blog-post_5.html [In Ukrainian].

9. (1995, September 15). *Pro turizm: Zakon Ukrainy vid 15.09.1995 r. № 324/95-VR* [On Tourism: The Law of Ukraine, September 15, 1995, no. 324/95-VR] (v red. Zakonu Ukrainy vid 04.11.2018 № 2581-VIII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].

10. *Turizm i biblioteky: naikrashchy zarubizhnyi ta natsionalnyi dosvid* [Tourism and libraries: the best foreign and national experience]. Retrieved from https://ula.org.ua/bibliomist/images/documents/120/U_skarbnytsiu_bibliotekariu_turizm_ta_biblioteky.pdf (дата звернення: 27.05.2020). [In Ukrainian].

11. (2017). *Turizm yak trend: dosvid roboty bibliotek Zaporizkoi oblasti* [Tourism as a trend: the experience of libraries in the Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhia, Ukraine. [In Ukrainian].

12. Khodarieva, Yu. V. (2018). KhDNB im. V. H. Korolenka yak ob'ekt bibliotечноho turizmu (za rezultatamy memorialnoi diialnosti) [Kharkiv State Scientific Library of Vladimir Korolenko as an object of library tourism (according to the results of memorial activities)]. In *Korolenkivski chytannia-2017: "Biblioteky, arkhivy, muzei: dynamichni rozvytok i poshuk novykh formativ"*: materialy XX Vseukr. nauk.-prakt. konf. Kharkiv, 26 zhovtnia 2017 r. U 2 ch. (Part. 1, pp. 153-164). Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

13. Richards, G. (Ed.). (2005). *Cultural Tourism in Europe*. Wallingford, United Kingdom: CAB International. Retrieved from http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF [In English].

14. Du Cros, H. & McKercher, B. (2015). *Cultural tourism*. (2nd ed.). London, United Kingdom, New York, NY: Routledge. [In English].

15. (1976). *ICOMOS Charter on cultural tourism*. Retrieved from <http://orcp.hustoj.com/cultural-tourism-1976> [In English].
16. (2002). *ICOMOS International cultural tourism charter: principles and guidelines for managing tourism at places of cultural and heritage significance*. Retrieved from <http://www.charts-interreg4c.eu/app/download/5796628919/ICOMOS+International+Cultural+Tourism+Charter+1999.pdf> [In English].
17. Kells, S. (2019, May 31). *The library - now a tourism hotspot*. Retrieved from <https://www.latrobe.edu.au/news/articles/2018/opinion/the-library-now-a-tourism-hotspot> [In English].
18. Martinko, K. (2018, June 5). *Why you should become a «library tourist»*. Retrieved from <https://www.treehugger.com/travel/why-you-should-become-library-tourist.html> [In English].
19. Morrison, F. (2017, June 25). *Library tourism could be the next big travel trend*. Retrieved from https://www.huffingtonpost.com.au/fleur-morrison/library-tourism-could-be-the-next-big-travel-trend_a_22491123 [In English].
20. Mousavil, S. S., Doratli, N., Mousavi, S. N. & Moradiahari, F. (2016). Defining Cultural Tourism. In *International Conference on Civil, Architecture and Sustainable Development (CASD-2016)*, Dec. 1-2, 2016, London (UK). (Pp. 70-75). London, United Kingdom. <https://doi.org/10.15242/IICBE.DIR1216411> [In English].
21. (2015, July 27). *1001 Libraries to see before you die!* Retrieved from <https://www.ifla.org/node/8849> [In English].
22. Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21. Retrieved from <http://iranarze.ir/wp-content/uploads/2018/10/E9724-IranArze.pdf> [In English].
23. Richards, G. (2003). What is cultural tourism? In *Erfgoed voor toerisme: een visie van de gezamenlijke erfgoedkoepels op erfgoed en cultuurtoerisme*. Amsterdam, Netherlands: Stichting Nationaal contact monumenten. Retrieved from https://www.academia.edu/1869136/What_is_Cultural_Tourism [In English].
24. Tosic, V. & Lazarevic, S. (2010). The role of libraries in the development of cultural tourism with special emphasis to the Bibliotheca Alexandrina in Egypt. *UTMS Journal of Economics*, 1 (2), 107-114. [In English].
25. (2019). *UNWTO Tourism Definitions*. Madrid, Spain. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420858>. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420858> [In English].
26. Walton, J. K. (2012, January 27). Tourism. In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/tourism> [In English].
27. Welch, L. (2011). The two tales of library tourism. *INCITE: Magazine of the Australian Library and Information Association*, 32 (8), 5. [In English].
28. Waterman, S. (2017, June 12). *Library tourism*. Retrieved from <https://blogs.library.jhu.edu/2017/06/library-tourism> [In English].
29. Yankova, I. & Stoykova, D. (2016). Tourist information in libraries - source to improve access to objects of cultural heritage. *Journal of Balkan Libraries Union*, 4(2), 23-27. DOI: 10.16918/bluj.55013 [In English].

Liliia Prokopenko,

Ph.D. (History), docent, chief librarian, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0531-6111>, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

LIBRARY TOURISM: TO DEFINE THE ESSENCE OF CONCEPT

Problem statement. The tendency of recent years is the use of the term «library tourism» in the Ukrainian and foreign professional press. The analysis of sources revealed the lack of unity of understanding of the library community of the content of the concept of «library tourism» and updated this study. **The aim of the article** is to analyze the meaning of the concept of «library tourism» on the basis of identification and characterization of the phenomenon of library tourism in modern society, to determine the expediency of its study within library and information science. **Methodological basis** of study are principles of historical method, objectivity, comprehensiveness and continuity. From positions of scientific methodology a problem is examined on the basis of system approach. **The decision of the tasks** was carried out by the system of scientific, historical and bibliographic methods: theoretical (analysis, synthesis, and others like that), empiric (description), terminological analysis, comparative, study of the sources. **Results of the study.** The meaning of the terms «tourism», «cultural tourism» as basic for defining the essence of the concept of «library tourism» is analyzed. The conceptual principles of cultural tourism are examined, factors that influence its active development and diversity at present are studied. Library tourism is characterized as a new kind of cultural tourism. The definition of «library tourism» is proposed. **Scientific novelty** of the study consists in an attempt for the first time to define the term «library tourism» and to consider the possibility of studying it in the framework of library and information science. **The practical significance.** The author raises the issue of the possibility of integrating libraries in the tourism sector, considering their experience in library and information support of tourism and local history.

К е у о р д с: library tourism, cultural tourism, local history activity of libraries, types of tourism.

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
1, Hrushevskoho st, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: prokopenko888888@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 8.07.2020 р.

Галина Колоскова,

аспірантка Харківської державної академії культури, провідний бібліотекар,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5311-7518>,
бібліотека-філія № 21, Дніпровський Міський Комунальний Заклад культури,
Централізована система публічних бібліотек для дорослих
вул. Воскресенська, 23, м. Дніпро, 49000, Україна
e-mail: romantik_@i.ua

Фонд головної бібліотеки регіону: історія становлення та розвитку

У статті розглянуто становлення та розвиток бібліотечного фонду Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки від дня її заснування і до сьогодні. Проаналізовано джерела комплектування бібліотечного фонду, визначено його роль у задоволенні інформаційних потреб сучасних користувачів. Наголошується на важливості ДОУНБ для бібліотечно-інформаційного потенціалу міста та регіону.

К л ю ч о в і с л о в а: Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека, бібліотечний фонд, показники роботи з фондом, електронні ресурси бібліотеки.

Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія – головна установа міста Дніпра та регіону, яка є центром інтеграції інформаційних ресурсів у традиційному та електронному просторі. Вона діє як загально-доступний, регіональний, науково-інформаційний та культурно-просвітницький заклад культури, основним призначенням якого є забезпечення конституційного права громадян на вільний доступ до інформації з усіх галузей знань, забезпечення інформаційного супроводу освітньої, науково-дослідної діяльності шляхом комплектування якісного бібліотечного фонду, розвитку системи власних, ліцензійних і віддалених цифрових ресурсів, фондів і сервісів, надання доступу до них та задоволення інформаційних потреб різних категорій користувачів.

Основні види діяльності: бібліотечне та інформаційне обслуговування відвідувачів, соціокультурна і просвітницька діяльність, науково-дослідна робота у галузі бібліотекознавства та бібліографії, методична допомога публічним бібліотекам області.

Актуальність проблеми. ДОУНБ за обсягом фонду, за часом заснування належить до найбільших та найстаріших обласних наукових книгозбірень України [8]. 2019 р. установа відзначила свій 185-річний ювілей. Під впливом часу, історичних подій, суспільних потреб головний інформаційний ресурс установи – бібліотечний фонд –

постійно змінювався. Вважаємо, що висвітлення історії розвитку фонду ДОУНБ за період з 1834-го по 2019 р., дослідження його як важливого складника бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону становить інтерес не тільки для фахівців, а й широким кіл громадськості.

Мета статті – розкрити історію формування, шляхи поповнення та розвитку бібліотечного фонду Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки від дня заснування і до сьогодні; визначити його роль в інформаційному просторі бібліотеки, задоволенні інформаційних потреб сучасних користувачів; дослідити як складову бібліотечно-інформаційного потенціалу міста та регіону.

Методологія дослідження. Аналіз процесу формування, використання, розвитку бібліотечного фонду Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки ґрунтується на засадах історизму. Для розкриття сучасного складу та джерел комплектування фонду, визначення його ролі в інформаційному просторі бібліотеки, у задоволенні інформаційних потреб сучасних користувачів було використано методи аналізу, синтезу та порівняння.

Нам прислужилися праці таких науковців, як: О. Баркова, М. Дворкіна, Н. Жадько, В. Загуменна, О. Мар'їна, В. Пашкова, І. Рябець, А. Соляник, Н. Кушнарєнко, В. Мільман, Ю. Столяров, І. Трушина, В. Фірсова, В. Фоміних, С. Чуканова, Г. Швецова-Водка, Г. Шемаєва, Т. Ярошенко, звіти ДОУНБ

(1891–1914 рр.) [4], звіти окремих років післяреволюційного періоду (1917–1941) [6], воєнних та повоєнних років (1943–1960) [4], радянського періоду та років незалежної України [4; 1, с. 83],

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Первочителів слов'янських Кирила і Мефодія (ДОНУБ) була заснована 22 травня 1834 р. як губернська публічна бібліотека. Нині вона має статус обласної універсальної наукової бібліотеки [1, с. 83; 4].

Тривалий час (багато століть) зібрання книг називалося просто бібліотекою. Слово «бібліотека» вживалося у буквальному розумінні «зібрання» або «сховище» книг. Поняття «фонд» виникло значно пізніше і в перекладі з французької воно означає «основа чого-небудь». На початку ХХ ст. значного поширення набув термін «книжковий фонд», але вже наприкінці 30-х рр. досить часто вживається поняття «бібліотечний фонд». У 60–80-ті рр. завдяки працям Ю. В. Григор'єва та Ю. М. Столярова уточнюється зміст поняття «бібліотечний фонд», його функції, властивості і воно остаточно входить до бібліотечного лексику [3, с. 5].

Документний фонд Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки є універсальним за змістом та різноманітним за складом: книги, журнали, газети, брошури, буклети, географічні карти, поштові листівки, електронні документи, аудіокасети, DVD. Рідкісні та цінні книги посідають особливе місце в фонді бібліотеки, до його складу входять стародруки кириличного та гражданського шрифтів (1651–1800 рр.), книги з автографами, ескізами, колекція періодичних видань ХVIII–ХХ ст., унікальні видання з мистецтва, документи краєзнавчого змісту кінця ХІХ ст. Важливу частину фонду становить краєзнавча література. «Примірник місцевого друку» є депозитарним фондом і він не підлягає передачі або списанню [1].

На день відкриття бібліотеки у фонді налічувалося приблизно 200 книг і газет. Про поповнення фонду дбали перші бібліотекарі та громада міста, адже спочатку установа існувала на кошти передплатників. Вагомий відсоток у поповненні фонду становили пожертви населення. 1839 р. увесь фонд бібліотеки, на жаль, був втрачений унаслідок пожежі у будинку Дворянських зборів. Книгозбірня відновила свою роботу 8 травня 1843 р., але функціонувала лише 8 років. У 1851 р. під приводом нестабільної політичної ситуації у регіоні губернатор своїм розпорядженням закриває бібліотеку. Її фонд був законсервований. Спроби прогресивних

представників місцевої інтелігенції, членів Товариства самовдосконалення («Пікквіки»), відновити діяльність книгозбірні у Катеринославі не мали успіху. Тому протягом майже 20 років (1859–1887) бібліотека лише частково виконувала свої функції при книжковому магазині В. Ульямана. Саме він був її єдиним бібліотекарем і видавав книжки читачам за плату та під заставу [8].

Відродилася бібліотека лише у листопаді 1889 р. З нагоди її відкриття було зібрано значні грошові та книжкові пожертви. Згодом вона отримала статус міської громадської бібліотеки, який визначив її роль і призначення як головного книгосховища літератури про край. Відновилося колегіальність управління бібліотекою, були закріплені права й обов'язки бібліотекарів як службовців державної установи [8]. Наприкінці 1890 р. фонд бібліотеки налічував 3503 примірники (1540 назв) переважно белетристичного змісту. А згодом він зріс до 7587 примірників (3612 назв творів) [1; 4].

На 1 січня 1899 р. фонд книгозбірні налічував 11 тис. примірників, приблизно 5000 назв творів. Найбільшою популярністю серед читачів користувалася белетристика, періодичні видання, дитяча література, книги з богослов'я, історії, філософії, природознавства, педагогіки. Із авторів часто запитували твори Толстого, Писемського, Михайлова, Достоевського, Гончарова, Тургенєва, Данілевського та ін. Серед іноземних авторів підвищеним попитом користувалися твори М. Ріда, В. Гюго, Ж.Верна, Е. Золя, Ч. Діккенса, Ф. Купера. Із журналів читачі найчастіше замовляли «Русскую мысль», «Вестник Европы», «Северный вестник», «Исторический вестник», «Наблюдатель» [1].

На початку ХХ ст. за ініціативою читачів запроваджується журнал для реєстрації відсутніх у бібліотеці книжок з метою їхнього придбання, вводиться облік книговидачі у читальній залі. Посилюється увага до роботи з відмовами читачам, зокрема щодо періодичних видань. На той час бібліотека отримувала 63 назви різногалузевих періодичних видань («Врач», «Разведчик», «Сад и огород», «Стрекоза», «Гласность», «Вестник Европы» тощо). До книгозбірні також надходили українські газети «Киевское слово», «Крымский вестник», «Одесские новости», «Приднепровский край», «Южный край» [1]. Однак, наявний ресурс не задовольняв відвідувачів.

Зі зростанням фонду його поділили на 16 відділів. Найбільшим виявився белетристичний відділ (понад 2 тис. прим., 1198 назв), періодичні видання становили 215 назв – 4565 томів, історич-

ко-біографічні – посідали друге місце (481 назва, 673 т.) [1].

У 1900–1908 рр. установа розширює свої зв'язки, зокрема книгообмін з іншими бібліотеками (Воронезька, Кременчуцька, дві Одеські, Пермська, Полтавська, Саратовська, Херсонська, Юр'ївська), різними освітніми закладами Російської імперії. У 1906 р. на прохання читачів бібліотека додатково виписує 13 назв журналів, деякі навіть у двох примірниках («Вестник знаний», «Природа и охота» та ін.) [1].

Фонд бібліотеки постійно поповнювався за рахунок пожертв. Цінною за змістом була особиста бібліотека відомого культурно-освітнього діяча Катеринославщини Григорія Антоновича Залюбовського. Вона налічувала 552 т. Її подарували установі спадкоємці. Микола Баллін передав бібліотеці 415 примірників книг різної тематики. До бібліотеки надсилали свої видання М. Биков, В. Машуков, М. Владіміров та ін. [1].

Наприкінці 1914 р. бібліотечний фонд установи сягнув 35 192 примірників (13 285 назв). Традиційно лідирує белетристика – 3234 назви (7259 прим.), дитяча література – 1973 назви творів (2503 прим.). За 1894–1914 рр. фонд бібліотеки збільшився на 30 тис. томів, а кількість відвідувань зросла до 51,4 тис. осіб.

Напередодні жовтневого перевороту 1917 р. Катеринославська книгозбірня увійшла до числа найбільших публічних бібліотек імперії. Її фонд становив 40 тис. томів. Серед них було 500 релігійних книг, понад 3 тис. суспільно-політичних, приблизно 2 тис. природничо-наукових, понад 6 тис. художніх. Водночас поступово збільшується кількість відвідувачів бібліотеки. Якщо у 1914-му бібліотеку відвідали 3052 читачі, то після революції ця цифра зросла до 3780. Збільшення читачів пояснювалося тим, що до читання, до самоосвіти потягнулися ті, хто раніше не мав такої можливості [1].

У 1920-х рр. незмінним попитом користувалася белетристика, дитяча література та періодичні видання. Водночас у цей період зростає попит на книги з критики та літературознавства, історії, політичних та економічних наук, мистецтва, на довідкову літературу, зокрема, найбільше запитувався «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона». Хоча високою популярністю користувались і твори Фрідріха Ніцше [1].

У цей період зросла і книговидача, до 55 251 книги. З них, за абонементом видавалося 28 230 документів. Читальня майже повністю перетвори-

лася на своєрідну лабораторію освітньої наукової роботи для учнів рабфаків, студентів ВНЗ, тоді як на абонемент читачі отримували переважно художню літературу. У читальні підвищеним попитом користувалася періодика (35,9 %), суспільствознавство (19,3 %) та книги загального відділу (8,2 %). Запити на художню літературу становили лише 5,9 %. Значно зріс попит на видання з питань революційного руху. Тому й не дивно, що цей сегмент фонду поповнився на 736 книг.

Подальший розвиток бібліотеки перервала Друга світова війна. У 1941 р. фонд бібліотеки, який нараховував вже понад 650 000 книг та 300 підшивок періодичних видань, був майже повністю знищений. Книгозбірня відновила свою діяльність 1943-го із фондом 6 500 документів, хоча вже на 1 січня 1945 р. у її книгосховищах зберігалось 30 895 примірників. За 5 наступних років фонд бібліотеки збільшився до 114 536 примірників. За цей час установу відвідало 497 019 читачів, яким було видано 631 994 книги, 437 065 періодичних видань. У 1948 р. запити на художню літературу становили 21,2 % від загальної кількості видач, 19,1 % – документи суспільно-політичної тематики та техніки. Не залишалась поза увагою і природознавча література – 15,6 %.

Наприкінці 1950-х рр. фонд бібліотеки зростає до 400 тис. примірників. Читачі дедалі частіше запитують книги сучасної тематики, їх цікавлять біографії видатних людей, література популярних серій, зокрема, «Массовая радиобиблиотека», «Библиотека сварщика», «Массовая библиотека рабочего» тощо. Підвищується попит на літературу про Дніпропетровщину, видання технічної та сільськогосподарської тематики (зокрема, меліорація, боротьба зі шкідниками, рослинництво, вирощування овочів тощо). Книговидача суспільно-політичного характеру у той час становила 19,3 %. Хоча запити на художню літературу продовжували лідирувати – 24,2 % від загальної кількості видач [1].

У 1963 р. книжковий фонд Бібліотеки досяг свого довоєнного рівня, він змінився не тільки кількісно, а й якісно. Впроваджуються наукові принципи комплектування літератури, розширюється репертуар книжкових і періодичних видань, співробітники активно працюють над виробленням оптимальної структури фонду, формуванням єдиного довідково-бібліографічного апарату бібліотеки. Протягом 70–80-х рр. тривала робота з популяризації літератури, присвяченої виробничій, науковій діяльності, самоосвіті та вихованню.

З набуттям Україною незалежності у читачів бібліотеки зростає інтерес до видань з історії, краєзнавства, українознавства, екології, мистецтва тощо. Стабільним попитом користується література з мовознавства та літературознавства, особливо тлумачні словники. Не зменшується інтерес до природничої літератури. Лідером з використання залишалася технічна література, видання з питань права та економіки, зокрема з бізнесу, підприємницької діяльності, книги про місцеве самоврядування [1]. Загальна кількість фонду на початок ХХІ ст. року сягнула 2 815 432 примірників документів універсального змісту та виду. Станом на середину 2020 р. його кількість перевищує 2 986 200 документів. Фонд поповнюється як за рахунок бюджетних, так і позабюджетних коштів (державні програми), роблять свій внесок дарувальники – автори, читачі, організації (у т. ч. зарубіжні), установи, підприємства тощо.

Бібліотека відповідає за вичерпне формування, збереження краєзнавчої літератури та місцевих видань. Вона має у своїх сховищах рідкісні видання минулих століть про Катеринослав і Катеринославську губернію, місцеву періодику, починаючи з ХІХ ст. Окремо у фонді сформована колекція рідкісних і цінних видань, до складу якої входять стародруки кириличного та громадянського шрифтів (1651–1800 рр.), книги з автографами, екслібрисами, колекції періодичних видань ХVІІІ–ХХ ст., видань великого формату, мініатюрних книг.

Нині значну частину фонду ДОУНБ (понад 60 %) становить патентна та нормативно-технічна документація, реферативні видання центрів науково-технічної інформації. Більше 2 тис. назв періодичних видань з 1943 р. і до сьогодні. Література представлена 127 мовами світу.

На 1 січня 2020 р. бібліотечний фонд перевищував 2 986 000 примірників документів. За видами документів у процентному співвідношенні більшість становлять: патентні видання – 51 %; книги – 31 %; журнали – 12,5 %; інформаційні видання – 2,5 %; газети, електронні, аудіовізуальні, нотні та інші видання – 1 %. За галузями знань у фонді: на першому місці технічна література – 62,5 %, суспільно-політична – майже 12 %, художня – 8,5 %, природнича – 4,2 %. Загальні документи та документи з мистецтва і спорту – 3 %, з сільського господарства – 2,6 %. Решта – медицина, літературознавство, мовознавство, географія [1].

А тепер більш детально розглянемо джерела поповнення фондів ДОУНБ останніми роками. У першу чергу, тут варто звернути увагу на бюджетні та позабюджетні надходження (табл. 1) [1].

Таблиця 1
Динаміка поповнення бібліотечного фонду
у 2015–2019 рр.

Рік	Бюджетні надходження		Позабюджетні надходження		Всього примірників
	Кількість (прим.)	Сума (грн)	Кількість (прим.)	Сума (грн)	
2015	3985	156 742,00	5357	196 063,00	9 342
2016	4909	78 605,58	4110	203 581,10	9019
2017	4192	129 741,01	4172	194 630,11	8364
2018	5929	654367,07	3167	206003,53	9096
2019	6035	746292,10	4752	402069,64	10787

Як за кількістю примірників, так і за вартістю бюджетні надходження, наприклад у 2019 р., майже на 80 % перевищують позабюджетні. Загалом, надходження за бюджетні кошти з кожним роком зростають. Лише у рамках бюджетної програми «На виконання наказу Міністерства культури України від 7 листопада 2018 р. № 941-П «Про затвердження переліку книжкової продукції для поповнення бібліотечних фондів» минулого року до фондів бібліотеки надійшло 1064 примірники книг.

Однак, якщо глянути на цей процес у масштабах області, то надходження книг у бібліотеки за державними програмами у 2005–2019 рр. (табл. 2) [1] досить мінливі. Є всі підстави констатувати, що поповнення бібліотечних фондів із цього джерела залишає бажати кращого.

Таблиця 2
Надходження книг за державними програмами
у 2005–2019 рр.

Рік	Надійшло		Видаво	
	кількість (прим.)	сума (грн)	кількість (прим.)	сума (грн)
2005	18 590	352 666,20	18 590	352666,20
2006	37 827	652 179,09	37 785	648612,16
2007	16 208	500174,79	12 497	346596,45
2008	28 073	858 967,54	20 496	660103,67
2009	12 763	459 496,11	23 697	784140,18
2010	4 315	299 026,87	2 123	161911,92
2011	0	0	2 588	168479,82
2012	29 431	1554168,18	22 743	1188502,46
2013	12 339	494280,30	15 610	713791,77
2014	6 119	471493,29	6 010	324519,76
2015	14 354	908108,25	14 253	976291,00
2016	39 404	2739 547,17	18 615	1266722,07
2017	19 950	1 856 130,20	15 200	996387,18
2018	12 678	1 425 120,08	19 950	1856130,20
2019	51 073	6 524 283,10	30 544	3768717,6

Важливим джерелом безкоштовного доукомплектування літературою ДОУНБ є обмінно-резервний фонд. У 2019 р. було отримано видання від постійних партнерів: Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого; Національної історичної бібліотеки України (НІБУ); Наукової бібліотеки ім. Михайла Максимовича (м. Київ); Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка; (ХДНБ); Наукової бібліотеки Дніпропетровського державного університету ім. О. Гончара; Національної бібліотеки Білорусі (Мінськ); Російської державної бібліотеки (Москва). Серед них – підручники, монографії, науково-методичні посібники, альманахи, путівники, документальні нариси, сучасна художня, історична, психолого-педагогічна, методична, періодична література [1].

Варто відзначити, що показник безкоштовного доукомплектування фондів ДОУНБ у 2015–2017 рр. мав тенденцію до зниження. Але з 2018 р. і до сьогодні він зростає. Невичерпним джерелом поповнення фондів залишається благодійна допомога, завдяки якій бібліотека постійно отримує нові видання з філософії, економіки, мистецтва, художньої літератури, педагогіки, що вийшли друком як в Україні, так і за кордоном. Так, у 2019 р. дарували видання науковці, письменники, діячі культури і мистецтва, читачі бібліотеки. Головну роль у поповненні фонду бібліотеки красназнавчою літературою відіграють друкарні та видавництва міста Дніпра й Дніпропетровської області [1].

Дані про поповнення фонду бібліотеки за рахунок обов'язкового примірника, видрукованого на Дніпропетровщині, відображені в системі державної бібліографії, а саме у бібліографічних показниках Державної наукової установи «Книжкова палата України ім. І. Федорова»: державний бібліографічний показник «Літопис книг», «Літопис журнальних статей», науково-практичний журнал «Вісник Книжкової палати», статистичні збірники «Друк України». Як з'ясувалося, у 2019 р. до фонду ДОУНБ надійшло і зареєстровано найбільше видань: книг – 1527; електронних видань – 47; газет – 160 назв, 310 комплектів; журналів – 68 назв, 95 примірників; зібрань наукових праць – 31 назва.

Зведена інформація про дані щодо надходження обов'язкових примірників книг упродовж 2015–2019 рр. наведена у табл. 3.

Таблиця 3
Динаміка надходження обов'язкового примірника книг за 2015–2019 рр.

Рік	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість примірників	1525	968	1459	570	1527

Аналіз постачання обов'язкового примірника суб'єктами видавничої справи до бібліотеки засвідчує несумлінне виконання окремими видавцями вимог чинних нормативно-правових актів. Бібліотеці доводиться вдаватися до самостійних пошуків таких порушників. Тут використовуються різні методи: телефонні нагадування, надсилання друкованих і е-звернень тощо. Так, з понад 60 наявних друкарень та видавництв протягом минулого року лише 53 надсилали свої видання. Вісім – взагалі не поставили жодного примірника. Це «Інновация», «Моноліт Bizz», «РПЦ Січ», «Олексій Ленський» та ін. [1].

Зі значними прогалинами або навіть зовсім не надходять від суб'єктів видавничої справи Дніпропетровського регіону електронні видання, аудіо-відеоматеріали.

Не можна не помічати таку проблему останнього часу, як вибуття літератури з фондів ДОУНБ. Що характерно, з кожним роком вилучається значно більше документів, ніж надходить нової літератури. Ця ситуація характерна і для більшості публічних бібліотек міста Дніпра та Дніпропетровського регіону [1].

Нині користувачі мають вільний доступ до фонду. Вагома його частина, яка постійно зростає, це художня література – 61,9 % (2018 р. – 57,7 %; 2017 р. – 56,9 %), частка документів із природничих наук становить 13,6 % (2018 р. – 13,4 %), відсоток суспільно-політичної літератури зменшився з 12,8 до 11 %. Зросла кількість документів із питань мистецтва, спорту на 0,4 % порівняно з минулим роком, а кількість видань з літературознавства зменшилась до 2,8 % (було 5,4 %). Відсоток технічної літератури також знизився з 2,8 до 2,1 % [1].

Основні показники роботи з фондом ДОУНБ наведені у таблиці 4 [1, с.70].

Таблиця 4
Основні показники роботи з фондом ДОУНБ. 2017–2019 рр.

	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Середня читаність	11,5	11,6	11,7
Книговидача на 1-ше відвідування	2,8	2,8	2,8
Обертаність фонду	1,5	1,7	1,8

Дані, наведені вище, засвідчують, що основні показники роботи з традиційним фондом ДОУНБ за останні три роки залишаються стабільними.

Важливою і постійно зростаючою частиною фонду є електронні колекції документів, представ-

лені на сайті ДОУНБ. Поява електронних документів істотно розширила можливості формування й використання бібліотечного фонду, якісно змінила технології обслуговування користувачів. Однак, фонд електронних документів ще не став конкурентом звичайним книгам, він лише – важливе доповнення традиційного фонду установи.

У повнотекстовій базі даних «Електронна бібліотека «Дніпропетровщина» представлено оцифровані видання, які не підпадають під дію закону про авторське право. Колекція покликана сприяти збереженню історичної пам'яті громади, вивченню й подальшому розвитку місцевої культури, вона становить унікальну джерельну базу як для істориків-дослідників краю, так і для широкої аудиторії. У цьому зібранні представлено 421 рідкісне красназавче видання з різних галузей знання середини XIX – початку XX ст. Їх читачі мають змогу переглядати в онлайн-режимі [4–6].

В електронній бібліотеці «Колекції» репрезентовано масиви документів: «Тарас Григорович Шевченко», «Листівки з видами Єкатеринослава», «Видання ДОУНБ», «Павло Тичина», «Іван Франко», «Яворницький Дмитро Іванович», «Генрик Сенкевич», «Історія революції в Україні», «Твори письменників Дніпропетровщини» [6; 4].

У фонді ДОУНБ зберігаються періодичні видання краю (Єкатеринославщини – Дніпропетровщини) за період від другої половини XIX ст. і до 1941 р. На жаль, вони перебувають у незадовільному стані, багато з них фізично зношені й за певний час з ними неможливо буде працювати, хоча попит на таку літературу зростає. З огляду на це, бібліотекою з 2016 р. реалізується проєкт зі збереження періодичних рідкісних і цінних видань та створення їхнього страхового фонду майбутнім поколінням користувачів. Він має назву «Історичне Придніпров'я. Електронна повнотекстова бібліотека ретро-періодики Дніпропетровської області». Його мета – створити цифрові аналоги друкованих видань історико-культурного значення задля поповнення цифрової бібліотеки «Дніпропетровщина» [6]. Доступ до зазначеного ресурсу вільний у режимі читання (з функцією зручного перегляду сторінок) як у мережі Інтернет, так і з будь-якого комп'ютера установи. Ідентифікація представлених в електронній бібліотеці «Дніпропетровщина» матеріалів здійснюється за допомогою бібліографічного опису, анотації та гіпертекстового «Змісту» кожного документа, що дає змогу розпізнати навіть його частину. Пошук можливий за назвами жур-

налів, в окремий розділ виведено нові надходження й найпопулярніші видання [2].

Висновки: Отже, фонд ДОУНБ за 185 років свого існування змінювався кількісно та якісно відповідно до з соціально-економічного розвитку держави та історичних подій, які відбувались у цей період часу.

Станом на 01.01.2020 р. фонд бібліотеки налічує 2 986 200 примірників документів. За видами документів у процентному співвідношенні найбільшу частину становлять: патентні видання – 51 %; книги – 31 %; журнали – 12,5 %; інформаційні видання – 2,5 %; газети, електронні, аудіовізуальні, нотні та інші видання – менше 1 %. За галузями знань на першому місці у фонді: технічні документи – 62,5 %; суспільно-політична література – майже 12 %; художня – 8,5 %; природнича – 4,2 %. Загальні документи та документи з мистецтва, спорту – 3 %; з сільського господарства – 2,6 %. Решта – медицина, літературознавство, мовознавство, географія.

Основні джерела комплектування фонду: бюджетні та позабюджетні надходження книг; за державними програмами, обмінно-резервний фонд, благодійна та спонсорська допомога, надходження обов'язкового примірника, документів, виданих на Дніпропетровщині, пожертвування читачів. Показники роботи з фондом за останні три роки вирізняються стабільністю. Важливим доповненням традиційного фонду є «Електронна бібліотека «Дніпропетровщина» та електронна бібліотека «Колекції», представлені на сайті ДОУНБ.

Аналіз роботи ДОУНБ засвідчує, що в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, нових форматів представлення даних традиційний бібліотечний фонд, органічно доповнений е-ресурсами, залишається одним із головних інформаційних ресурсів наукової бібліотеки, важливим джерелом задоволення інформаційних потреб різних категорій користувачів, він становить вагомую частину бібліотечно-інформаційного потенціалу міста Дніпра та Дніпропетровського регіону.

Список бібліографічних посилань

1. *Інформаційно-аналітичний звіт. 2019* / упоряд. Т. О. Абраїмова. Дніпро : ДОУНБ, 2020. 230 с.
2. Браславська І. Електронна бібліотека краєзнавчих періодичних видань : сучасний формат створення, поповнення та використання. *Публічні бібліотеки Дніпропетровщини в системі збереження історичної пам'яті громади, вивчення і розвитку місцевої культури*. Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції. URL: <https://www.lib.dp.ua/collections/index.php?pbp=95>
3. Васильченко М. П. *Бібліотечні фонди*: навч. посіб. Харків : Основа, 1993. 152 с.

4. Дніпропетровська ОУНБ ім. Первочителів слов'янських Кирила та Мефодія. URL: <https://www.lib.dp.ua/>

5. Зюлева Ю. Формування краєзнавчих знань в цифровому середовищі. Огляд сторінок сайтів і блогів бібліотек регіону. *Публічні бібліотеки Дніпропетровщини в системі збереження історичної пам'яті громади, вивчення і розвитку місцевої культури*. Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції. URL: <https://www.lib.dp.ua/collections/index.php?pbp=95> (дата звернення: 26.07.20).

6. Колоскова Г. В. Електронні колекції документів як складник бібліотечно-інформаційного потенціалу м. Дніпра. *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 3. С. 41–47.

7. Столяров Ю. Н. Электронный библиотечный фонд. *Библиотечные фонды: проблемы и решения: электронный журнал-препринт: научно-практический журнал по проблемам библиотечного фондирования*. 2003. № 5. URL: http://www.rba.ru/content/activities/section/12/mag/mag05/3.php?papka=12&id_sec=11. (дата звернення: 26.07.20).

8. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <http://ube.nlu.org.ua/article/%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B2%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%E2%80%99%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D1%96%20%D0%9C%D0%B5%D1%84%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 26.07.20).

9. Шилкіна М. В. Проект «ДніпроКультура» як інструмент активізації краєзнавчого книжково-документального фонду ДУОНБ. *Бібліотеки Дніпропетровщини в інформаційно-технологічному середовищі: регіональні проекти, ресурси, сервіси*. Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції. Дніпро : ДУОНБ, 2018, с. 86. URL: <https://www.lib.dp.ua/collections/index.php?pbp=144> (дата звернення: 26.07.20).

References

1. Abraimova, T. O. (Comp.) (2020). *Informatsiino-analitychnyi zvit*. 2019 [Information and analytical report. 2019]. Dnipro, Ukraine: DOUNB. [In Ukrainian].

2. Braslavskaya, I. (2016, November). Elektronna biblioteka kraieznavchykh periodychnykh vydan: suchasnyi format stvorennia, popovnennia ta vykorystannia [Electronic library of local lore periodicals: modern format of creation, replenishment and use] *Publichni biblioteki Dnipropetrovshchyny v systemi zberezhenia istorichnoi pamiaty hromady, vyvchennia i rozvytku mistsevoi kultury*. Materialy mizhvidomchoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii [Public libraries of Dnipropetrovsk region in the system of preservation of historical memory of the community, study and development of local culture. Proceedings of the interdepartmental scientific-practical conference]. Retrieved from <https://www.lib.dp.ua/collections/index.php?pbp=95> [In Ukrainian].

3. Vasylychenko, M. P. (1993). *Bibliotichni fondy: navch. posib.* [Library funds: Textbook] Kharkiv, Ukraine: Osnova. [In Ukrainian].

4. Dnipropetrovska OUNB im. Pervouchyteliv slovianskykh Kyryla ta Mefodiia [Dnipropetrovsk OUNB named after the first Slavic teachers Cyril and Methodius]. Retrieved from <https://www.lib.dp.ua/> [In Ukrainian].

5. Ziuleva, Yu. (2016, November). Formuvannia kraieznavchykh znan v tsvyrovomu seredovyshchi. Ohliad storinok saitiv i blohiv bibliotek rehionu [Formation of local lore knowledge in the digital environment. Review of the regional libraries' sites and blogs pages] *Publichni biblioteki Dnipropetrovshchyny v systemi zberezhenia istorichnoi pamiaty hromady, vyvchennia i rozvytku mistsevoi kultury*. Materialy mizhvidomchoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii [Public libraries of Dnipropetrovsk region in the system of preservation of historical memory of the community, study and development of local culture. Proceedings of the interdepartmental scientific-practical conference]. Retrieved from <https://www.lib.dp.ua/collections/index.php?pbp=95> [In Ukrainian].

6. Koloskova, H. V. (2019). Elektronni koleksii dokumentiv yak skladnyk bibliotечно-informatsiinoho potentsialu m. Dnipra [Electronic collections of documents as a component of the library and information potential of the city of Dnipro]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 3, 41–47. [In Ukrainian].

7. Stoliarov, Yu. N. (2003). Elektronnyi bibliotечnyi fond [Electronic library fund] *Библиотечные фонды: проблемы и решения: электронный журнал-препринт: научно-практический журнал по проблемам библиотечного фондирования* [Library funds: problems and solutions: electronic journal-preprint: scientific and practical journal on the problems of library fund science], 5. Retrieved from http://www.rba.ru/content/activities/section/12/mag/mag05/3.php?papka=12&id_sec=11 [In Russian].

8. *Українська бібліотечна енциклопедія* [Ukrainian library encyclopedia]. Retrieved from <http://ube.nlu.org.ua/article/%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%96%20%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B2%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%E2%80%99%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D1%96%20%D0%9C%D0%B5%D1%84%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8F> [In Ukrainian].

9. Shylkina, M. V. (2018). Proekt «DniproKultura» yak instrument aktyvizatsii kraieznavchoho knyzhkovo-dokumentalnoho fondu DOUNB [The DniproKultura project as a tool for activating the local lore book and documentary fund of DOUNB]. *Бібліотеки Дніпропетровщини в інформаційно-технологічному середовищі: регіональні проекти, ресурси, сервіси*. Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції [Libraries of Dnipropetrovsk region in the information-technological environment: regional projects, resources, services. Proceedings of the interdepartmental scientific-practical conference]. Dnipro, Ukraine: DOUNB. Retrieved from <https://www.lib.dp.ua/collections/index.php?pbp=144> [In Ukrainian].

Halyna Koloskova,

Postgraduate student of Kharkiv State Academy of Culture, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5311-7518>, Leading Librarian
Branch Library No. 21 Dnieper City Municipal Cultural Institution Centralized system of public libraries for adults (Dnipro, Ukraine)

FUND OF THE MAIN LIBRARY OF REGION: HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT

The article studies the way of formation, application and development of the library fund of Dnipro regional universal library from the date of establishment to the present day. The modern content and sources of formation has been analyzed. The role of the library in the information space and meeting the requirements of modern users has been specified. The city and regional information library potential has been investigated.

Dnipro regional universal scientific library named after Primary Slavonic Teachers Kyryl and Mephody by the fund volume and the date of establishment can be referred to the largest and the oldest regional universal scientific libraries in Ukraine. The library fund as the main information resource of the establishment has been modified influenced by the time changes, historical events and information requirements of the society.

The purpose of the given article is to study the way of formation, application and development of the library fund of Dnipro regional universal library from the date of establishment to the present day, to analyze the modern content and sources of fund formation, to specify the role of the library in the information space and meeting the requirements of modern users, to investigate the city and regional information library potential.

The results of research demonstrated the historical aspect of the fund formation for the period of 185 years of existing of Dnipro regional universal scientific library. The analysis of library reports (1891-1914 pp.), post-revolutionary period reports (1917-1941), war and post-war period (1943-1960), years of the peaceful soviet-time period (1960-1991) and the years of independence of Ukraine (1991-2019) proved that the library fund changed by the quantity and quality in accordance with the social and economic changes of the state and historical events happened within about two centuries.

Basing on the results of the analysis of the experience of Dnipro regional universal scientific library, information analytical reports, statistics of the site visits, feedback from the specialists of the given establishment it was stated that the main sources of fund formation for today are budget and extra-budget funds, state programs, exchange reserve fund, charity and sponsor support, introduction of the author's samples, documents published in Dnipro region, presents from the readers. The important addition to the traditional fund is «The e-library of Dnipro region» and the e-library «The collections» presented on the site of Dnipro regional universal scientific library.

It was proved that in the conditions of fast development of information technologies and the new format of data presenting the traditional library funds still remain one of the main information resources of the scientific library, the important source of satisfying the information needs of different categories of users and make up the large part of library information potential of the city Dnipro and Dnipropetrovsk region.

К е у о r d s: Dnipropetrovsk Regional Universal Scientific Library, library fund, electronic fund, information needs.

Leading Librarian Branch Library No. 21, Dnieper City Municipal Cultural Institution, Centralized system of public libraries for adults
23, Voskresenskaia st, Dnipro, 49000, Ukraine
e-mail: romantik_@i.ua

Стаття надійшла до редакції 3.07.2020 р.

Віктор Соколов,

кандидат історичних наук, головний бібліотекар,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого,
вул. Михайла Грушевського, 1, м. Київ, 01001, Україна
e-mail: socolv@i.ua

Формування мережі хат-читалень і сельбудів в Україні (1920–1930-ті рр.)

Досліджено особливості розвитку хат-читалень, сельбудів в Україні у 1920–1930-х рр., виокремлено основні чинники, умови та етапи цього процесу. Охарактеризовано форми і методи бібліотечної діяльності хат-читалень, сельбудів, динаміку їх становлення та специфіку функціонування в умовах формування системи радянських культурно-просвітницьких закладів. Висвітлено місце і роль культурно-освітніх осередків у поширенні грамотності, знань, читання, у забезпеченні сільського населення України бібліотечною книгою.

К л ю ч о в і с л о в а: історія бібліотечної справи, культурно-освітні заклади, хати-читальні, сельбуду, «хатники», культурно-просвітницька робота, сільські бібліотеки і клуби.

Актуальність проблеми. Становлення сучасної вітчизняної бібліотечної політики і практики, їх подальший розвиток важко уявити без поглиблення аналізу та наукового осмислення історичного досвіду розвитку бібліотечної справи у 1920–1930-х рр., коли відбувалося подолання всебічної кризи, пов'язаної з революційною перебудовою суспільного життя, зокрема, з введенням ринкових відносин (НЕПу) в умовах формування нового суспільного ладу. Вивчення та узагальнення тогочасних шляхів виходу з кризового становища у галузі бібліотечного будівництва та побудови ефективної мережі культурно-освітніх закладів у цей період залишається актуальним напрямом сучасних наукових досліджень. Доцільність обраної теми статті зумовлена подальшим аналізом та переосмисленням історичного поступу культурної революції, що відбувалася в Україні у перші десятиліття радянської влади. Дослідження та характеристика досвіду діяльності культосвітніх закладів в Україні у 1920–1930-х рр. не тільки розкривають певні закономірності соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, а й нададуть можливість з'ясувати, глибше усвідомити питання реформування культурно-освітньої, просвітницької діяльності сучасних вітчизняних установ освіти та культури.

Аналіз досліджень та публікацій. Історія становлення, розвитку культурно-просвітницької, бібліотечної діяльності хат-читалень та сельбудів в Україні, незважаючи на дослідження окремих її періодів та аспектів, ще не отримала належного

наукового висвітлення. Певне переосмислення діяльності зазначених закладів присутнє в окремих розвідках вітчизняних вчених. У першу чергу, це стосується праць Н. Земзюліної, В. Коцур, Н. Кукси, Я. Мандрика, В. Молоткіної, С. Свистович, А. Юрченко [7; 11; 14; 17; 18; 24; 34]. Розпоширену інформацію з окремих питань діяльності хат-читалень та сельбудів можна знайти у фаховій періодиці 1920–1930-х рр. Варто зауважити, що у працях радянських авторів, які торкалися цієї теми, спостерігається певна ідеологічна заангажованість, політико-публіцистичний, пропагандистський підхід до відображення та аналізу історичних фактів.

Мета статті – розкрити особливості створення та функціонування хат-читалень, сельбудів в Україні у 1920–1930-х рр., охарактеризувати основні форми і методи їхньої роботи, показати їх значення у поширенні знань, читання, книги, просвітництва та культури на селі.

Результати дослідження. Перші хати-читальні з'явилися у Російській імперії в останній третині XIX ст. як центри просвітництва й освіти на селі. На рубежі XIX–XX ст. хати-читальні намагалися зосередитися на освітній, дозвілєвій діяльності, проте через брак фінансових, матеріально-технічних можливостей, їм було доволі важко тут проявити себе, ніж, наприклад, народним домам, де, як правило, функціонували бібліотеки з читальною, театральсько-лекційною залю зі сценічним майданчиком, недільна школа, вечірні класи для

дорослих, хор, чайна, книжкова лавка тощо. Втім, на початку ХХ ст. хати-читальні у Російській імперії були одним з поширених видів сільських, приміських культурно-просвітницьких установ, які поєднували функції клубу і бібліотеки, де видача книг могла відбуватися як у читальній залі, так і на абонементі. Завідувача хати-читальні дедалі частіше називали «хатником» (рос. – «избачом»), який часто вголос читав неписьменним селянам художні, науково-популярні книги, журнали і газети. У цій справі йому часто допомагали представники сільської інтелігенції (вчителі, агрономи, лікарі), грамотні селяни.

У радянських та й сучасних енциклопедичних виданнях «хата-читальня» визначається, переважно, як сільська культурно-освітня установа клубного типу в СРСР, яка виникла у перші роки радянської влади. Однак, дефініція цього терміна у значенні різновиду народної бібліотеки була поширена ще на початку ХХ ст. Сучасні вітчизняні бібліотекознавці підтверджують думку про те, що формування хати-читальні як окремого виду публічної бібліотеки почалося на рубежі ХІХ–ХХ ст. (праці О. Айвазян, Л. Баженова, Ю. Блажевича, С. Гальчака, Л. Дубровіної, В. Лозового, О. Онищенко, Д. Розовика та ін.). У 1920-х рр. хати-читальні називали іноді «приклубними бібліотеками», до того ж, вони, поряд із сельбудами, були бібліотечними опорними пунктами з формування пересувок, де зберігалися книги з політграмоти, історії, географії, сільського господарства, кооперації, земельного права тощо.

У Вікіпедії хата-читальня тлумачиться як перша форма сельбуду («селянського будинку»): «Хата-читальня – сільська культурно-освітня установа, заснована за перших років радянської влади в Україні як перша форма сельбуду після ліквідації «Просвіти» [31]. У Вільній енциклопедії також зазначається, що «сельбуд або «сільський будинок» – сільська культурно-освітня установа в УРСР, один з видів політосвіти і почасти позашкільної освіти серед широких мас, створений на початку 1920-х рр. на противагу «Просвітам», ліквідованим у 1922 р.» Тут таки позначено, що у 1921 р. в УСРР налічувалося 4007 закладів «Просвіти» і 111 сельбудів. Також зазначається, що на території радянської України кількість сельбудів швидко зростала: у 1925 р. було 3161 сельбуд і 6939 хат-читалень, у 1928–1929 рр. – 4550 і 5707, у 1932–1933 рр. – 7400 і 4000 відповідно [25]. Принагідно зауважимо, поперше, правильніше було б вживати термін «селянський будинок», адже (у 1920-х рр. існував

навіть журнал «Селянський будинок». Звідси, скорочено – «сельбуд», а не сільбуд, як пишуть у багатьох публікаціях). По-друге, окремі заклади «Просвіти» в радянській Україні існували ще у 1923–1924 рр. По-третє, у визначенні хати-читальні вказано, що така установа створювалася у перші роки радянської влади, тобто ще до 1920-х рр. Слід також зазначити, що однією з причин зменшення кількості хат-читалень (одночасно – різке збільшення сельбудів) у другій половині 1920-х рр. було намагання влади централізувати структуру, керівництво культурно-освітніми установами. 7 грудня 1925 р. Раднарком УСРР ухвалив постанову про реорганізацію народних будинків, хат-читалень у селянські будинки з метою створення єдиного центру політосвітньої (культурно-освітньої) роботи на селі.

Таким чином, різноманітність політосвітніх установ села (хати-читальні, народні будинки, лікнепи та ін.), що спостерігалася у перші роки НЕПу, у 1925–1926 рр. поступово зникає. У другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. вони трансформувалися у однотипову мережу сельбудів. Останні в Україні почали займати головне місце у системі культосвітніх закладів, відіграючи роль провідного чинника у комуністичному вихованні мас [7, с. 146].

У статуті товариства «Селянський будинок» зазначалося, що його основними завданнями є: поглиблювати політичну свідомість трудящих села; зміцнювати спілку пролетаріату і селянства; підвищувати культурно-політичну грамотність селянства; сприяти залученню трудящих мас села до активного будівництва радянської держави; пропагувати кооперування та колективізацію; вести боротьбу з куркульсько-буржуазним впливом та побутом на селі тощо. Для здійснення поставленої мети сельбуду організували бібліотеки, музейні кутки, школи малописьменних, різні гуртки, курси і т.п. Основними формами роботи були голосні читання, читання лекцій, доповідей, проведення бесід, організація екскурсій, вистав, виставок та інших заходів, де неодмінно пропагувалася політика комуністичної партії.

Після революційних подій 1917 р. інтерес селян, робітників до суспільно-політичного життя значно зріс. Потяг до знань, надбань культури спонукали владу мало не в кожному населеному пункті створювати хати-читальні, сельбуду, клуби, бібліотеки, «червоні кутки» («червоні кутки» були найбільш простою формою культосвітньої роботи політосвітніх установ) тощо. Напрями і зміст робо-

ти хат-читалень визначалися рішеннями VIII з'їзду РКП(б) (1919), Першого Всеросійського з'їзду з питань позашкільної освіти (1919), «Положенням про хати-читальні», розробленим Народним комісаріатом освіти УСРР (1920) та іншими документами партії, уряду. Утримувалися хати-читальні частково за рахунок державного та місцевого бюджетів, а частково – членських внесків найбільш активних постійних відвідувачів, прибутків від аматорських вистав, концертів, доходів від майна, громадських субсидій, пожертв, заповітів на користь осередку тощо [21, с. 108]. Поступово сельбуду, хати-читальні, які на початку 1920-х рр. часто створювалися на протигагу читальням «Просвіт» (читальні, як правило, організовували у кожному селі, де було понад 25 хат), ставали осередками політичної агітації, ліквідації неписьменності на селі. На думку деяких дослідників, перші радянські хати-читальні в Україні з'явилися на Київщині під час громадянської війни у 1919 р. За згодою відповідного виконкому, для потреб хати-читальні можна було реквізувати будь-яке приватне помешкання [4, с. 21]. На початку 1920-х рр. на Київщині діяло приблизно 400 політосвітніх (культурно-освітніх) установ. У 1926–1927 рр. їх було вже 480. Міська влада Києва регулярно забезпечувала ці установи відповідними друкованими виданнями та інвентарем. Наприклад, у середині 1920-х рр. з Києва у сільську місцевість було відправлено 32 246 різних видань, з них 25 961 – для поповнення стаціонарних бібліотек, а 6285 – для пересувок [32, с. 65]. Зокрема, Київський окружний сельбуд, заснований у 1920 р., придбав та надіслав сільським бібліотекам протягом 1920-х рр. приблизно 69 тис. книжок [19, с. 50]. Окрім того, він передплачував для хат-читалень і сельбудів округи журнал «Селянський будинок» (480 примірників), матеріально утримував 31 хату-читальню (з них 5 – нацменшин), а також надавав допомогу іншим установам політосвіти (системи державних масових культосвітніх закладів).

У 1920 р. в Україні діяло майже 15 тис. культосвітніх закладів різного типу, серед яких було приблизно 1300 клубів, 5000 хат-читалень, не менше 4000 культурно-освітніх закладів «Просвіти» [6, с. 43]. Спочатку хати-читальні, сельбуду перебували на бюджетному фінансуванні, однак, згодом, з введенням НЕПу, їх перевели на самоокупність.

Сельбуду, так само як і хати-читальні, повинні були популяризувати колективні форми господарювання, задовольняти різні культурно-освітні потреби незаможного селянства, підносити рівень

соціалістичної культури. Сельбуду були самодіяльними (юридично самостійними) добровільними громадськими організаціями, які мали певне членство (члени установи щомісяця сплачували членські внески, – приблизно 50 коп.) Вони проводили політико-освітню роботу на селі (частково – за рахунок культурно-господарської діяльності), опікувалися питаннями ліквідації неграмотності, поширення культури, просвітництва, а також – популяризації читання та книги. Фактично, сельбуд був кооперативним товариством. Тут обиралася рада, ревізійна комісія, проходили загальні збори членів. Однак, установа, хоча й мала право займатися господарською діяльністю, у першу чергу, орієнтувалася на виконання культурно-просвітницьких, освітніх та ідеологічних завдань.

Мережа сельбудів як політико-освітніх центрів на селі розбудовувалася на основі адміністративно-територіального устрою: були сельбуду губернські, окружні, районні, волосні, сільські. Відповідно до адміністративно-територіального поділу існували також різні види хат-читалень: повітові (районні), волосні, сільські, приміські, куткові хати-читальні (останні розміщувалися, як правило, в різних кутках великих сіл), які разом з сельбудами входили до загальної структури політосвітніх установ. Наприклад, в Одеській губернії у 1923 р. було створено один губсельбуд, 69 райсельбудів, 231 сельбуду у великих селах та 277 хат-читалень. Через рік тут вже працювало 377 хат-читалень, 274 сельбуду, 74 райсельбуду, які разом налічували приблизно 19,4 тис. постійних членів. У 1925 р. на Одещині вже діяло 763 хати-читальні, 209 – сельбудів, 63 – райсельбуду. Що характерно, у їх роботі брало участь 75–80 % чоловіків. За національною ознакою тут працювало 77 % українців, 10 % росіян, 9 % євреїв [9, с. 13]. Серед завідувачів хат-читалень та сельбудів Одещини кількість партійців коливалася від 5 до 20 % [16, с. 44]. Загалом, в Одеській губернії у середині 1920-х рр. членами хат-читалень, сельбудів було 2,6 % сільського населення. Наприклад, у Херсонській окрузі членство мали 62,2 % хат-читалень. Ще однією характерною ознакою діяльності хат-читалень та сельбудів Одещини було те, що 38,2 % з них отримували гроші від кооперативних організацій, а з усіх гуртків, що діяли при хатах-читальнях, 20 % спеціалізувалися на питаннях сільського господарства [16, с. 46–50]. Звичайно, у різних районах були свої особливості діяльності хат-читалень та сельбудів. Взяти хоча б роботу селянського будинку у с. Мостове Кантакузівського району Одеської губернії, що був відкритий у 1923 р.

Вже на весну 1926 р. у сельбуді налічувалося приблизно 100 членів (проте, не всі сплачували членські внески). Лише за один рік тут було проведено два мітинги, одну лекцію, 17 голосних читань та 23 вистави («Наталка-Полтавка», «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці», «Пошилися в дурні» та ін.), які відвідали 2829 осіб [28, с. 82–83]. Окрім драматичного, при сельбуді працювали сільськогосподарський, кооперативний, антирелігійний гуртки.

Хоча хати-читальні за організаційним, культурно-освітнім статусом, за своїми соціальними функціями та призначенням вважалися нижчими за сельбуду, вони майже нічим не поступалися останнім. Хата-читальня як одна з найпростіших масових політосвітніх установ, фактично, була осередком сельбуду. За організаційною структурою та змістом роботи вона мало чим відрізнялася від діяльності сельбуду. Її працівники, так само як і селянського будинку, проводили лекції, бесіди, колективне читання книжок, газет, антирелігійні кампанії, виконували бібліотечну, навчально-освітню, культурно-просвітницьку роботу [13, с. 60]. До того ж, у 1920-х рр. у багатьох хатах-читальнях, так само як і в сельбудах, встановлювали членство, обирали раду з представників різних організацій та установ, створювали інші організаційні структури [20, с. 26–27]. Однією з основних особливостей хат-читалень (з членством) в Україні, на відміну від РРФСР, було те, що всі вони вважалися добровільними товариствами. В УСРР при сельбудах та хатах-читальнях діяли своєрідні довідкові столи (бюро довідок), які надавали допомогу селянам в оформленні різних заяв до державних установ, пояснювали зміст законів, видавали довідки про сплату сільськогосподарського податку та задовольняли різні інформаційні запити селян з питань цивільного права, сільськогосподарського виробництва, соціально-політичного та господарського життя країни загалом. Відвідувачі також могли отримати тут детальну консультацію як краще організувати догляд за тими чи іншими сільськогосподарськими культурами, налагодити ефективну роботу тваринницької ферми тощо. Наприклад, лише за три місяці 1929 р. в Артемівській (Бахмутській) окрузі на Донеччині довідкові столи хат-читалень та сельбудів надали селянам приблизно дві тисячі довідок і консультацій з проблем сільськогосподарського виробництва.

Сельбуду, хати-читальні поступово ставали одними з основних масових культурно-освітніх установ

більшості сільських поселень. Вони діяли як головні осередки з організації роботи сільських клубів, гуртків самодіяльності, агітаційних, пропагандистських, просвітницьких та загальноосвітніх пунктів, пересувних бібліотек, вони були місцем проведення лекцій, доповідей, вистав, пунктів ліквідації неписьменності, налаштування культурного життя в сільській місцевості загалом. Хати-читальні виконували завдання головного політосвітнього центру або, розміщуючись поруч з сельбудами на окраїнах села, виступали допоміжними агітпунктами. Пріоритетною діяльністю хат-читалень, сельбудів була культурно-масова робота, яка розподілялась за такими напрямками: політична освіта, агіткампанії, проведення революційних свят, антирелігійні, виробничі, агротехнічні лекції, доповіді, бесіди, читання вголос, вечори розваг, запитань та відповідей, вечори художньої самодіяльності. Звичайно, окрім проведення агітаційно-масової роботи, сельбуду, хати-читальні опікувалися формуванням громадського активу, який був би здатний організувати підтримку радянської влади, ідей соціалізму, здійснював би виховання селян у дусі класової ідеології.

Хати-читальні створювали переважно там, де не було клубу, сельбуду, будинку культури, бібліотеки або інших культурно-просвітницьких установ. Якщо не вистачало матеріальних можливостей створити хату-читальню, організували «червоні кутки», де селяни збиралися послухати лекцію, почитати газети і журнали, переглянути тематичні виставки, зайнятися самоосвітою, взяти участь у художній самодіяльності та інших заходах.

З другої половини 1920-х рр. сельбуду дедалі частіше долучаються до організації нових хат-читалень у межах адміністративно-територіальної одиниці, переважно на території сіл і селищ певного району (часто – на окраїнах великих сіл). Наприклад, сельбуд с. Лиса Гора Першотравневого району на Миколаївщині з 1928 р. розпочав організацію куткових хат-читалень. Зокрема, з цією метою комсомольці для створення однієї з таких хат-читалень взяли в оренду приміщення (приблизно 3 крб. на місяць), зібрали 50 книжок для започаткування бібліотеки та передплатили для даного закладу такі газети, як «Вісті», «Правда», «Радянське село», «Селянська правда» та журнал «Селянський будинок». У новоствореній хаті-читальні було 50 членів, які опікувалися агротехнічною пропагандою, залученням жінок до культури та освіти, працював гурток співу, регулярно випускалася стінгазета та ін. Згодом сельбуд вищенаведеного

села відкрив також куткові єврейську та молдавську хати-читальні [2, с. 58–59].

З 1922 р. радянська влада організовує політичну, моральну, організаційну, фінансову облогу закладам «Просвіти». Вони поступово перепрофілюються на хати-читальні та сельбуду. Така політика стосовно товариства «Просвіти» проводилася тому, що, як вважали урядовці, більшість його установ націоналістично орієнтовані, вони проповідують безкласовість, ідеалізують старовину і хуторянщину, протиставляють український народ іншим народам [33, с. 79]. Наприклад, на базі читальні «Просвіти» був створений сельбуд у с. Кобижчі Бобровицького району на Чернігівщині, який у 1926 р. налічував 87 постійних членів та відносно велику на той час бібліотеку (2000 книжок).

Втім, як правило, хати-читальні мали невеликі книгозбірні, здебільшого від 50 до 200 книжок та декілька гуртків. Наприклад, у с. Ольгопіль Єланецького району на Миколаївщині, де з 1921 р. діяла хата-читальня, її книгозбірня мала 80 книг, 149 брошур та 20 примірників газет, кількість її членів не перевищувала 30 осіб (22 чоловіки та 8 жінок). Книговидача на абонементі за перший квартал 1921 р. становила 193 книжки [12]. У 1927–1928 рр. у книгозбірні згаданої хати-читальні налічувалося 277 книг українською мовою (з них загальноосвітніх – 67, сільськогосподарських – 80, «червоних письменників» – 18, дитячих – 18, інших – 100), 163 – російською мовою (з них загальноосвітніх – 67, сільськогосподарських – 54, «червоних письменників» – 4, дитячих – 22, інших – 16) [12]. Окрім того, у закладі працювали культосвітній, сільськогосподарський, кооперативний та драматичний гуртки.

У хати-читальні с. Миколаївка Бердянського району Запорізької області, заснованій 1924 р., діяли стаціонарна (89 книг) та пересувна (50 книг) бібліотеки. При хати-читальні функціонували сільськогосподарський (35 членів), політичний (27 членів) та драматичний (21 член) гуртки. Проте, заклад, який мав власне окреме приміщення, працював по буднях лише три години, а у вихідні – лише по дві години [26; 27].

Бібліотечній справі у культурно-просвітницькій діяльності сельбудів, хат-читалень приділялася доволі значна увага. Книгозбірні цих закладів комплектувалися книгами, журналами, газетами, політичною та сільськогосподарською літературою, як правило, загальнодержавного та республіканського рівнів. Щоб не допустити знаходження у книгозбірнях «ідеологічно шкідливої літератури», нові

надходження пильно контролювалися владою. Час від часу проводилися «чистки» книжкових фондів від видань, що заборонялися у публічному використанні. Комплектування новими виданнями відбувалося, переважно, за рахунок державного та місцевого фінансування. Наприклад, у 1926 р. Жаботинський сельбуд Кам'янського району та Вербівський сельбуд Городищенського району на Черкащині за рахунок районного бюджету отримали 300 книжок [21, с. 108]. Бібліотеки сельбудів і хат-читалень Черкаської (Шевченківської) округи у зазначений рік налічували приблизно 1800 передплатників (постійних читачів, користувачів абонементів). Вони, як вказано у звітах, віддавали перевагу сільськогосподарській літературі.

З виникненням та розвитком колгоспів невеликі за книжковими фондами хати-читальні (50–200 книг) не завжди справлялися з підвищеними культурними та читацькими запитами колгоспників, з новими соціальними завданнями, які ставилися перед культосвітніми установами державою. Фахівці почали говорити, що хати-читальні взагалі потрібно ліквідувати, надавши перевагу колгоспним або великим державним бібліотекам. Наприклад, Н. Фрідьєва на початку 1930-х рр. доводила, що «...карликові бібліотеки нікого не задовольняють... вони не економічні» [30, с. 52]. Проте, мережа більш потужних сільських державних бібліотек та клубів розбудовувалася доволі повільно. Вона була створена лише наприкінці 1930-х. У сільській місцевості УРСР у 1940 р. таких бібліотек було 17 327, хоча самостійні сільські бібліотеки становили лише 6 % від загальної кількості масових книгозбірень, а останні в мережі сільських бібліотек не перевищували 46 % [5, с. 77].

У середині 1920-х рр. для поліпшення культурно-просвітницької роботи Наркомос України виділив кошти для придбання закладами культури приблизно 25 тис. примірників видань. Окрім того, сельбудам, хатам-читальням (з членством) для покращення матеріальної бази дозволялося, за статутом, мати різні господарські підприємства (ремонтні майстерні, городи, насінневі крамниці, амбулаторії тощо), прибуток від яких можна було використовувати на потреби культосвітньої роботи. Втім, іноді було й навпаки – такі підприємства розвивалися за рахунок занедбання просвітницької роботи, що, звичайно, мало негативні наслідки для керівництва таких закладів.

Важливою і досить складною проблемою діяльності хат-читалень, сельбудів у період, що досліджується, було забезпечення їх кваліфікова-

ними кадрами. У 1920-х рр. до роботи в культурній сфері на селі залучали майже всіх бажаючих, оскільки така праця не завжди оплачувалася, а якщо оплачувалася, то дуже низько. Так, у середині 1920-х рр. зарплата завідуючого хати-читальні коливалася від 8 до 40 крб. на місяць (середньомісячна зарплата некваліфікованих робітників у той час становила приблизно 50–60 крб.). На господарські витрати «хатникам» видавали невеликі суми, від 5 до 15 крб. на місяць. Часто на ці посади призначали осіб з кола комуністів, комсомольців, червоноармійців, які становили ядро сільського активу. Проте, траплялося й таке, що завідуючими хатами-читальнями ставали навіть трактористи, комбайнери ... Відсутність належного матеріального забезпечення змушувало «хатників» працювати за сумісництвом, що, звичайно, знижувало ефективність їхньої діяльності на основній роботі.

Після постанови ЦК ВКП(б) «Про хати-читальні» від 11 листопада 1929 р., якою передбачалося підвищення соціального статусу завідуючих хат-читалень до рівня вчителів «першого ступеня», матеріальний стан «хатників» дещо покращився, але не набагато. Наприклад, наприкінці 1930-х рр. «хатник» отримував від 80 до 110 крб. на місяць, що ледве відповідало мінімальному рівню зарплати в країні (мінімальна зарплата некваліфікованих робітників на той час становила 115 крб.). Отже, мізерні зарплати та постійне навантаження громадськими дорученнями спричиняли високу плінність кадрів у хатах-читальнях, особливо до початку 1930-х рр. Середня тривалість перебування завідуючого хатою-читальнею на посаді не перевищувала, як правило, декількох місяців, незважаючи на те, що представництво партійців, комсомольців серед працівників політосвіти (культосвіти) було досить високим (до 80 %). Давалася ознака відсутності заінтересованості у результатах своєї праці. Тому й не дивно, що серед «хатників» найбільше було людей зі стажем до 1 року політосвітньої (культосвітньої) роботи. Наприклад, наприкінці 1920-х рр. у Зінов'євській окрузі (м. Зінов'євськ – нині Кропивницький), як і в багатьох інших областях, «хатники» без стажу становили майже 90 % [10, с. 11]. З них, менше половини відповідали кваліфікаційним вимогам, що висувалися до керівників хат-читалень (високий рівень культури і політичної підготовки, загальноосвітня грамотність тощо).

Залишав бажати кращого і рівень освіти «хатників», адже середню освіту з них мали приблиз-

но 10 %, неповну середню – 15–20 %, інші – лише початкову. За відомостями Я. Мандрик, у 1930-х рр. майже 90 % сільських культпрацівників мали лише початкову освіту, а стаж їх культосвітньої роботи не перевищував трьох років, причому вони часто змінювали своє місце роботи [18, с. 129].

Отже, у 1920-х – на початку 1930-х рр. ефективність роботи, матеріальне забезпечення значної частини хат-читалень перебували на доволі низькому рівні, незважаючи на те, що показники діяльності культосвітніх закладів села щороку зростали, так само як і їх кількість (таблиця).

Таблиця
Динаміка зростання кількості хат-читалень,
селянських будинків у 1920–1930-х рр.

Роки	Кількість хат-читалень	Кількість сільбудів
1923/1924	3770	2435
1924/1925	6339	2519
1925/1926	6929	3152
1926/1927	6186	3436
1927/1928	6055	3856
1929	10920 ¹	
1933	5402	7165 (сільбудів та колбудів) ²
1934	3429	–
1935	1547 (10372) ³	–

Таблицю складено за: 3, с. 106–127; 14, с. 43; 22, с. 88; 23, с. 164.

Втім, наведені показники потребують уточнень, більш поглибленого вивчення архівних джерел, а також порівняльного аналізу широкого кола даних, оскільки у багатьох наукових працях, у тогочасних офіційних джерелах статистичні показники мають суттєві розбіжності. На-

¹ Кількість хат-читалень за цей рік вказано разом з кількістю сільбудів. Зауважимо, що у 1928–1929 рр. в Україні тільки на кошти, зібрані селянами, було збудовано 422 сільбуду і розпочато будівництво ще 1120 [11, с. 75–76].

² «Будинки колективіста» («колбуду») були створені (точніше – перейменовані) у лютому 1933 р. на базі сільбудів та «колгоспних будинків». Колбуду організувалися для того, щоб традиційні сільські культосвітні установи неодмінно пов'язувалися з колективізмом та колективною формою ведення господарства. Колбуду мали поєднувати політико-освітню роботу з діяльністю різних гуртків (драматичних, сільськогосподарських, природничо-наукових, військових, фізкультурних) та різних розважальних секцій (шашки, шахи, доміно тощо). Відомо, що у 1935 р. функціонувало 8825 колбудів, а у 1937 р. – 12 344 [3, с. 160].

³ Цифра в дужках – це кількість хат-читалень за вказаний рік разом з кількістю «будинків колективіста».

приклад, за відомостями А. Приходько, динаміка створення хат-читалень та сельбудів в окремі роки в Україні була такою: у 1925 р. – 5910 хат-читалень і 2572 сельбудів; у 1926-му – 7176 і 3118; у 1927 – 7114 і 3597 відповідно [22, с. 88]. Зазначена кількість установ за 1927 р. наведена і у навчальному посібнику з історії культурно-просвітницької роботи в СРСР [3, с. 106]. Проте, його автори наголошують, що у 1928 р. в Україні діяло 9825 хат-читалень і сельбудів (в середньому, одна установа на 2340 селян, або на шість населених пунктів) [3, с. 127]. За інформацією І. Рибачка, у 1929 р. у селах України діяло 13 320 культосвітніх закладів, з яких 82 % становили хати-читальні і сельбуду, тобто, на думку вченого, їх було приблизно 10 920 [23, с. 164].

Хоча офіційні статистичні показники нерідко завищувалися, є всі підстави стверджувати, що в радянській Україні у 1920–1930-х рр. переважна більшість просвітницьких, культурно-освітніх заходів проводилася саме у хатах-читальнях та сельбуддах (останні у 1933 р. були реформовані у колбуди – «будинки колективіста»). У 1920-х – на початку 1930-х рр. кількість гуртків при сельбуддах і хатах-читальнях постійно зростала, а культурно-просвітницька робота набувала якісно нових рис. При згаданих вище «бібліотечно-клубних» закладах функціонувало приблизно 90 % усіх книгозбірень, що діяли на селі в означений період [5, с. 72].

Попри високі темпи зростання кількості культосвітніх закладів у 1920–1930-х рр., якість їхньої роботи не завжди відповідала вимогам часу. Наприклад, за дослідженнями О. Лойко, на Поділлі у середині 1920-х рр. з усіх сельбудів і хат-читалень були по-справжньому життєздатними лише 40 % [15, с. 87]. У офіційних звітах такий стан справ пояснювався відсутністю відповідного матеріально-технічного забезпечення, браком ініціативи на місцях, недоліками планування, невмінням знайти підхід до мешканців села. Проте, основними причинами неефективної роботи багатьох хат-читалень у 1920-х рр. були: відсутність державного фінансування, брак коштів, відсталість матеріально-технічної бази культосвітніх установ, недостатня кількість професійних кадрів.

Серед основних чинників, які негативно позначилися на залученні селян до участі у заходах, що організовувалися хатами-читальнями та сельбуддами варто виокремити такі:

1. До початку 1940-х рр. матеріально-

технічний стан більшості хат-читалень був, переважно, незадовільний (багато з них не мало власних приміщень, достатнього опалення, відповідних меблів, обладнання, освітлення, потрібних книжкових фондів тощо). Жалюгідний вигляд багатьох хат-читалень нерідко відвертав мешканців села. Наприклад, селяни с. Плоски Бердичівського району скаржилися на те, що взимку в хаті-читальні холодніше, ніж надворі, а в приміщенні є тільки стіл і шафа [23, с. 165]. Наприкінці 1930-х рр. хати-читальні забезпечувалися паливом лише на 25–30 %. До Другої світової війни далеко не в усіх хатах-читальнях (і селах взагалі) були радіоточки. Наприклад, на Київщині у 1929 р. налічувалося 125 радіо-гучномовців та 324 радіоприймачі, а всього в Україні на той час було приблизно 17 тис. радіоустановок [1, с. 70].

2. Дозвілля, яке пропонувалося хатами-читальнями, вирізнялося одноманітністю, характеризувалося часто «шаблонним переліком» гуртків, лекційних тем, вистав, виставок, кіносеансів тощо. З розвитком культу особи Сталіна, обов'язково функціонував гурток з вивчення праць «товариша Сталіна». Формалізм діяльності хат-читалень, сельбудів часто проявляв себе у складанні занадто громіздких планів, дублюванні одних і тих самих заходів, загальній фразеології тощо.

3. Репресії селянської інтелігенції та систематичні «чистки» книжкових фондів.

4. На посади хатників нерідко призначалися некомпетентні люди, які не мали відповідної освіти, не бажали (та й не вмели) займатися культосвітньою діяльністю (нерідко їм доводилося виконувати роботу, яка не стосувалася їх безпосередніх обов'язків. Наприклад, писати за селян заяви, робити прості господарські розрахунки, надавати юридичні довідки та ін.). До того ж, селяни часто розглядали хату-читальню не тільки як культурно-просвітницький заклад, а й як організаційну установу, що покликана опікуватися поліпшенням добробуту села.

5. У хатах-читальнях, сельбуддах працівники мали дуже низькі зарплати, що спричинялося до високої плинності кадрів.

6. Організації ефективної діяльності хат-читалень, сельбудів нерідко заважали формалізм, канцелярщина.

Незважаючи на всі означені негативи у другій половині 1930-х рр. спостерігаються зрушення на краще. Почали трохи підвищувати зарплату «хат-

ників», залучати до культосвітньої роботи більш кваліфіковані кадри, виділяти більше матеріальних ресурсів для культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності. Загалом, можна стверджувати, що хати-читальні, сельбуди, будучи структурно і функціонально близькими до дореволюційних народних книгозбірень, народних домів, все ж таки показали себе більш ефективним, більш гнучким інструментом пропаганди нових (радянських) цінностей, доволі потужним механізмом підвищення грамотності на селі, ніж народні бібліотеки. Спільне читання газет і журналів, обговорення нагальних життєвих проблем справляли значний вплив на світосприйняття селян, стимулювали зростання їх інтересу до знань, читання, книги загалом.

До початку Другої світової війни хати-читальні, сельбуди в радянській Україні були одними з найбільш масових сільських культосвітніх, просвітницьких та інформаційних закладів клубного типу й одночасно провідним різновидом сільських бібліотек, який остаточно сформувався на рубежі 1920–1930-х рр. Надалі хати-читальні, у вигляді мережі своєрідних бібліотек-клубів, існували в країні майже до початку 1960-х рр. (в РРФСР, навіть, пізніше), незважаючи на те, що ще на Першій Всеросійській нараді з масової культурно-просвітницької роботи (1930) було ухвалене рішення про поступову реорганізацію хат-читалень, перетворення їх у самостійні сільські бібліотеки або клуби. Проте, повністю провести це рішення у життя не вдалося, оскільки, по-перше, не вистачало матеріальних ресурсів держави; по-друге, на той час ще не була розвинута мережа сільських бібліотек і клубів, які могли б взяти на себе функції хат-читалень; по-третє, хати-читальні були ще досить популярні серед селян, багато з них існувало при різних відомствах, організаціях та підприємствах, зокрема при МТС (машинно-тракторних станціях), колгоспах, артілях та інших сільських організаціях. До того ж, ухвалене рішення невдовзі визнали недоцільним і хати-читальні на місцях продовжували залишатися сільськими центрами культури і пропаганди політики радянської держави. Вони домінували у сфері культури села в Україні аж до початку 1950-х рр.

У повоєнні роки у зв'язку з піднесенням культурного й освітнього рівня селян, з нарощуванням діяльності сільських клубів, бібліотек, будинків культури, кількість хат-читалень почала скорочуватися (у 1948 р. в СРСР було приблизно 48 тис. хат-читалень, у 1952 – 30 тис. хат-чита-

лень та 45 тис. сільських клубів, у 1963 – 5,6 тис. хат-читалень та 65,6 тис. сільських клубів) [8, стб. 170].

Загалом, у 1920–1930-х рр. в Україні у сільській місцевості функціонувало доволі багато культурно-просвітницьких установ: хати-читальні, хати-лабораторії⁴, державні сільські бібліотеки і клуби, колгоспні бібліотеки і клуби, червоні куточки, профспілкові клуби, районні бібліотеки та будинки культури, клуби сільської інтелігенції, будинки селянина, будинки народної творчості, політосвітні бази, бібліотеки, клуби та хати-читальні при МТС⁵, будинки партійної пропаганди, жіночі клуби, різноманітні пересувні бібліотечні та клубні установи (агітаційні потяги, вагони-бібліотеки, вагони-клуби, куштові книгозбірні тощо), міжколгоспні клуби та бібліотеки тощо ін.

Висновки. В означений період хати-читальні, сельбуди в радянській Україні формувалися як своєрідні бібліотеки-клуби, котрі поєднували форми і методи роботи бібліотеки, клубу та навчально-освітньої установи. Такий «симбіоз» різних напрямів культурно-освітньої діяльності відбувався на фоні становлення нових радянських навчальних та культурно-освітніх закладів, в умовах їх недостатньо розвинутої матеріально-технічної бази. Брак коштів, відсутність мережі ефективно діючих публічних сільських бібліотек, клубів, початкових

⁴ Хати-лабораторії – самодіяльні організації (так само як і хати-читальні з членством), що створювалися при колгоспах, діяльність яких спрямовувалася на розвиток агрокультури селян, піднесення сільського виробництва, на організацію в колгоспах виробничого контролю, спеціального фахового навчання, обміну досвідом та проведення агрономічних дослідів. Кожна хата-лабораторія, окрім спеціального сільськогосподарського обладнання, мала спеціальну книгозбірню, що за своїми фондами і характером діяльності наближалася до наукової або навчальної бібліотеки. Діяльністю хати-лабораторії керувала рада з колгоспників-активістів. Як і в хатах-читальнях, у хатах-лабораторіях діяли гуртки, які спеціалізувалися за напрямками сільськогосподарських знань та за галузями сільськогосподарського виробництва. Так само читалися лекції, проводилися бесіди, зустрічі з фахівцями, організувалися виставки літератури, випускалися стінгазети тощо. Загалом в СРСР у 1936 р. було приблизно 30 тис. хат-лабораторій, з них 10 733 – в УСРР [29, с. 121–124].

⁵ Наприклад, у 1932 р. в Україні діяло 2446 МТС, а у 1937-му. – 5818, при багатьох з яких діяли хати-читальні, бібліотеки, клуби.

навчальних закладів зумовлювали появу нових синкретичних форм культурно-просвітницьких закладів та відповідної специфіки організації їхньої діяльності. Бібліотечна робота була невід'ємною складовою їх функціоналу. Хати-читальні, сельбуду брали активну участь у пропаганді читання, книги, не зважаючи на те, що їх книгозбірні були невеликими, комплектувались часто хаотично, без урахування потреб села, без відповідного забезпечення їх літературою з різних галузей знань (в першу чергу – з сільського господарства). Працівники, актив зазначених закладів розвивали пересувні форми обслуговування селян книгою. Завдяки їх ентузіазму, громадській активності, хати-читальні, сельбуду доволі успішно виконували основне соціальне завдання держави – підвищували культурно-освітній рівень селян, розвивали їх світогляд, формували політичну свідомість, а головне поширювали «комуністичну ідеологію», плани, ідеї перебудови сільського укладу життя. І це цілком зрозуміло, адже вся культурна, освітня робота у 1920–1930-х рр. в Україні була доволі заідеологізованою та політично заангажованою. Проте, саме в цей період спостерігається пік культурно-просвітницької активності, стрімкого зростання кількості хат-читалень, сельбудів, активних пошуків нових форм і методів культурно-освітньої та просвітницької діяльності. Зокрема, набуває поширення робота з жіночим населенням, масова лекційна пропаганда тощо. Стають популярними культпоходи, бесіди, вечори запитань і відповідей; початкова довідкова робота з питань політичного, правового, господарського, побутового життя (переважно, за готовими матеріалами з газет, журналів, довідників та ін.). Велику відвідуваність у хатах-читальнях та сельбудах забезпечували художньо-видовищні форми діяльності, різні види гурткової роботи. Остання розвивалася за такими основними напрямками: суспільно-політичний (гуртки політграмоти, кооперативні, сількорівські, антирелігійні та ін.); виробничо-технічний (гуртки рукоділля, домашнього господарства, сільськогосподарські, ремісничі та ін.); загальноосвітній (гуртки самоосвіти, заочного навчання, природничо-наукові тощо); естетично-художній (драмгуртки, гуртки музичні, образотворчі, співочі, «жива газета» та ін.); військово-спортивний (гуртки військових знань, червоних медсестер, стрілецькі, фізкультурні гуртки тощо).

Отже, сельбуду, хати-читальні, ставши частиною державної ідеологічної системи, виконували цілу низку соціальних функцій, як загальних –

виховну, інформаційну, культурно-освітню, просвітницьку, духовно-світоглядну, так і спеціальних – агітаційно-пропагандистську (пропаганда марксистсько-ленінської теорії, політики партії і радянської держави, наукового атеїзму, виробничо-технічних, сільськогосподарських знань і досягнень та ін.).

Хати-читальні, сельбуду були невід'ємною частиною системи ідеологічних, культурно-освітніх установ, які вирішували завдання з виховання нової людини, поширення знань, залучення трудящих до досягнень вітчизняної та світової культури. Проте, надмірна ідеологізація культурно-освітньої роботи та антирелігійна пропаганда ускладнювали поступальний розвиток хат-читалень і сельбудів.

І все-таки, цей різновид культурних закладів відіграв свою позитивну роль у долученні селян до знань, цінностей культури. Розбудова мережі хат-читалень та сельбудів, при певній підтримці держави, відкрила селянам нові можливості для саморозвитку, вдосконалення, вона сприяла формуванню у мешканців села політичної культури, згуртованості, єдності та відчуття колективізму.

Вивчення практичної діяльності хат-читалень, сельбудів може прислужитися налагодженню ефективної культурно-просвітницької роботи сучасних бібліотек, клубів при вирішенні завдань відродження і піднесення національної культури, а також поглиблення національно-духовного єднання громадян незалежної України.

Список бібліографічних посилань

- [Л.П.]. Соціалістичне змагання на політосвітньому фронті Київщини (Київщина–Одещина). *Селянський будинок*. 1929. № 13–14. С. 65–71.
- [С. М.]. Відкрили куткову хату-читальню. *Селянський будинок*. 1928. № 12. С. 58–59.
- Андреева М.С. и др. *История культурно-просветительской работы в СССР. В 2-х частях. Ч. 2: Советский период (1917–1969): уч. пособие для студентов ин-тов кул-ры*. Харьков, 1970. 300 с.
- Бублій І. О. Засоби більшовицької пропаганди під час комунікації українського села (1919 р.). *Young Scientist*. 2018. № 7(59). С. 19–23. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/7/4.pdf>
- Гімалдінова З. В. З історії організації бібліотечного обслуговування сільського населення України (1921–1959 рр.). *Бібліотекознавство та бібліографія*. Харків, 1972. Вип. 13. С. 71–81.
- Давва В. В. Ідеологічні чинники розбудови української національної культури у 20-х рр. ХХ ст. *Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія*. 2012. Вип. 4. С. 41–47. URL: <https://cyberleninka.ru/.../ideologichni-chinniki-rozbudovi-u>

7. Землюліна Н. І. Діяльність сільбуду з формування комуністичної свідомості українських селян (1921–1929 рр.). *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 145–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrse1_2006_10_45

8. Изба-читальня. *Педагогическая энциклопедия*. В 4-х тт. Т. 2: Ж–М. Москва: Изд. «Сов. Энциклопедия», 1965. 912 стб.

9. Ключко А. П'ятириччя сільбудів. *Політосвіта: Журнал Одеської губполітосвіти*. 1925. Ч. 2–3. С. 11–16.

10. Константиновський М. Наші політосвітницькі кадри. *Селянський будинок*. 1929. № 2. С. 8–13.

11. Коцур В. П., Молоткіна В. К. *Молодіжні громадські організації в полікультурному просторі Радянської України 1920–1930-х рр.*: монографія. Переяслав-Хмельницький, 2014. 197 с.

12. Крикалова І. В. З історії с. Ольгопіль Єланецького району Миколаївської області. *Сайт Державного архіву Миколаївської області*. URL: <http://mk.archives.gov.ua/tematychni-rubriki/mzistoriinaselenyhpunktivmyk/404-zistoriisolgopileanetsray.html>

13. Кузьмінець Н. П. Більшовизація культурно-освітньої сфери у Подільському селі у 1920-х роках. *Український селянин*. 2018. Вип. 20. С. 59–63.

14. Кукса Н. Г. Діяльність культурно-освітніх закладів в українському селі в 1924–1928 рр. *Український селянин*. 2003. Вип. 7. С. 43–45.

15. Лойко О. О. Культурно-освітня робота в подільському селі в період НЕПу. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія: *Історія*. 2003. Вип. 5. С. 85–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2003_5_22

16. Мамонтів Б. Про що говорять цифри. *Політосвіта: Журнал Одеської губполітосвіти*. 1925. Ч. 2–3. С. 42–52.

17. Мандрик Я. І. Культурно-масова робота в селах УРСР наприкінці 20-х–30-і роки. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»* / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: «ОБС», 2000. Вип. 5. С. 30–36.

18. Мандрик Я. *Культура українського села в період сталінізму (1929–1938 рр.)*. Івано-Франківськ, 1998. 254 с.

19. Палагута Л. Київський селянський будинок. *Селянський будинок*. 1929. № 15–16. С. 47–52.

20. Пилипенко Ю. Робота сільбудів та хат-читалень улітку. *Селянський будинок*. 1928. № 4–5. С. 24–36.

21. Полтавець Н. В. Діяльність Всеукраїнського товариства «Селянський будинок» у Черкаській (Шевченківській) окрузі УСРР (1920-ті рр.). *Вісник Черкаського університету. Сер.: Історичні науки*. 2014. № 9 (302). С. 105–110.

22. Приходько А. *Культурне будівництво на Україні (за 1925/26 та 1926/27 роки)*. Харків: Вид-во «Пролетарій», 1927. 112 с.

23. Рибак І. В. Культурно-освітні заклади у соціально-побутовій інфраструктурі українського села (1929–1940 рр.). *Український селянин*. 2006. Вип. 10. С. 164–167.

24. Свистович С. М. До питання здійснення культурних трансформацій в УСРР (20-і рр. XX ст.). *Історія науки і біографістика*. 2018. Вип. 2. С. 1–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_2_7

25. Сільбуд. *Вікіпедія [Електронний ресурс]*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D1%83%D0%B4>

26. Третьякова О. Національно-культурний розвиток польського населення Південної України в 20-х рр. XX ст. *Геноцид України в XX столітті*. Львів, 2014. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/nacionalno-kulturnijrozvivotkpolkogonaselennapivdennoieukraieniv20-hrrxststavortretakovaolga>

27. Третьякова О. Національно-культурний розвиток польської національної меншини Південної України в 20-х рр. XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. [матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф.]. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 20. С. 32–35.

28. Тригуб П. М. Південноукраїнське село в період нової економічної політики. *Наукові праці МФ НаУКМА. Т. V. Історичні науки*. Миколаїв: Вид. відділ МФ НаУКМА, 2000. С. 76–84.

29. Уваров В. Д. Роль хат-лабораторій у піднесенні культурно-технічного рівня колгоспного селянства (1934–1936 рр.). *Наукові праці з історії КПРС: міжвідомчий наук. збірник. Вип. 10: З історії боротьби КП України за піднесення культури трудящих*. Київ: Вид-во КГУ, 1966. С. 113–125.

30. Фридьєва Н. Я. Библиоход и соцсоревнование. Библиотечный поход в опытно-показательном округе: [сплошная практика студентов Харьк. ин-та политпросветработы в селах Зиновьевского округа на Украине]. *Красный библиотекарь*. 1930. № 5. С. 49–52.

31. Хата-читальня. *Вікіпедія [Електронний ресурс]*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8F>

32. Шагордин М. Київський селянський будинок. *Селянський будинок*. 1927. № 2. С. 63–65.

33. Шевчук Г. М. *Культурне будівництво на Україні в 1921–1925 рр.* Київ: Вид. АН УРСР, 1963. 432 с.

34. Юрченко А. В. Розвиток мережі сільбудів і хат-читалень на Україні (1921–1925 рр.). *Український історичний журнал*. 1978. № 11. С. 95–100.

References

1. [L.P.]. (1929). Sotsialistychnе zmahannia na politosvitnomu fronti Kyivshchyny (Kyivshchyna-Odeschyna) [Socialist competition on the political world front of Kyiv region (Kyiv region-Odesa region)]. *Selianskyi budynok*, 13-14, 65-71. [In Ukrainian].

2. [S. M.]. (1928). Vidkryly kutkovu khatu-chyitalniu [Opened a corner reading room]. *Selianskyi budynok*, 12, 58-59. [In Ukrainian].

3. Andreeva, M. S. (1970). *Istoriia kulturno-prosvetitel'skoi raboty v SSSR. Parts 1-2. Part 2. Sovetskii period (1917-1969)*. Uch. posobie dlia studentov in-tov kul-ry. [The history of cultural and educational work in the USSR. In 2 parts. Part 2: The Soviet period (1917-1969): A textbook for students of cultural institutions]. Kharkov, Ukraine. [In Russian].

4. Bubl'ii, I. O. (2018). Zasoby bilshovytskoi propahandy pid chas komunikatsii ukrainskoho sela (1919 r.) [Means of Bolshevik propaganda during the communication of the Ukrainian village (1919)]. *Young Scientist*, 7(59), 19-23. Retrieved from <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/7/4.pdf> [In Ukrainian].

5. Himaldinova, Z. V. (1972). Z istorii orhanizatsii biblioteknoho obsluhovuvannia silskoho naseleння Ukrainy (1921-1959 rr.) [From the history of the organization of library services for the rural population of Ukraine (1921-1959)]. *Bibliotekoznavstvo ta bibliohrafiia*, 13, 71-81. [In Ukrainian].

6. Davva, V. V. (2012). Ideolohichni chynnyky rozbudovy ukrainskoi natsionalnoi kultury u 20-kh rr. XX st. [Ideological Factors for the Development of Ukrainian National Culture in the 1920's.]. *Visnyk Mariupolskoho derzh. un-tu. Ser.: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologiia*, 4, 41-47. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/.../ideolohichni-chinniki-rozbudovi-u> [In Ukrainian].

7. Zemziulina, N. I. (2006). Diialnist silbudu z formuvannia komunistychnoi svidomosti ukrainskykh selian (1921-1929 rr.) [The activity of the agricultural building on the formation of the communist consciousness of Ukrainian peasants (1921-1929)]. *Ukrainskyi selianyn*, 10, 145-148. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsel_2006_10_45 [In Ukrainian].
8. (1965). Izba-chitalnia [The hut-reading room]. *Pedagogicheskaia enciklopediia*. V 4-h tt. T. 2: Zh-M. Moscow, Russia, 1965. 912 stb. [In Russian].
9. Klochko, A. (1925). Piatyrichchia selbudiv [The five years of the selbuds]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitovsivty*, 2-3, 11-16. [In Ukrainian].
10. Konstantynivskiy, M. (1929). Nashi politosvitnytski kadry [Our Political and Educational Personnel]. *Selianskyi budynok*, 2, 8-13. [In Ukrainian].
11. Kotsur, V. P. & Molotkina, V. K. (2014). *Molodizhni hromadski orhanizatsii v polikulturnomu prostori Radianskoi Ukrainy 1920-1930-kh rr.*: monohrafiia [Youth NGOs in the Multicultural Space of Soviet Ukraine in the 1920-1930s: Monograph]. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine. [In Ukrainian].
12. Krykalova, I. V. (2020). Z istorii s. Olhopil Yelanetskoho raionu Mykolaivskoi oblasti [From the history of the village. Olgopol of the Elanetsky region of the Nikolaev area]. *Sait Derzhavnogo arkhivu Mykolaivskoi oblasti*. Retrieved from <http://mk.archives.gov.ua/tematychni-rubriki/mzistoriinaselenyhpunktivmyk/404-zistoriisolgopilelanetsray.html> [In Ukrainian].
13. Kuzminets, N. P. (2018). Bilshovyzatsiia kulturno-osvitnoi sfery u Podilskomu seli u 1920-kh rokakh [Bolshevization of the cultural and educational sphere in the Podilsky village in the 1920s]. *Ukrainskyi selianyn*, 20, 59-63. [In Ukrainian].
14. Kuksa, N. H. (2003). Diialnist kulturno-osvitnikh zakladiv v ukrainskomu seli v 1924-1928 rr. [Activities of cultural and educational institutions in the Ukrainian countryside in 1924-1928]. *Ukrainskyi selianyn*, 7, 43-45. [In Ukrainian].
15. Loiko, O. O. (2003). Kulturno-osvitnia robota v podilskomu seli v period NEPu [Cultural and educational work in the village of Podolsk during the NEP]. *Naukovi zapysky [Vinnyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istorii*, 5, 85-91. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2003_5_22 [In Ukrainian].
16. Mamontiv, B. (1925). Pro shcho hovoriat tsyfry [What the numbers say]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitovsivty*, 2-3, 42-52. [In Ukrainian].
17. Mandryk, Ya. I. (2000). Kulturno-masova robota v selakh URSR naprykintsi 20-kh–30-i roky [Cultural and mass work in the villages of the Ukrainian SSR in the late 1920-1930s]. *Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Istorii ta heohrafiia»*, 5, 30-36. Kharkiv: OVS. [In Ukrainian].
18. Mandryk, Ya. (1998). *Kultura ukrainskoho sela v period stalinizmu (1929-1938 rr.)* [The culture of the Ukrainian countryside during Stalinism (1929-1938)]. Ivano-Frankivsk, Ukraine [In Ukrainian].
19. Palahuta, L. (1929). Kyivskiy selianskyi budynok [Kiev peasant house]. *Selianskyi budynok*, 15-16, 47-52. [In Ukrainian].
20. Pylypenko, Yu. (1928). Robota selbudiv ta khat-chytalen ulitku [The Work of selbuds and house-readings in the summer]. *Selianskyi budynok*, 4-5, 24-36. [In Ukrainian].
21. Poltavets, N. V. (2014). Diialnist Vseukrainskoho tovarystva «Selianskyi budynok» u Cherkaskii (Shevchenkivskii) okruzi USRR (1920-ti rr.) [Activities of the All-Ukrainian Society «Peasant House» in Cherkasy (Shevchenkivsky) district of the USSR (1920s)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser.: Istorychni nauky*, 9 (302), 105-110. [In Ukrainian].
22. Prykhodko, A. (1927). Kulturne budivnytstvo na Ukraini (za 1925/26 ta 1926/27 roky) [Cultural construction in Ukraine (for 1925/26 and 1926/27)]. Kharkiv, Ukraine: Vyd-vo "Proletarii". [In Ukrainian].
23. Rybak, I. V. (2006). Kulturno-osvitni zaklady u sotsialno-pobutovii infrastrukturi ukrainskoho sela (1929-1940 rr.) [Cultural and educational institutions in the social and household infrastructure of the Ukrainian countryside (1929-1940)]. *Ukrainskyi selianyn*, 10, 164-167. [In Ukrainian].
24. Svystovych, S. M. (2018). Do pytannia zdiisnennia kulturnykh transformatsii v USRR (20-i rr. XX st.) [On the question of cultural transformations in the USSR (1920s)]. *Istorii nauky i biohrafistyka*, 2, 1-14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_2_7 [In Ukrainian].
25. Selbud [Selbud]. *Vikipediia* [Wikipedia]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D1%83%D0%B4> [In Ukrainian].
26. Tretiakova, O. (2014). Natsionalno-kulturnyi rozvytok polskoho naseleння Pivdennoi Ukrainy v 20-kh rr. XX st. [National and cultural development of the Polish population of southern Ukraine in the 20's. XX century]. *Henotsyd Ukrainy v XX stolitti*. Retrieved from <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/nacionalno-kulturnijrozvytokpolskagonaseleñnapivdennoieukraieniv20-hrrxstavortretakovaolga> [In Ukrainian].
27. Tretiakova, O. (2010). Natsionalno-kulturnyi rozvytok polskoi natsionalnoi menshyny Pivdennoi Ukrainy v 20-kh rr. XX st. [National and cultural development of the Polish national minority in southern Ukraine in the 1920s.]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. [Materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.], 20, 32-35. Rivne, Ukraine: RDHU. [In Ukrainian].
28. Tryhub, P. M. (2000). Pivdennoukrainske selo v period novoi ekonomichnoi polityky [South Ukrainian village in the period of the new economic policy]. *Naukovi pratsi MF NaUKMA. Istorychni nauky*, 5, 76-84. [In Ukrainian].
29. Uvarov, V. D. (1966). Rol khat-laboratorii u pidnesenni kulturno-tekhnichnogo rivnia kolhospnogo selianstva (1934-1936 rr.) [The role of house-laboratories in raising the cultural and technical level of the collective farm peasantry (1934-1936)]. *Naukovi pratsi z istorii KPRS: mizhvidomchy nauk. zbirnyk. Z istorii borotby KP Ukrainy za pidnesennia kultury trudiaschychkh*, 10, 113-125. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo KHU. [In Ukrainian].
30. Fridieva, N. Ya. (1930). Bibpokhod i sotsorevnovanie. Bibliotechnyi pokhod v opytно-pokazatelnom okruge [sploshnaia praktika studentov Khark. in-ta politprosvetraboty v selakh Zinovevskogo okruga na Ukraine] [Library trip and socialist competition. Library trip in the experimental-demonstration district: [continuous practice of students Khark. in-that political education in the villages of Zinovievsky district in Ukraine]. *Krasnyi bibliotekar*, 5, 49-52. [In Russian].
31. Khata-chytalnia [Reading house]. *Vikipediia*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8F> [In Ukrainian].
32. Shahordyn, M. (1927). Kyivskiy selianskyi budynok [Kyiv peasant house]. *Selianskyi budynok*, 2, 63-65. [In Ukrainian].
33. Shevchuk, H. M. (1963). *Kulturne budivnytstvo na Ukraini v 1921-1925 rr.* [Cultural construction in Ukraine in 1921-1925]. Kyiv, Ukraine: Vyd. AN USRR. [In Ukrainian].
34. Yurchenko, A. V. (1978). Rozvytok merezhi silbudiv i khat-chytalen na Ukraini (1921-1925 rr.) [Development of a network of agricultural buildings and reading houses in Ukraine (1921-1925)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 11, 95-100. [In Ukrainian].

Viktor Sokolov,

Ph.D. (History), chief librarian, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

FORMATION OF A NETWORK OF READING ROOMS AND «PEASANT HOUSES» IN UKRAINE IN 1920-1930's

The purpose of the article is to analyze and summarize information about the peculiarities of the creation and operation of the reading rooms and «peasant houses» in Ukraine in the 1920-1930s, to describe the main directions of their work, the specifics of cultural, educational and library activities. importance in the dissemination of knowledge, reading, books, education and culture in general.

The methodology of the study is to apply both general scientific research methods and historical methods. In particular, by means of factor analysis it was possible to trace the peculiarities of the formation and development of the reading rooms and «peasant houses» in Ukraine during the 1920s-1930s, and to present the analyzed information in the form of an array of concentrated data and tables. **The comparative method** was used to analyze the statistical data on the dynamics of the development of the reading rooms and «peasant houses» at different stages of their development. The comparative-historical method of research has allowed to study the phenomena and events concerning the development of the reading rooms and «peasant houses», along with other phenomena of social and cultural life of society, in particular in relation to the activities of libraries and clubs. The use of the **diachronous analysis method** made it possible to compare the achievements of the cultural-educational and educational activities of the reading rooms and «peasant houses» during the study period in chronological order.

The scientific novelty of the work is to expand ideas about the cultural-educational and library activities of the reading rooms and «peasant houses» as centers of cultural and educational life in rural areas in Soviet Ukraine in the 1920s–1930s.

Conclusions. Prior to the Second World War, reading rooms and «peasant houses» in Soviet Ukraine were one of the most popular rural cultural, educational and information facilities of the club type and, at the same time, one of the leading types of rural libraries, which finally formed at the turn of the 1920-1930s. In particular, reading rooms, in the form of a network of original libraries-clubs, existed in the country until the early 1960's, despite the fact that at the First All-Russian meeting of mass cultural educational work (1930) it was decided to gradually reorganize the reading rooms with the conversion of them into separate independent rural libraries or clubs. However, this decision could not be fully implemented, because, firstly, the state lacked adequate material resources; secondly, at that time there was an underdeveloped network of rural libraries and clubs that could take over the functions of home reading rooms; third, reading rooms were still quite popular with the peasants and many of them existed at various agencies, organizations and enterprises, in particular at MTS (machine-tractor stations), collective farms, artilleries and other rural organizations.

In the period under study, reading rooms and «peasant houses» in Soviet Ukraine were formed as a kind of club libraries, combining the forms and methods of work of the library, club and educational institution. Such «symbiosis» of different directions of cultural and educational activity occurred against the background of the formation of new Soviet educational and cultural-educational institutions, in the conditions of their inadequately developed material and technical base. The lack of funds and the lack of a network of effectively operating public rural libraries, clubs and primary educational institutions have led to the emergence of new syncretic forms of cultural and educational institutions and the corresponding specifics of organizing their activities. Library work was an integral part of their cultural and educational activities. Thus, the reading rooms and «peasant houses» actively participated in the promotion of reading and books, despite the fact that their book collections were small, were often chaotic, without taking into account the needs of the village, without adequate provision of book collections by literature in various fields of knowledge (in the first turn – from agriculture). In addition, employees and assets of these institutions have actively developed mobile forms of book service. Due to their enthusiasm and community activism, the reading rooms and «peasant houses» effectively performed the main social task of the state – raising the peasants' cultural and educational level, developing their outlook and forming political consciousness, as well as spreading «communist ideology», basic ideas and political tasks. After all, all cultural and educational work in the 1920-1930s in Ukraine was characterized by significant ideologization and political commitment of all spheres of educational and cultural-educational activity. However, it is during this period that the peak of cultural and educational activity and the rate of quantitative growth of houses and reading rooms, the search for new forms and methods of cultural and educational activity in the development of circles and mobile library services, cultural hikes, evenings, mass lectures, are observed. Specifically, this type of conversation has been widely used as an evening of questions and answers; an important place among the forms of cultural and mass activity was the initial reference work on political, legal, economic, and household issues (mainly, based on prepared materials from newspapers, magazines, reference books, etc.). The high attendance in the reading rooms and farmhouses was given by the artistic and entertaining forms of activity and various kinds of group work. Thus, the reading rooms and «peasant houses», becoming part of the state ideological system, performed such general social functions as educational, informational, cultural-educational, educational, spiritual-ideological (function of development and satisfaction of spiritual needs of the individual) and some special functions, such as agitation – propaganda function (propaganda of Marxist-Leninist theory, politics of party and Soviet state, scientific atheism, production-technical and agricultural knowledge and achievements, etc.).

Reading the reading rooms and «peasant houses» were an integral part of the system of ideological, cultural and educational institutions that solved the task of educating a new person, spreading knowledge, and involving the workers in the achievements of national and world culture. However, the excessive ideologization of cultural and educational work and anti-religious propaganda hindered the gradual development of cultural and educational activities of the reading rooms and «peasant houses» and of national culture in general. However, by the early 1930's, the state created more favorable conditions for the independent national development of educational institutions in the territory of Soviet Ukraine, including the reading rooms and «peasant houses», than in the subsequent period of their development (1933-1939).

Studying the experience of the practice of the reading rooms and «peasant houses» can be useful for directly applying some of its conclusions in the current development of cultural and educational work of libraries and clubs, in solving problems of revival and of development of national culture, as well as in restoring national and spiritual unity of the population of Ukraine.

Key words: history of library ship, rural libraries and clubs, cultural and educational activities, reading rooms, «peasant houses».

Yaroslav Mudry National Library of Ukraine
1, Mykhaila Hrushevskoho st, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: socolv@i.ua

Стаття надійшла до редакції 4.06.2020 р.

Оксана Супронюк,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1435-5913>

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: odudko@ukr.net

Рецепція творчого спадку М. Гоголя у працях славістів і дослідників українського зарубіжжя (за матеріалами фонду відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)

Стаття присвячена рецепції творчості М. Гоголя у дослідженнях славістів, представників української діаспори. Аналізуються наукові праці з колекції відділу зарубіжної україніки НБУВ таких дослідників, як Г. Грабович (США), Е. Бояновська, М. Найдан (США), О. Ільницький (Канада), О. Семенченко (Велика Британія), П. Савчак (Австралія) та ін. Головну увагу приділено ідеї української ідентичності, її розвитку у зв'язку з історією прочитання й осмислення творчого спадку М. Гоголя в різні історичні епохи.

Ключові слова: Микола Гоголь, гоголезнавство, гоголіана фонду відділу зарубіжної україніки НБУВ, дослідники українського зарубіжжя, українська ідентичність.

Актуальність проблеми. Творчість одного з найвидатніших письменників світової культури М. В. Гоголя стала важливою віхою в розвитку української літератури, в самоусвідомленні українців як самодостатнього культурного універсуму. Унікальність творчого спадку Миколи Гоголя полягає в тому, що він в усі історичні епохи останніх 160 років (після відходу письменника у вічність) завжди опиняється на перетині больових точок суспільства кожного історичного періоду, зокрема і українсько-російських стосунків.

У квітні 2019-го, відзначаючи 210-річчя від дня народження письменника, ми згадували, говорили й думали про нього у визначний момент історії нашої країни, пов'язаний з її перезавантаженням, зміною історико-політичної матриці України. Колекція видань відділу зарубіжної україніки (ВЗУ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є рідкісним ресурсом, який дає можливість багатоаспектного пошуку і формулювання відповідей на запити сучасного українського суспільства. У ці дні у ВЗУ було розгорнуто виставку, присвячену рецепції творчості Гоголя в книжках дослідників українського зарубіжжя і вчених-славістів світу. Книги відділу зберігають історію прочитання й осмислення творчого спадку

письменника. Вони розкривають історію впливу М. Гоголя на формування української самосвідомості, історію відносин України і Росії.

Слід зазначити, що в наші дні гоголезнавство постає потужним інтертекстуальним явищем, яке вийшло за рамки літературознавства. Воно переміщується у нове предметне поле від традиційних досліджень біографії письменника, його текстів, поезики, стилю, майстерності, до новітніх пошуків зі сфери символізму, психоаналізу, структуралізму, постколоніальних студій, сюжетів з розшифровки семіотичних кодів, символів, ідей/емблем творчості та ін. З простору класичного літературознавства воно нині перемістилося в сферу культурології, антропології думки, історії мистецтвознавства, соціології, нарративної психології. Водночас гоголезнавство стало складним культурно-інтелектуальним феноменом. Образи його постійно змінювалися у рамках конкретного культурно-національного простору, системи цінностей, політичних кон'юктур.

Існують російське, українське, діаспорне, американське гоголезнавство та багато інших. Найпотужніші з них, які активно конкурують між собою, це українське та російське гоголезнавство. Раніше для українського гоголезнавства була характерна така низка формул: «Гоголь – один з найславніших

синів України», «він наш, він не їх» (М. Грушевський), «душа Гоголя була вражена роздвоєністю» (О. Єфименко), «перший свідомий малорос» і «батько малоросизму» (Є. Маланюк), «український культурний месія» (В. Скуратівський). У російському дискурсі поряд з усталеними формулами «основоположник критичного реалізму» (М. Чернишевський), «усі ми вийшли з гоголівської «Шинелі» (Ф. Достоевський), «великий письменник сатирик» (В. Короленко), «найвеличніший російський письменник» (А. Чехов), «письменник-реаліст» (М. Горький) виникають нові, «православний митець-мислитель» (В. Воропаєв), «великий духовний письменник Росії» (патріарх московський Алексій-ІІ, А. Рідігер). У радянській «гоголіані» варіювалися мотиви «Гоголя-борця», «реаліста», носія «дружби братніх народів» [14, с. 19–20]. Рецепція постаті Гоголя і його творчості кожного історичного періоду різна, й невичерпна як невичерпний світ навколо нас.

Мета статті – висвітлити постколоніальне прочитання творів письменника сучасними зарубіжними українознавцями, славістами, розкрити історію впливу М. Гоголя на формування української самосвідомості і ідентичності.

Результати дослідження. Микола Гоголь – письменник, мислитель – був своєрідним інструментом, який дав українцям Творець для самопізнання і самоусвідомлення власного культурного універсуму. Хоча Україна як своєрідний історико-культурний феномен у колі європейських держав налічує понад тисячу років (О. Пахльовська), але в історичні часи, коли Гоголь жив і творив, ще не було чіткого усвідомлення української ідентичності. Сучасні гоголезнавці намагаються описати й пояснити природу двоїстості Гоголя, особливості його творчої натури, коли він сам не міг пояснити, росіянин він чи українець. Одне з цих пояснень пропонує автор праці «Подвійний агент Микола Гоголь або про що розповідає «Тарас Бульба» П. Кралюк. Дослідник вважає, що двоїстість письменника полягає в його глибокому внутрішньому конфлікті. Ця двоїстість мала соціальну природу – таким було становище малоросійського дворянства, до якого належав Гоголь. Його представники вагалися між лояльністю до верховної влади Російської імперії та українським автономізмом. Саме ці вагання знайшли відбиток у творчості Гоголя. Зовні ця двоїстість ніби мала на меті поєднати російську імперську лояльність з українським традиціоналізмом. На позір Гоголь поставав як вірний слуга імперії. І в цьому служінні здавалося

б ладен був іти далеко – ламати своє малоросійство. Але внутрішньо Гоголь це служіння не сприймав, тікав від нього, звідси опозиційність письменника, яка виявляється у прихованому висміюванні імперії, в її руйнуванні. В душі він відчував, що служіння імперії це «від чорта». Але Гоголь тікав і від України. Вона була для нього провінцією, «нецікавою землею», де нічого великого не відбувається. Велике тут жило лише в уяві, в споминах про минуле. Письменник ладен був висміювати, руйнувати свій провінціалізм, що він часто й успішно робив. І водночас цей провінціалізм жив у ньому. Це було його єство. Сміючись з нього, він разом з тим його поетизував. «Але, – відзначає П. Кралюк, – він провадив тонку гру з читачем: подавав ідеї і тут-таки створював контексти, що ці ідеї руйнували. Ця подвійність і гра дорого коштували йому, зокрема відбивалися на психічному здоров'ї, робили Гоголя неврівноваженим чи навіть «божевільним». Але ця гра мала й має свій чар. І в цій грі письменник зумів у мистецький спосіб відобразити різні відтінки непостійної «хохлацької» душі – та й загальною душі людської» [15, с. 163–165].

У Радянському Союзі все українське маргіналізувалося (існували дві версії української історії – радянська і українська). Українська в радянському дискурсі зводилася до заборонених тем «буржуазних націоналістів» і «зарубіжних фальсифікаторів» культури, історії. Вивчати історію і культуру з української точки зору стало можливим лише після 1990 р., з розпадом СРСР.

Неупереджений погляд на історичні процеси зберігся в публікаціях вчених, які опинилися на еміграції.

Цікава в контексті дослідження даної теми публікація С. Андрусів «Характерологія українців. Національний космо-психо-логос», де зазначається, що космо-психо-логос українців формували століття бездержавності, коли не було відчуття захисту від держави, і людина мала покладатися тільки на себе. Строго впорядкованим і окресленим чіткими межами українського світу, був мікрокосм – родина, дім. Дім, який перетворювався на Храм Божий, – сакральне місце, символічний образ всесвіту, макрокосму. Силі лінії українського світу – вертикаль: угору до неба, надзвичайно важливої, духовно-сутнісної частини українського космосу, і вниз, у землю, як рослини, як прарослини хліборобського роду житиття, як сама людина, що виросла на ґрунті митного, свого роду, дорослішаючи, піднімається

угору, а потім повертається униз, у землю, коли «одробить свій вік», повертається, щоб стати ґрунтом нового життя, нового руху вгору – тілесно-сутнісна частина українського космосу.

«Тоталітаризм, який, як Хронос часом, живився, пожираючи все індивідуальне та індивідуалістичне, зруйнував стіни, кордони світу українця, де той «серцем відчував руку всевишнього» (Г. Сковорода), його присутність у кожен момент свого життя, знищив сакральний простір і час для спілкування з Богом, закинув його у клітку самотності». Українська людина – це продукт того історичного періоду, коли вона була позбавлена свого сакрального часо-простору, Дому, і була загублена у всесвіті. «Цікаво задуманий Богом експериментальний проект українського етносу щойно тепер з усім розмахом починає втілюватися в життя і втілиться. Якщо ми самі врешті спроможемося стати Будівничими Власної Долі, житла і храму для нації – Держави, і храму для Бога – Душі» [1, с. 132–136].

Дослідження науковців з колекції відділу зарубіжної україніки НБУВ розкривають історію впливу М. Гоголя на формування української самосвідомості, демонструють історію стосунків України і Росії, дзеркалом яких став творчий спадок письменника.

Ще М. Костомаров говорив, що Україна і Росія – це різні країни. І з того часу тексти Гоголя стають матеріалом самоідентифікації для читачів його творів. Особливості українського менталітету залишаються для росіян загадкою і до сьогодні. Події останнього часу показують, що в Росії дуже погано розуміють Україну: вони не знають, звідки вона з'явилася, не можуть усвідомити, що це окрема країна, в якій інше колективне підсвідоме і яка розвивається зовсім в іншій парадигмі, ніж Росія. Української версії історії росіяни не знають, тому взаєморозуміння і співпраця, як показує досвід останніх років, проблематичні. І це взаємний процес. Поступове обережне утвердження в Україні української версії історії, за якою Росія зародилася в надрах України, викликає агресивну політику нашого північного сусіда. Нинішня гібридна війна Росії з Україною – це війна за ідентичність. У часи війни завжди загострюється питання ідентичності воюючих сторін, і є великий запит на новітнє усвідомлення і формулювання цієї ідентичності.

Росіяни в Росії перебувають у своїй інформаційно-культурній матриці, метропольній, яка з байдужістю всмоктує в себе території й культури, які, якщо імперія завоювала, вона вже вважає

своїми. Вони ж «державники» за світоглядом, менталітетом. А українців у радянські часи виховували малоросами. Основна маса народу України усвідомила себе українцями після 2014 р. Тому завдання гуманітаріїв сьогодні доносити до людей історію України, робити її для них «своєю». Особливо актуальним на нинішньому етапі збереження України – її державності – є утвердження української ідентичності. І роль творчого спадку М. Гоголя в осмисленні цього самоусвідомлення й утвердження є вкрай важливою.

М. Гоголь на початку ХІХ ст., закінчивши Ніжинську гімназію князя Безбородька, їде до Петербурга, щоб там самореалізуватися, створити щось видатне, незвичайне у письменницькій сфері, оскільки мріяв стати письменником. Чому в Петербург? Тому що там була метрополія, центр Російської імперії, а тогочасна Україна була колонією, провінцією і не давала можливості самореалізації.

Всі імперії так будувались – асимілювали й поглинали всі території й культури, що їх оточували. Українці їхали будувати російську імперію. По-перше, там був центр, високі енергії, високі задуми, там оберталися великі кошти. Українці творили російську імперію – російська культура, російська література вирости на українському фундаменті.

Сама назва «Росія» – грецька форма «Русі» – почала широко вживатися в середовищі київських православних книжників, коли ще українські землі входили до Речі Посполитої. У 1721 р. Петро I взяв цю книжну назву для своєї щойно проголошеної імперії – замість дотеперішньої «Московське царство». Ідеологію Петру I створив Феофан Прокопович (ректор Києво-Могилянської академії), який згодом фактично став главою Російської православної церкви.

І ось постає така картина: Росія останні 300 років поглинала Україну. А Україна намагалася залишитися самою собою. Українці були донорами Російської імперії, вони їхали сюди спершу місіонерствувати, а потім робити кар'єру. З плином часу нас у ролі європеїзаторів, просвітителів витіснили німці і голландці. Але наші предки фактично створили російську культуру.

Витоки російської культури, літератури – в Києво-Могилянській академії, українські книжники почали її розвивати. Гоголь же створив російську літературу. Як відзначав Ф. Достоєвський, всі ми вийшли з «Шинелі» Гоголя. Цікавим є факт, наведений у новій книжці І. Гирича: «Низка визнач-

них діячів української і російської культури XIX ст. генетичними узами була повязана з Могилянською академією. У ній навчалися... діди письменника М. Гоголя... І як з «Шинелі» Гоголя вийшла вся російська література, так зі стін «Могилянки» вийшла вся східнослов'янська наука, мистецтво і писемність нового часу» [5, с. 377].

На 4-х Гоголівських читаннях (Москва, 2014 р.) гоголезнавець В. Казарін заявив, що «Україна і Гоголь, по суті, були творцями того світового явища, яке ми сьогодні називаємо Росією. Починаючи від її мови і завершуючи її міфологією. Дуже важливо пам'ятати, що Гоголь кінець кінцем переконав у тому й саму Росію, яка проголосила другу половину XIX ст. «гоголівським періодом російської літератури». У 2009 р. подібну думку висловила Н. Ківва на одній з Гоголівських конференцій у Москві: «Без українського впливу не тільки культура Росії, але й її державне буття, її самосвідомість не змогли б остаточно сформуватися, знайти харизму, поза якою сьогодні в світі ніхто вже не мислить Росію» [17, с. 138].

На думку О. Забужко, «тема багатоговікового українського культурного донорства щодо Росії досі драматично недовисвітлена дослідниками, особливо поза Україною. Повязане з нею політичне й ідеологічне різноголосся для сторонніх є «внутрішньою усобицею», а насправді ніхто з західних істориків не здає собі справу, що й саме зародження українського руху в XIX ст. початково було спричинене нічим іншим, як «образою» наших еліт на імперію за невдячність – за відмову, по-сучасному кажучи, від «політики мультикультуралізму», в якій ще був виріс Гоголь, та перехід до моноетнічної – «великоросійської» – парадигми, в якій увесь колосальний український духовний внесок у розбудову імперії попросту розчинявся, як сіль у воді, – цю «битву парадигм» повністю успадкувала й імперія радянська, і плутанина з нею триває донині» [9, с. 223].

Коли Гоголь у 1828 р. приїхав до Росії, тамтешня інтелігенція була розчарована війною 1812 р. з Наполеоном. Шукаючи витоків своєї ідентичності, вона почала активно досліджувати своє слов'янське коріння. У пошуках відповіді, що ж такого справжнього, істинного є в Росії, її погляди дедалі частіше зверталися до історії України, яку сприймали (як і до цього часу сприймають) частиною Росії. І зясувалося, що саме в українській історії криється справжній дух слов'янської давнини, її унікальна культура; в її піснях, фольклорі відчувається особлива заворожуюча енергетика. Гоголь

у своїх текстах почав відкривати їм їхню «справжню історію». Цікаве спостереження наводить Олекса Семенченко, гоголезнавець з Великої Британії, автор докторату про переклади творів Гоголя англійською, редактор газети «Українська думка»: «Російська аристократія перед війною з Францією відмовлялася від російських цінностей, включно з мовою, щоб продемонструвати свою вищість щодо російськомовних простолюду в власне Росії. Водночас українська еліта відмовлялася від власної української культури й мови, а натомість брала російську, щоб показати свою вищість над простими людьми в Україні. В результаті, коли у Санкт-Петербурзі почався процес культурної переорієнтації, російська еліта розглядала українські суспільні вершки як «більш російські, ніж самі росіяни» [21]. Отже, Гоголь скористався ситуацією, оскільки мав значно глибші знання української культури, ніж будь-хто в культурних колах Росії. Дух українського бароко був основою культурного універсуму його творів (в Росії бароко в такому вигляді не було). Ранні твори молодого Гоголя справляли заворожуючий, магічний вплив на росіян особливим звучанням його слова.

Одним з найбільших відкриттів для росіян того часу було відкриття мови творів Гоголя. І. Мандельштам, вчений, який опублікував дослідження про мову Гоголя (Гельсінфорс, 1902), зауважив, що Гоголеве «мовомислення» в його творах, яке ґрунтувалося на україномовній системі мислення, втілене в формах російської мови, давало особливу картину світу. Тобто, іншими словами, українська картина світу в російськомовній лінгвістичній парадигмі ламала російський синтаксис і наповнювала російську мову незвичайною українською енергетикою. Ранні твори Гоголя викликали небувале захоплення у російській публіки. Такого в Росії ще не було. Цінується те, чого не було. Письменник для росіян був справжнім дивом. Прикметно, що вони називали Гоголя «наше маленькое сокровище».

А потім, коли Гоголь описав їх сучасників, створив образ абсурдної корумпованої Росії мертвих душ, химерну картину російської тогочасної дійсності («Мертві душі»), то вжахнувся сам і, почавши шукати шляхів порятунку росіян від них же самих, змушений був згаснути і відійти у вічність.

Головне в творчості Гоголя (зокрема в ранні її періоди) – це створена ним картина світу крізь призму української ментальності, відображення способу бачення цього світу українським етносом. Життя у його повістях постає в масштабі проєкції,

де існують два герої – «світ» і сам автор. Автор шукає гармонії в цьому всесвіті, золоту середину. Чимало дослідників відзначали, що він був дуже складним. А ось Гоголю подай гармонію (А. Терц). Спосіб бачення світу закладений у програмі, в колективному підсвідомому української людини. Як говорив Д. Чижевський, українці завжди прагнули до «гармонійності того світу і картини світу і життя, яка розглядалася їх естетичним поглядом». Навіть християнство з його ідеєю апокаліпсису не зламало цієї традиції. Апокаліптичність може мати позитивний і негативний прояви – це і передчуття кінця старого Світу, розвиток ідеї покарання і ідеї створення Світу оновлення. Християнство будь-якої культури має національну форму, а головною ознакою української апокаліптичності є світла апокаліптичність, – передчуття позитивного завершення історії людства в новій якості. Головною ж ознакою російської апокаліптичності є передчуття всесвітньої катастрофи, безнадійного «кінця світу» [13, с. 14–15]. Недарма український філософ І. Мірчук (жив і працював в Австро-Угорщині, Польщі, Німеччині), який розглядав світ у глобальних вимірах, вважав, що українському народові призначена «роль світового масштабу» «повернути світову гармонію». Звідси випливає явище українського месіанізму – явище дуже цікаве, але ще малодосліджене. Грунт для його появи формувався протягом століть і мав імпровізаційні історичні акції, прагнення і очікування рятівника-чудотворця, який змінить реальність, перетворить її в рай [16, с. 1169–1171].

Український ареал духовного життя принципово відрізняється від російського. Ще з часів М. Костомарова намітилася лінія розмежування двох традицій: київської традиції свободи, індивідуалізму і московської – авторитаризму, підпорядкування особистості колективу. Сучасні дослідники, підбиваючи підсумки осмислення цієї ідеї у ХХ столітті, зазначають, що євразійський шлях історії Росії з наголосом на «азійстві» призвів до того, що в російському національному характері превалує антиперсоналізм, – людина не відчуває відповідальності за свою долю, вона розчиняється в колективному як гаранті комфортного світовідчуття. Українська ж людина живе в іншій матриці і за іншими законами: для неї характерне відчуття «самоцінності окремої особистості».

Німецький письменник Бруно Гец, дослідження якого переклав з німецької І. Лисяк-Рудницький, писав про українську і російську ідентичність, про Гоголя-письменника. Цікаві його порівняння щодо

психотипів росіян і українців: «Росіянин у своїх засновках немов приглушений, несвідомий, тяжкокровний, неіндивідуалістичний; в глибині його душі панує всеобіймаюче, нерозчленоване «ми», а не «я». Він радше пасивний як активний. <...> Де росіянин серйозно береться до якоїсь справи, або де він панує, там часто не обходиться без метод насильства <...>. Все нові несподівані вибухи дикости, а навіть жорстокости, рівноважаться в російській людині таким само стихійним почуттям вселюдського братерства <...>. Коли росіянин пробуджується до духовного життя, то його духовність показує абстрактні, узагальнюючі, всенівелюючі риси. Вона, російська духовність, безбережна, <...> спрямовується на безконечне й абсолютне. Росіянин <...> невгамовний у любові й ненависті, одержимий Богом або радикально безбожний, він не знає міри, ані середини <...>. Його світосприйняття апокаліптичне.

Натомість українець – це, в першу чергу, мистецька людина, одержима любов'ю до різнобарвності життя в усіх його різноманітних виявах. У своєму особистому житті українець завжди підкреслений індивідуаліст <...>. Він не меланхолійний і не «широка натура» як росіянин, але людина, сповнена чудесної життєрадісності й фантазії. Українець – обдарований рухливою інтелігентністю, іскристим дотепом, і героїчною пристрасністю – більш «південний», більш сонячний і наповнений смыслом, ніж росіянин» [4, с. 163–164]. Всі ці особливості психотипу українського характеру і його особливості знайшли відображення в ранній творчості Гоголя.

Письменником з абсолютним українським корінням називає М. Гоголя В. Скуратівський: «Передусім молодий Гоголь цілком перебуває при українській семантиці, тобто при українських змістах. І тому ця література, ним створена на початку 1830-х, страшенно вразила не тільки російських читачів, а й українців. Вони отримали російськомовне дзеркало своєї власної історії – від героїки доби бароко і закінчуючи дуже понурим і упослідженим буттям ХІХ століття. Тобто Гоголь у свої 20 з чимось років створив нібито російськомовні тексти, але в них ми бачимо дзеркало того, що в них тогочасна Україна бачила, бачить і буде бачити себе всерйоз і надовго» [23].

Бачення творчості і постаті Гоголя славистами й зарубіжними українознавцями цікава для нас іншим поглядом, іншим ракурсом. Американські гоголівські студії здебільшого підтримують український наратив. Український модерн створив

ідеологічні засади національного проекту гоголезнавства. Саме українські історики поставили М. Гоголя на національний ґрунт, теоретично довели його місце і роль у формуванні інтелектуальних структур свідомого українства. Їх пошуки й дослідження продовжують сучасні зарубіжні гоголезнавці. Переважно їх наукові концепції пов'язані з ідентифікацією Гоголя і постколониальним прочитанням його творів.

Одне з досліджень творчості Гоголя і його ідентичності у зв'язку з українсько-російським питанням, належить Абраму Терцу (Андрію Синявському, Франція), опозиційному до офіційного радянського гоголезнавства літературознавцю, який наголошував, що Малоросія Гоголя стала колискою слов'янської національності і зіграла «незамінну роль у російському національному відродженні XIX ст. і в самому формуванні національної російської культури» [24, с. 267–268].

У контексті пошуку національної української ідентичності розглядає постать Миколи Гоголя професор Альбертського університету (Канада) Олег Ільницький. У своїй публікації «Гоголь і постколониальний контекст» він відзначає, що «руйнівний потенціал» Гоголевих творів, може й не був повністю зреалізований, але був важливим елементом перших обережних кроків України до набуття нею виразної ідентичності у відверто русоцентричній імперії. Реферуючи дослідження іншого славіста, Джефрі Госкіна, про роль неросіян в утвердженні / спотворенні російської ідентичності, О. Ільницький з прикрістю зазначає, що західний історик, зовсім як мільйони нинішніх росіян, не бачить нічого надзвичайного в тому, що сучасну російську прозу започаткував українець, а найсуттєвіші історичні образи й досвід України стали для росіян джерелами власної ідентичності» [10, с. 9].

Продовженням цієї лінії гоголезнавства є книжка з колекції відділу зарубіжної україніки НБУВ «Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом». Її авторка, професорка з Гарвардського університету (США) Едита М. Бояновська розвінчує образ русифікованого Гоголя, міф, який створювався протягом XX ст. російським радянським літературознавством, дає нові тлумачення його творам. У дослідженні відзначається, що самі твори Гоголя «зображають абсолютну окремішність російського і українського світів», «створять потужне послання про непоправні розлами в російсько-українській політиці та прославлення життєздатності України як нації». «Поетич-

не звеличення України у «Вечорах» принесло популярність Гоголеві серед його російських читачів, але з'ясувалося, що він неспроможний подарувати їм таке ж чарівне бачення Росії, яке вони очікували від нього». До того ж, за іронією долі, «ідеальними росіянами в Гоголя стали, по суті, українські козаки, котрих він представив як завзятих прихильників російського православ'я й самодержавства в останній редакції «Тараса Бульби». «Разом з русифікацією своїх козаків, – відзначає Е. Бояновська, – Гоголь також українизував ідею Росії». «Український націоналізм Гоголя досягнув свого піку, коли він досліджував українську історію. На його думку, Україна володіла саме такою культурною цілісністю, гордою традицією та самосвідомістю, яких Росії бракувало. У спробі продемонструвати легітимність України як нації Гоголь підважував чимало понять офіційної російської історіографії або протистояв їм. Непублікований гоголівський уривок «Роздуми Мазепи» найкраще демонструє політично ризиковане дослідження української історії автором, у якому він утверджує історичне право України на незалежність» [3, с. 543–544].

Цікаві спостереження про творчі практики Гоголя містять публікації фахівця з Університету Монаша (Мельбурн, Австралія) Петра Савчака. Розглядаючи мовну ситуацію творів Гоголя, він вважає, що вторгнення українців до російського контексту (наприклад, у висловлюваннях запорожців і Вакули в «Ночі перед Різдвом»), перемішаних з різного роду гібридними деформаціями, каліченими, псевдоросійськими формами, призводить до виникнення в тексті цілого шару діалектних та ідеолектних варіацій імперської мови, українсько-російського суржику; тим самим, на його думку, «велика мова» фактично перетворюється тут на «малу», підривається її статус першості [2, с. 102–103]. Розвідка Савчака «Хто боїться Ніколая Гоголя? До питання «малої літератури», вважає Ю. Барабаш, виявляє різновиди постколониального прочитання Гоголя різними представниками українського діаспорного гоголезнавства. Савчак апелює до тих теоретиків постколониалізму (зокрема посилається на австралійського теоретика постколониалізму Л. Ганді), які схильні вже у самих колониальних надрах віднаходити приховані зародки протиставлення імперському центрові та його культурі. Саме в такому ракурсі він інтерпретує мовну практику Гоголя, вбачаючи у його «провокаційній грі» з українсько-російською гібридизацією певну

«стратегію», яка об'єктивно спрямована проти російського культурного етноцентризму «деконструює консерватизм та лояльність до монархії, що їх висловлює Гоголь у своїх статтях і листуванні» [2, с. 103].

Висновок з тонких інтелектуальних роздумів П. Савчака постає дещо несподіваний: творчість Гоголя ґрунтується на постструктуралістському принципі «імперія є провінція» [20, с. 273].

Оригінальне дослідження з реколонізації Гоголя представлено в новій книжці професора університету штату Пенсільванія (США) Михайла М. Найдана. Дослідник зосереджується на порівнянні сучасного діакронного сприйняття національності Гоголя та його етнічної належності (аспект, який не був ще в центрі пильної уваги інших гоголезнавців). Він проводить паралелі досвіду Шотландії та Ірландії супроти Британської імперії. Найкраще допомогти окреслити контекст для обговорення Гоголя між Росією й Україною, на думку М. Найдана, може приклад Джеймса Джойса, ірландця, який, як письменник, реалізувався в англійській літературі Британської імперії. Хоч Джойс писав англійською мовою, а не мовою предків (давньоірландською, гельською), нікому не спадає на думку назвати Джеймса Джойса англійським письменником. Одна з основних причин, чому Британська імперія не асимілювала Джойса полягає в невблаганному факті потужного ірландського патріотизму й ідентичності. До того ж Велика Британія давно відмовилася від своїх експансіоністських потуг та імперських амбіцій (які в путінській Росії досі процвітають), і виробила цивілізаційний підхід мирного співіснування з колишніми частинами імперії. Велика Британія як постколоніальна імперія добре розуміє, що шануючи етнічне походження Джойса, вона не позбавляє англійську літературу його внеску, а, може, навіть збагачує його. «Однак частина російського суспільства з якихось причин, здається, не спроможна осягнути цього простого факту стосовно Гоголя. До того ж, Росія й далі веде доволі войовничу політику щодо своїх колишніх колоній і сусідів, як свідчить її військове вторгнення до Грузії і втручання в політику Криму, Молдови, України тощо», – зазначає М. Найдан. [18, с. 10–12].

Своє бачення Гоголя створив на межі українського діаспорного і американського гоголезнавства професор Українського наукового інституту Гарвардського університету (США) Г. Грабович. У його дослідженні «Гоголь і міф України» творчість Гоголя подано як один з етапів, коли українство

себе осмислювало й відкривало. Що важливо, вчений окреслює перспективу переосмислень і подальших відкриттів у даному напрямі. Він виокремлює найголовнішу відмінність між Гоголем і Шевченком (майже сучасниками), які були носіями української ідентичності, а їх творчість – зерном, з якого потім виростав весь український наратив. Творчість Гоголя була міфом помираючої України, а творчість Шевченка – міфом України, яка воскресає. «Як і в XIX ст., коли українство себе осмислювало і відкривало, так і тепер, коли воно напевно почне себе переосмислювати і наново відкривати, – пише Грабович, – Гоголь становитиме точку опори й базу пізнання; «наш трагічний земляк», як його звеличав Хвильовий, попри всю свою неповторність і дивність, є дзеркалом нашої, колективної та історичної неповторності й дивності», і в намаганнях «збагнути суть української душі не може не виступати основним лейтмотивом» [7, с. 77].

Такою ж двоїстою, як сама творчість Гоголя, є і рецепція його творчого спадку. Так, Володимир Набоков (США) вважав щасливою випадковістю, що Гоголь самореалізувався в російській літературі. Якби він писав українською, на його думку, для культури він був би втрачений. Аполон Григор'єв (Росія), навпаки, вважав, що в рідній літературі (в українській) він був би другим Данте по силі художнього слова. А. Григор'єв писав також, що все нове й живе в російській літературі почалося саме з Гоголя. Так і до цього часу творчість Гоголя залишається дзеркалом розуміння зародження й еволюції ідеї української ідентичності.

Гоголезнавчі студії є актуальними й сьогодні, на етапі утвердження нової хвилі української ідентичності, нового етапу самоусвідомлення українським етносом. Цікаві думки про ставлення росіян і українців до своєї країни, до держави висловив український письменник, філософ Володимир Єрмоленко. Ці роздуми пов'язані також з сучасним осмисленням творчості Гоголя. «Українці, які віками існували в колонії Російської імперії, завжди були схильні вважати будь-яку владу окупаційною. Герої нашої історії і культури – козаки, гайдамаки, поети, селянські мрійники, махновці, «парубки моторні», розстріляні поети, підпільники, повстанці, були, на думку наших ворогів, антидержавними «елементами». Коли Гоголь писав про Україну, він писав про чортів, селян і козаків; коли він писав про Росію, він писав про державний апарат і чиновницьку корупцію. Чортівня є в нього і в українському, і в російському циклах;

тільки в українському це чортівня, з якою людина бореться і яку час від часу перемагає, а в російському – це чортівня з титулом, статусом і манерами, яка мімікрує під людський світ і замінює його». «Гоголь мав рацію. Бо Росія без «державного апарату» – ніщо; а для України «державний апарат» – ніщо, – пише філософ. – Для українців державний апарат – це щось чуже, нав'язане ззовні; це завжди окупаційна адміністрація. Ми сприймаємо «адміністрацію президента» на вулиці Банковій як офіс «Генералкомісаріату» (зрештою, так це й було під час нацистської окупації). І ця «окупаційна адміністрація» відповідає нам взаємністю, сприймаючи свій народ як чужий, ворожий, аборигенський. Але ми помиляємося». «У будь-якій незрозумілій ситуації будуй барикаду»: це був напис на одній з майданівських барикад, і він пояснює те, як українець бачить суспільство: радше як пересічений простір, укріплений валами, ярами, рівчакми, барикадами та огорожами, ніж урівномірений імперський простір, де, за словами поета-імперця, «сховатися негде, и видно дальше». Ідеал Росії – ось ця абсолютна імперська прозорість (Петербург Петра I); ідеал українця – «криївка», де ти завжди сховаєшся від імперського ока – або в гуцульських горах, або в київських ярах, або в одеських подвір'ях, або «за порогами». «Сховатися і відстрілюватися з укриття – наш національний звичай; нас ніколи не візьмеш «голими руками»; от тільки проблема в тому, що відстрілюємося ми навсібіч, і відкидаємо навіть ті «голі руки», які простягають нам просто для дружнього рукостискання. Українці звикли обходитися без держави, бо держава звикла обходитися без них. Це відчуття дає українцям грандіозне відчуття свободи – але здебільшого це свобода «криївки», свобода «сховатися за порогами». Це свобода відстрілюватися, а не робити щось разом. Щоразу, коли українці легковажно ставилися до своєї держави, сюди приходила інша держава. І тоді виживати ставало значно складніше» [11].

Фактично, зараз, коли ми вже маємо дистанцію часу, можна сказати, що життя і смерть Гоголя (його спроба знайти дорогу духовного порятунку для всього людства) набули значення символу. Його життя і смерть стали символом боротьби Росії і України в духовному, культурному смислово-му полях. У ХХ ст. в цій битві перемагала Росія. Але у ХХІ ст. стала перемагати Україна. Що Росія пропонує світу, і собі у т. ч., яка дорога розвитку, які порятунки? Жодного. У них зараз концепція утвердження євразійського простору (О. Дугін), а

це їх світ без кінця, без визнання кордонів інших держав, фейкове месіанство, яке не показує жодних перспектив розвитку країни і держави. Україна ж молода держава, що розвивається, яка стала на дорогу демократичного розвитку, що сформулювала концепцію свободи і гідності як бажаних і значимих для всіх людей, які в ній живуть [12, с. 416–451].

Важливим підґрунтям для переосмислення творчості Гоголя в новітні часи є 7-томне зібрання творів Гоголя українською мовою, яке посідає особливе місце у фондах нашого відділу. Існує довга історія перекладів творів Гоголя українською, які переважно знищувались протягом радянського періоду. Україна довго йшла до цього видання. І ось перше в її історії 7-томне видання, що вийшло до 200-річчя М. Гоголя, – зібрало українськомовні переклади творів письменника. Воно стало подією в історії України і в історії гоголезнавства [6].

Хочеться завершити свій аналіз поглядів, наведених вище дослідників на творчість Гоголя, її значення для українського самоусвідомлення, формування української ідентичності, думками Ю. Шевельова (США), викладеними в книзі «З історії незакінченої війни». Вчений вбачав у наївній і зухвалій спробі письменника «завоювати» імперію відгомін «початого в Переяславі українського наступу – політично в Україні, культурно – в Росії». Ю. Шевельов стверджує, що Гоголь прагнув того завоювання «для українського морального кодексу, для українського розуміння мистецтва». Особиста Гоголева поразка була частиною «найбільшої поразки» – переяславської, коли «Україна втратила рештки політичної незалежності, коли літературною мовою України стала російська...». Але Гоголь у свій історичний час не міг писати українською, оскільки сама українська мова ще не була так розвинута, щоб «явити світові глибини українського духу», а він був письменником світового масштабу. «Дальшу історію вже знають читачі, – завершує свої роздуми Ю. Шевельов, – вона пишеться щодня далі» [25, с. 69–70].

Висновки. Таким чином, фонд відділу зарубіжної україніки НБУВ є важливим книжковим ресурсом, який репрезентує дослідження рецепції творчого спадку М. Гоголя фахівцями з різних країн світу. Важливо те, що дослідники значну увагу приділяють питанню утвердження української ідентичності, новий період якого був пов'язаний саме з творчістю Гоголя. Вони розкривають місце і роль письменника у формуванні інтелекту-

альних структур свідомого українства, проказують, що Україна і Росія – це різні цивілізації. Осмислення й популяризація українського нарративу гоголезнавчого дискурсу є особливо актуальними для сьогодення, у часи російської агресії в Україні, коли дуже сильні тенденції деукраїнізації України, коли російські діячі культури, приїжджаючи до Києва, намагаються популяризувати радянський і російський нарративи творчості письменника.

Немає сумніву, що Гоголь у своїй духовній еволюції є однією з найбільш загадкових і трагічних постатей світової літератури. Існує ціла велика бібліографія «гоголіани», яка з кожним роком збільшується і віддзеркалює еволюцію в сприйнятті і розумінні феномена письменника. Одночасно його творчість є дзеркалом українсько-російських стосунків, свідченням протистояння української та російської культурних моделей. Творчий спадок письменника розкриває історію впливу Гоголя на формування української самосвідомості і ідентичності.

Наведені приклади досліджень доводять, що українська культура – це своєрідний інформаційний універсум, в основі якого лежить колективна пам'ять народу, що живе на цій етнічній території, а базою його є жива українська мова. Українська ідентичність зберігалася і трансформувалася в різні епохи в різних культурних явищах. Творчість Гоголя, зокрема та його частина, яка увічнила в текстах український етнос, свідчить про те, що українці самодостатня спільнота. Але вона, ця спільнота, до цього часу має самонезреалізовану свідомість, тобто нереалізовану національну ідею. Історія нашої країни – це боротьба, яка продовжується й донині за втілення цієї ідеї у власній державі.

Донині актуальні рядки І. Дзюби (в аспекті даної теми) про те, як формується нова культурна ідентичність нової, модерної України. «Практики радянської культурної дійсності були налаштовані на створення єдиного радянського народу і єдиної радянської культури, тобто – так чи інакше – анігіляції національних культур. А завдання гуманітарної спільноти сучасної України поступово зменшувати домінування російської культури в Україні завдяки зростанню потенціалу та впливу в суспільстві української національної культури, так і через дедалі ширше засвоєння явищ інших культур, як самої України, так і Європи і світу». «Всі активні присутні в Україні явища різних національних культур, – зазначає І. Дзюба, – в тому числі російської (маю на увазі культури євро-

пейських і несвропейських народів, які Україна засвоїла чи засвоюватиме через канали освіти та культурних обмінів), а також явища культур усіх національних меншин у самій Україні, – будуть адаптовані культурною свідомістю в моделі нової національної самоідентифікації як реальне культурне багатство України. Тобто – аналогічно до того, як це має відбуватися в культурному діянні кожної повноцінної нації» [8, с. 46].

Українці повинні рішуче позбавлятися своїх інтелектуальних комплексів і творити свою історію, будувати на українських етнічних теренах свою модерну державу.

Список бібліографічних посилань

1. Андрусів С. Характерологія українців. Національний космопсихо-логос. *Науковий збірник Українського Вільного Університету: матеріали конференції «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі»*. Львів, Травень 1993 р. Мюнхен; Львів, 1995. С. 132–136. (УВУ. Серія: Наукові збірники. Том 17).
2. Барабаш Ю. Гоголь в літературній свідомості українського зарубіжжя (Нариси сприйняття та інтерпретацій). *Нові Гоголезнавчі студії*. Сімферополь, 2004. Вип. 1(12). С. 102–103.
3. Бояновська Едита М. *Микола Гоголь: Між українським і російським націоналізмом*. Київ: Темпора, 2013. С. 543–544 [переклад видання: Edyta Wojanowska. Nikolai Gogol. Between Ukrainian and Russian Nationalism. Harvard University Press, 2007].
4. Гец Бруно. Українська й російська стихії у Гоголя / пер. і післямова І. Лисяка-Рудницького. *Літературно-науковий збірник*. Нью-Йорк : накладом УВАН у США, 1952. Т. 1. С. 163–164.
5. Гирич І. *Український Київ кінця XIX – початку XX століття*: культурологічний есей. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Пенмен, 2017. С. 377.
6. Гоголь М. В. *Зібрання творів у семи томах* / Національна академія наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 2008–2012 .
7. Грабович Г. Гоголь і міф України. *Сучасність*. 1994. № 9. С. 77.
8. Дзюба І. Взаємодія двох культур і стереотипи її рецепції. *Між культурою і політикою*. Київ : Вид-во «Сфера», 1998. С. 46.
9. Забужко О. Планета полин: Довженко – Тарковський – фон Трієр, або дискурс нового жаху. *З мапи книг і людей: збірка есеїстики*. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 223. (Видання здійснене на замовл. Міжнародного поетичного фестивалю «Meridian Chernowits»).
10. Ільницький О. Гоголь і постколоніальний контекст. *Критика: міжнародний огляд книжок і ідей*. 2000. Рік IV, Число 3 (29). С. 9.
11. Єрмоленко В. Ворог не тут: *PENUkraine* 12/04/19 [12 квітня 2019]. URL: <http://pen.org.ua/publications/vorog-ne-tut/>
12. Єрмоленко В. Російська ідеологія: суміші та екстремі. *Плинні ідеології: ідеї та політика в Європі XIX–XX століть*. Київ : Дух і літера, 2018. С. 416–451.
13. Ковальчук О. «Авторська сповідь» М. Гоголя (своєрідність бачення світу «українською людиною»). *Гоголезнавчі студії*. Ніжин, 1997. Вип. 2. С. 14–15.

14. Колесник І. Вступ, або Український гоголезнавчий дискурс. Гоголезнавство – явище культурно-інтелектуальної історії. *Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 19–20.

15. Кралюк П. Ігри Гоголя. Висновки. *Подвійний агент Микола Гоголь або про що розповідає «Тарас Бульба»*. Львів : Вид-во Старого Лева, 2016. С. 163–165.

16. Кульчицький О. Професор Іван Мірчук – філософ української духовності. *Визвольний шлях* [Лондон]. 1956. Жовтень. Кн. 10/34 (108). С. 1169–1171; Мірчук І. *Історія української культури*. Мюнхен; Львів, 1994. С. 294–304. (Український Вільний університет. Серія : Підручники. Т. 14/15).

17. Мельниченко В. *Українська душа Москви (Михайло Максимович, Михайло Щепкін, Осип Бодяньський, Микола Гоголь)*. Москва : ОЛМА Медіа Груп, 2010. С. 138.

18. Найдан Михайло М. Якщо зауглите Гоголя, знайдете «Gogol'я», але не «Hohol'я»: рекolonізація українського письменника. *Від Гоголя до Андруховича: літературознавчі есеї*. Львів : Піраміда, 2017. С.10–12. (Серія «Приватна колекція»).

19. От редакции. *Н. В. Гоголь. Полное собрание сочинений и писем в двадцати трех томах*. М.: Наследие, 2001. Т. 1. С. 21–22.

20. Савчак П. Хто боїться Ніколая Гоголя? До питання «малі літератури». *Літературознавство: Матеріали IV конгресу Міжнародної асоціації україністів (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.)*. Кн. 1. / упоряд. і відп. ред. О. Мишанич. Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2000. Кн. 1. С. 273.

21. Семенченко Олекса. Микола Гоголь як провідник української культури у світ. Ч. 1. *Радіо Свобода*, 2. 04. 2009. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1566234.html>

22. Скуратовский В. На пороге как бы двойного бытия (из наблюдений над мирами Гоголя. *Гоголезнавчі студії*. Ніжин, 1997. Вип. 2. С. 73–74.

23. Скуратівський Вадим про значення Гоголя. *BBC Ukrainian. Com / 20.03.2009/*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2009/03/090320_gogol_skurativsky_im.shtml

24. Терц А. (Снявский Андрей). В тени Гоголя. *Собр. соч. в двух томах*. Москва : Сп. «Старт», 1992. Т. 2. С. 267–268.

25. Шевельов Ю. Москва, Маросейка. *З історії незакінченої війни / упор. О. Забужко, Л. Масенко*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2000. С. 69–70.

References

1. Andrusiv, S. (1995). Kharakterohiia ukrainsiv. Natsionalnyi kosmo-psykho-lohos [Characterology of Ukrainians. National cosmo-psycho-logos]. *Naukovyi zbirnyk Ukrainського Vılnoho Universytetu (UVU. Serii: Naukovi zbirnyky)* (Vol. 17, pp. 132-136). Miunkhen; Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

2. Barabash, Y. U. (2004). Hohol v literaturnii svidomosti ukrainskoho zarubizhzhia (Narysy spryiniattia ta interpretatsii) [Gogol in the literary consciousness of Ukrainian abroad (Essays on perception and interpretation)]. *Novi Hoholeznavchi studii*, 1 (12), 102-103. [In Ukrainian].

3. Boianovska, Edyta M. (2013). *Mykola Hohol: Mizh ukrainskym i rosiiskym natsionalizmom* [Gogol: Between Ukrainian and Russian nationalism]. (Pp. 543-544). Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].

4. Hets, Bruno (1952). *Ukrainska i rosiiska stykhii u Hoholia* [Ukrainian and Russian elements in Gogol] / trans. and afterword by I. Lysyak-Rudnytsky *Literaturno-naukovyi zbirnyk*. (Vol. 1, pp. 163-164). New York, SSHA. [In Ukrainian].

5. Hyrych, I. (2017). *Ukrainskyi Kyiv kintsia XIX- pochatku XX*

stolittia: kulturolohichniy esei. Vyd. 2-he [Ukrainian Kyiv of the late XIX-early XX centuries: culturological essay. View. 2nd, ed.]. Kyiv, Ukraine: Penmen. [In Ukrainian].

6. Hohol, M. V. (2008-2012). *Zibrannia tvoriv u semy tomakh* [Collection of works in seven volumes]. Kyiv, Ukraine; Naukova dumka. [In Ukrainian].

7. Hrabovych, H. (1994). Hohol i mif Ukrainy [Gogol and the myth of Ukraine]. *Suchasnist*, 9, 77. [In Ukrainian].

8. Dziuba, I. (1998). Vzaiemodiia dvokh kultur i stereotypy ii retseptsii [The Interaction of Two Cultures and the Stereotypes of its Reception]. *Mizh kulturoiu i politykoiu*. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo «Sfera». [In Ukrainian].

9. Zabuzhko, O. (2012). *Planeta polyn: Dovzhenko-Tarkovskiy-fon Trier, abo dyskurs novoho zhakhu* [Planet wormwood: Dovzhenko-Tarkovsky-vonTrier, or the discourse of a new horror]. *Z mapy knyh i liudei: zbirka eseisty*. Kamianets-Podilskiy, Ukraine. [In Ukrainian].

10. Ilnytskyi, O. (2000). Hohol i postkolonialnyi kontekst [Gogol and the postcolonial context]. *Krytyka: mizhnarodnyi ohliad knyzhok i idei. Rik IV*, 3 (29), 9. [In Ukrainian].

11. Ermolenko, V. (2019). Voroh ne tut [The enemy is not here]. *PENUkraine 12/04/19* [12 kvitnia 2019]. Retrieved from <http://pen.org.ua/publications/vorog-ne-tut/> [In Ukrainian].

12. Ermolenko, V. (2018). Rosiiska ideolohiia: sumishi ta ekstremy [Russian ideology: mixtures and extremes]. *Plynni ideolohii: idei ta polityka v Evropi XIX-XX stolit.* (Pp. 416-451). Kyiv, Ukraine: Dukh i litera. [In Ukrainian].

13. Kovalchuk, O. (1997). «Avtorska spovid» M. Hoholia (svo-eridnist bachennia svitu «ukrainskoiu liudynoiu») [«Authors confession» by M. Gogol (originality of the vision of the world «Ukrainian man»)]. *Hoholeznavchi studii*, 2, 14-15. [In Ukrainian].

14. Kolesnyk, I. (2009). Vstup, abo Ukrainskyi hoholeznavchyi dyskurs. Hoholeznavstvo - iavyshe kulturno-intelektualnoi istorii [Introduction, or Ukrainian Gogol Discourse. Gogol studies - a phenomenon of cultural and intellectual history]. *Hohol. Merezhi kulturno-intelektualnykh komunikatsii*. (Pp. 19-20). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

15. Kraliuk, P. (2016). Ihry Hoholia. Vysnovky [Gogols games. Conclusions]. *Podviynyi ahent Mykola Hohol abo pro shcho rozpovidaє «Taras Bulba»*. (Pp. 163-165) Lviv, Ukraine: Vyd-vo Staroho Leva. [In Ukrainian].

16. Kulchytskyi, O. (1956). Profesor Ivan Mirchuk-filosof ukrainskoi dukhovnosti [Professor Ivan Mirchuk-philosopher of Ukrainian spirituality]. *Vyzvolnyi shliakh*, 10/34 (108), 1169-1171. [In Ukrainian]; Mirchuk, I. (1994). *Istoria ukrainskoi kultury*. Ukrainskyi Vilnyi universytet. Serii: Pidruchnyky. (Vol. 14/15, pp. 294-304). Miunkhen; Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

17. Melnychenko, V. (2010). *Ukrainska dusha Moskvyy (Mykhailo Maksymovych, Mykhailo Shechepkin, Osyp Bodianskyi, Mykola Hohol)* [Ukrainian soul of Moscow (Mikhail Maksimovich, Mikhail Shechepkin, Osip Bodyansky, Nikolai Gogol)]. Moskva, Russia; OLMA Media Hrup. [In Ukrainian].

18. Naidan, Mykhailo, M. (2017). Yakshcho zahuhlyte Hoholia, znaidete «Gogolia», ale ne «Hoholia»: rekolonizatsiia ukrainskoho pysmennyka [If you google Gogol, you will find «Gogolia», but not «Hoholia»: recolonization of the Ukrainian writer]. *Vid Hoholia do Andrukhovycha: literaturoznavchi esei*. (Pp. 10-12). Lviv, Ukraine: Piramida. [In Ukrainian].

19. Ot redaktsii. (2001). *N. V. Gogol. Polnoe sobranie sochinenii i pisem v dvadtsati trekh tomakh* [From the editors. N. V. Gogol. Complete works and letters in twenty-three volumes.]. (Vol. 1, pp. 21-22). Moscow, Russia: Nasledie. 21-22. [In Russian].

20. Savchak, P. (1999). Khto boitsia Nikolaia Hoholia? Do pytannia «maloi literatury» [Who is afraid of Nikolai Gogol? On the issue of «small literature»]. *Literaturoznavstvo: Materialy IV konhresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainiv (Odesa, 26-29 serpnia 1999 r.)*. (Vol. 1). Odesa, Ukraine: Knyha. [In Ukrainian].
21. Semenchenko, O. (2009). Mykola Hohol yak providnyk ukrainskoi kultury u svit. Ch. 1. [Mykola Gogol as a leader of Ukrainian culture in the world. Part 1]. *Radio Svoboda*, 2. 04. 2009. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/1566234.html> [In Ukrainian].
22. Skuratovskii, V. (1997). Na poroge kak by dvoynoho bytiia (iz nabliudenii nad mirami Gogolia [On the threshold of a kind of double existence (from observations of Gogol's worlds)]. *Hoholeznachchi studii*, 2. 73-74. [In Russian].
23. (2009). Skurativskiy Vadym pro znachennia Hoholia [Vadim Skuratovsky on the significance of Gogol (2009)]. *BBC Ukrainian. Com*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2009/03/090320_gogol_skurativsky_im.shtml [In Ukrainian].
24. Terts, A. (Siniavskii Andrei). (1992). V teni Gogolia [In the shadow of Gogol]. *Terts A. (Siniavskii Andrei). Sobr. soch. v dvukh tomakh*. (Vol. 2, pp. 267-268). Moscow. [In Russian].
25. Shevelov, Y. U. (2000). Moskva, Maroseika [Moscow, Maroseika]. *Z istorii nezakinchenoi viiny* (Pp. 69-70). Kyiv, Ukraine: Kyevo-Mohylianska akademiia. [In Ukrainian].

Oksana Suproniuk,

PhD (Philology), Senior Researcher, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1435-5913>, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

RECEPTION OF HOHOL'S CREATIVE HERITAGE IN THE WORKS OF SLAVISTS AND RESEARCHERS OF UKRAINIAN ABROAD (BASED ON THE MATERIALS OF THE FUND OF THE DEPARTMENT OF FOREIGN UKRAINIAN OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE)

This article is based on research of the book resources of the Department of Foreign Ukrainian Studies at the Vernadsky National Library of Ukraine, and is dedicated to reception of Hohol's oeuvre as seen in the works of Slavists and scholars of Ukrainian studies abroad. The base for analysis are scientific concepts relevant to Hohol's identification and postcolonial reading of his writings, such as by G. Grabowicz (USA), O. Ilnytskyi (Canada), E. Boianovska (USA), M. Naidan (USA), O. Semenchenko (Great Britain), Yu. Barabash (Russia), P. Savchak and M. Pavlyshyn (Australia), and others. Researchers focus on the idea of Ukrainian identity, and development thereof, in connection with the history of reading and interpreting the creative legacy of M. Hohol in different historical periods. They support the Ukrainian narrative and present their vision of the writers contribution to the development of modern Ukraine.

M. Hohol is a most remarkable writer in the global culture, a Ukrainian by origin, whose creative work has become an important milestone in the development of Ukrainian literature and self-awareness of Ukrainians as a self-sufficient cultural universe. The uniqueness of his creative heritage is that in all historical epochs during the last 160 years (after the writers passing to eternity), he always finds himself at the intersection of pain points of the society and Ukraine-Russia relations, a mirror of which his creative legacy has become.

The works of foreign researchers provide an external view on Hohol's art and his contribution to the development of contemporary Ukraine. Hohol's literary works act as evidence that there exists a self-sufficient Ukraine, as a specific ethnographic area, with its own extensive spiritual experience, and cultural and intellectual traditions. Hohol's writings of the Ukrainian cycle are permeated with Ukrainian spirituality and the Ukrainian outlook upon the universe. Both comprehension and introduction of this idea into scientific circulation are important factors in the development of Ukrainian statehood, and a modern, renewed, up-to-date Ukraine.

This article proves the urgency of understanding and advertising the Ukrainian narrative of the Hohol studies discourse at the present moment, at the time of Russian aggression in Ukraine, when the trends of de-Ukrainization of Ukraine are remarkably strong, while Russian cultural figures visit Kyiv even today and spread the Soviet and Russian narratives of the writers art.

Keywords: Mykola Hohol, Book collection of the Department of Foreign Ukrainian Studies at VNLU, Ukrainians Abroad, Slavists, Ukrainian Identity, Ukrainian Narrative of Hohol Studies.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskiy ave, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: odudko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 16.05.2020 р.

Олексій Онищенко,
академік НАН України

Любов Андріївна Дубровіна – дослідниця рукописної та книжкової спадщини, організатор науки

Любов Андріївна Дубровіна активно працює у різних галузях бібліотечної науки. Вагомий внесок нею зроблено у розвиток найважливіших напрямів діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – дослідження, збереження, опрацювання і публікації рукописної, книжкової та документальної спадщини України, визначення тенденцій історії рукописно-книжкової культури, а також історії академічної науки, інформаційного забезпечення її подальшого розвитку, формування та використання електронних інформаційних ресурсів у системі динамічних соціальних комунікацій.

До кола її наукових інтересів належать проблеми створення національних електронних ресурсів, формування нового напрямку бібліотечного ресурсознавства, що забезпечує розвиток наукових та соціокультурних комунікацій, цифрової гуманітаристики.

Серед доробку Л. А. Дубровіної – створення та розвиток теоретичних, науково-практичних засад міждисциплінарного дослідження всієї сукупності джерел історико-культурної спадщини, рукописних, архівних і книжкових колекцій, історичних бібліотек у взаємозв'язках зі спеціальними історичними дисциплінами та галузями історичної науки, зокрема такими, як кодикологія, кодикографія, книгознавство, джерелознавство, архівознавство, археографія, документознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, біографістика. Це дало змогу визначити тенденції та специфічні особливості формування історичних рукописних та книжкових колекцій і зібрань, пов'язаних зі складними процесами розвитку суспільства.

На базі її наукових підходів до культурної спадщини як комплексного об'єкта дослідження, що відображає загальні процеси розвитку науки, культури, освіти та акумулює інтелектуальний, духовний внесок у розвиток суспільства видатних осіб, сформувався цілісний напрям, пов'язаний із теоретичним узагальненням історії та сучасного розвитку книжкового джерелознавства, а також науково-практичною діяльністю, розвитком засад системного описування та доступу до джерельної інформації історико-культурної спадщини. Останній репрезентує систему інтегрованих науково-довідкових та науково-інформаційних видань, тематичних баз даних та цифрового ресурсу україніки, які всебічно розкривають рукописні та книжкові фонди як джерельну базу історії науки, культури, освіти.

Л. А. Дубровіна створює власну наукову школу, яка має об'єктом дослідження питання історії культурної спадщини та її сучасної репрезентації, уведення у науковий та суспільний обіг, систему соціальних комунікацій.

Як історик вона плідно опрацьовує теми історії академічної науки ХХ ст., бібліотечної та архівної справи, трансформації бібліотек у процесі сучасного розвитку.

Нині в системі наукового знання та комплексу наук, які розвиваються в наукових бібліотеках, відбуваються докорінні зміни, пов'язані із загальними процесами прискорення розвитку науки, інтеграції наукових напрямів, упровадження інформаційних технологій та створення цифрового суспільства. Л. А. Дубровіна тонко відчуває інноваційні потреби сьогодення, генерує нові ідеї, які знаходять реалізацію в бібліотечній теорії та практиці. Людина активної дії, завжди здатна до пізнання нового, розуміючи перспективи розвитку науки, вона активно сприяє осмисленню інформаційних потреб суспільства та механізмів їх реалізації в умовах

розвитку інформаційного суспільства. Учена однією з перших стала розвивати питання цифровізації бібліотечних фондів, залучення культурної спадщини до сучасних знань та науки.

Любов Андріївна народилася в м. Шадринську Курганської обл. (Російська Федерація) 30 вересня 1950 р. Закінчила історико-філологічний факультет (відділення історії) Волгоградського державного педагогічного інституту (1972) з червоним дипломом, після чого, як відмінник навчання, була залишена працювати в цьому ж закладі. Трудовий шлях почала з найнижчої посади — лаборанта-препаратора. В 1973 р. через сімейні обставини Л. А. Дубровіна переїздить у Середнє Поволжя — в м. Йошкар-Олу, столицю Марійської АРСР. Працює в Науково-дослідному інституті мови, літератури та історії при Кабінеті Міністрів республіки (сектор історії).

У 1974 р. Л. А. Дубровіна вступила в очну аспірантуру Інституту історії СРСР АН СРСР у Москві. Вибір середньовічної історії як напряму професійних інтересів відбувся ще в студентські роки, під час роботи над дипломним проектом з теми «Російські просвітителі кінця XVI — першої половини XVII ст. — феномен культури». Тому вона продовжує опановувати цей аспект. Навчання аспірантка проходила в секторі феодалізму. Керував ним тоді відомий історик у галузі середньовічної історії, джерелознавства, палеографії, археографії, акад. АН СРСР Лев Володимирович Черепнін, завдяки якому, значною мірою, був визначений подальший науковий шлях Л. А. Дубровіної. Вона, обираючи між темами Лівонської війни та історії стосунків Росії і народів Середнього Поволжя в XVI–XVII ст., зупиняється на другій, менш дослідженій в історіографії темі. В обговоренні цієї проблематики (що вплинуло і на формування Дубровіної як науковця) брали участь видатні історики, зокрема О. О. Зімін, С. О. Шмідт, С. М. Каштанов, котрі звернули увагу на необхідність ґрунтовного опрацювання складного й суперечливого з боку класичного джерелознавства оповідного джерела XVI ст. — Казанського літописця («Історія про Казанське царство»). Попередня (майже річна) робота Л. А. Дубровіної в архівах та знайомство з джерельною базою з проблеми допомогли остаточно закріпити тему джерелознавчого аналізу та історико-текстологічного вивчення видатної пам'ятки російського середньовіччя — Казанського літописця, який висвітлював історію Казанського ханства та народів Середнього Поволжя від початку заснування до завоювання Іваном Грозним у 1552 р.

Науковим керівником аспірантки призначається д-р іст. наук, проф. Сергій Михайлович Каштанов, відомий історик-джерелознавець, провідний фахівець у галузі актового джерелознавства та дипломатики, автор серії ґрунтовних наукових праць із середньовічної історії. Власне йому та збагаченому науковому середовищу сектору феодалізму молода аспірантка зобов'язана ґрунтовним засвоєнням методів історіографічного, археографічного, палеографічного, джерелознавчого та історико-тексто-

логічного аналізу джерел, опануванням сукупності доволі складних спеціальних історичних дисциплін, розробленням концептуальних підходів до осмислення використання наративних джерел в історичних дослідженнях.

Дисертацію з теми «Казанський літописець: історико-текстологічне дослідження» було успішно захищено в 1982 р. в Інституті історії СРСР АН СРСР. Опоненти розглядали в роботі плідне продовження традицій вивчення значних за обсягом середньовічних пам'яток як історичних джерел та розвиток методів макротекстології, започаткованих ще наприкінці XIX — на початку XX ст. видатними російськими вченими, і наголосили на вагомому внеску молодої дослідниці в об'єктивне висвітлення історії становлення російського самодержавства періоду Івана Грозного та історії народів Поволзької Росії.

Три роки життя Л. А. Дубровіної пов'язані з Марійським НДІ мови, літератури та історії (1978–1981). Як науковий співробітник сектору історії (1978–1979) і завсектору історії (1979–1981) вона дедалі поглиблює роботи з вивчення середньовічної історії Марійського краю, публікує ряд ґрунтовних статей з історії його соціально-економічного та політичного розвитку в XVI–XVII ст., а також прискіплює досліджує історію Першої селянської війни в ньому на початку XVIII ст. Вона набуває перший науково-організаційний досвід як керівник наукового підрозділу, видає як відповідальний редактор два випуски наукових праць МарНДІ мови, літератури та історії, які висвітлювали тему соціально-економічного розвитку регіону, і працює як член Науково-координаційної ради історичних досліджень республік Поволжя.

З 1981 р. Л. А. Дубровіна з родиною постійно живе в Україні, в Києві. Вона вступає на роботу в Київський обласний державний архів старшим археографом (1982), а через пів року обіймає посаду заввідділу публікації, інформації та використання фондів (1983–1984). Але любов до рукописної книги й давніх наративних джерел спричиняє до переходу у відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (1984) — найбільше українське бібліотечне сховище середньовічних рукописних книг та стародавніх документів, де є можливість реалізувати свої знання й досвід. Л. А. Дубровіну, фахівця в галузі палеографії, текстології, джерелознавства, було прийнято за конкурсом на посаду старшого наукового співробітника. За нею закріплюється тема археографічного дослідження української рукописної книги XVI–XVII ст. з фондів відділу рукописів. Віднині її доля нерозривно пов'язана з Бібліотекою.

У 1986 р. вона обирається на посаду заввідділу рукописів (1986–1992), а у 1992 р., коли створюється Інститут рукопису НБУВ, обирається його директором. У 2018 р. обрана генеральним директором Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Сьогодні Любов Андріївна — доктор історичних наук (1993), професор зі спеціальності «Книгознавство, бібліографознавство, бібліотекознавство» (1996), заслужений діяч науки і техніки України (2004), член-кореспондент Національної академії наук України.

**Кодикологічні, археографічні
та текстологічні дослідження
рукописної книги, публікація пам'яток**

1984–1992 роки можна вважати періодом становлення Л. А. Дубровіної як української вченої, книгознавця і кодиколога, хоча тоді нею вже було докладно вивчено списки Казанського літописця з фондів ЦНБ АН УРСР й у 1998 р. опубліковано монографію, присвячену текстологічному та археографічному дослідженню 270 списків та текстів Казанського літописця XVII–XVIII ст. (Київ, 1998). Це, до значної міри, данина її попередньому творчому доробку, логічне завершення дослідницького напрямку, що сформував її як учену. Через декілька років вона ще раз повертається до історії цієї визначної пам'ятки: Л. А. Дубровіну запросили написати історіографічну та археографічну передмову до наступного перевидання Казанського літописця у складі XIX тому «Полного собрания русских летописей», здійсненого у 2000 р. видавництвом «Языки русской культуры» в Москві. Останньою публікацією, присвяченою Казанському літописцю, стала стаття 2012 р. про новий список цієї пам'ятки XVIII ст.¹

З 1985 р. Л. А. Дубровіна опрацьовує рукописну книгу XVI ст., розробляє археографічну методику опису і здійснює виявлення та попереднє датування рукописних книг слов'янського походження, виявляє грецькі рукописи з фондів Бібліотеки Академії наук Української РСР у Києві, які у 1988 р. були представлені на Міжнародній виставці в Афінах з нагоди 1000-ліття зв'язків грецької та української культур. Середина 80-х років – перші кроки комп'ютеризації основних технологічних процесів у Бібліотеці. Розробляються головні напрями діяльності, концепція електронного каталогу. У складі колективу авторів Л. А. Дубровіна бере участь у визначенні стратегії розвитку установи. Водночас вона починає розробляти питання пристосування археографічного опису для створення електронного каталогу на рукописні книги. Публікує ряд статей з актуальних проблем уніфікації кодикологічного опису рукописних книг з урахуванням комп'ютеризації, можливостей класифікації рукописних книг і стародруків за базисними ознаками кодикологічного опису, системного опису рукописних книг та інтелектуалізації інформаційного пошуку в автоматизованих системах.

У зв'язку з цим постала необхідність ґрунтовного розроблення уніфікації та формалізації кодикологічного опису рукописних книг як комплексних джерел, вивчення взаємозв'язків між кодикографією, археографією, бібліографією, теоретико-методологічного опрацювання історії рукописно-книжкової культури та її основних компонентів. У кінці 80-х – на початку 90-х років аспекти всебічного вивчення рукописних книг відбито в ряді

¹Новий список «Казанського літописця» в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2012. Вип. 15. С. 116–125. (У співавторстві з О. А. Івановою).

спеціальних статей з аналізу рукописної книги як історико-культурного джерела, сформульовано теоретичні і методологічні підвалини науки про рукописну книгу – кодикологію і її камеральну галузь – кодикографію, встановлено їх місце серед наук джерелознавчого та книгознавчого циклів.

Появу нової камеральної галузі вивчення рукописних книг – кодикографії – Л. А. Дубровіна обґрунтувала як цілком закономірний етап подальшого розвитку і диференціації джерелознавчих дисциплін історичного знання. Разом зі співробітниками відділу рукописів О. М. Гальченко та О. А. Івановою Л. А. Дубровіна створює кодикологічну модель структури формалізованого опису рукопису, яка лягла в основу подальшого розроблення Інститутом рукопису бази даних на кириличну рукописну книгу XII–XVII ст. «Кодекс».

Новий зміст науки кодикології, її основні положення вчена виклала в монографії «Кодикологія та кодикографія української рукописної книги» (Київ, 1992). Так викристалізувалася тема докторської дисертації «Кодикологія та кодикографія як джерелознавчі дисципліни в дослідженнях історії української рукописної книги», успішно захищеної в Інституті історії України НАН України в 1993 р. за спеціальністю «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни».

У подальшому Л. А. Дубровіна продовжує розробляти питання кодикології української книги, готує до друку (спільно з Л. П. Корній) публікацію музичних джерел «Болгарський наспів з рукописних нотолінійних Ірмолоїв України», де їй належить частина кодикологічного аналізу українських Ірмологіонів кінця XVI–XVIII ст., публікує низку статей з атрибуції окремих рукописних книг, розглядає питання створення баз даних на рукописну книгу. Проблеми опису і реєстрації рукописної книги як кодикологічного об'єкта виносяться вченою на обговорення на наукових нарадах та конференціях, у тому числі на Всесоюзних книгознавчих читаннях, присвячених Франциску Скорині (Мінськ), конференціях «Федорівські читання»², республіканських конференціях з питань оптимізації наукових досліджень фондів (Київ, ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР), інших всесоюзних та республіканських конференціях того періоду.

Під час роботи в Інституті рукопису дослідниця глибоко опрацьовує теоретичні і практичні питання взаємозв'язків кодикології з іншими спеціальними дисциплінами, що мають своїм об'єктом рукописні, архівні та книжкові джерела³, публікує статті, пов'язані з руко-

²Развитие кодикологических исследований в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского: 1988–2003 // Федоровские чтения, 2005 / РАН, Науч. совет «История мировой культуры», Отд-ние ист.-филол. наук [и др.]; Сост. М. А. Ермолаева, А. Ю. Самарин; Ответств. ред. В. И. Васильев. Москва : Наука, 2005. С. 613–627.

³Кодикологія та її метод у взаємозв'язках зі спорідненими галузями історичної науки // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. Київ, 1999. Вип. 2 : Спеціальні галузі історичної науки : зб. на пошану М. Я. Варшавчика. С. 54–67.

писною книгою, кодикологією та кодикографією в довідниках з джерелознавства та інших галузей історичної науки, енциклопедіях, зокрема в Енциклопедії Сучасної України, Енциклопедії історії України, Українській бібліотечній енциклопедії, Архівній енциклопедії.

Новий аспект дослідження рукописних книг пов'язаний з інформатизацією та створенням в Інституті рукопису бази даних рукописних книг «Кодекс», яка передбачала уніфікацію та формалізацію системи наукового опису книги та його визначення для електронного ресурсу⁴. Цей напрям надалі плідно розвивався в наукових працях та науково-практичній діяльності співробітників відділу кодикології Інституту рукопису, зокрема О. А. Іванової, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко, Т. А. Добрянської та інших, які сформувалися як перспективні вчені-кодикологи. Рукописна книга як пам'ятка культури стала об'єктом для включення в Державний реєстр національного культурного надбання України⁵, були розроблені методичні рекомендації для державної реєстрації рукописних та книжкових пам'яток⁶.

Отже, як учена Л. А. Дубровіна виявляє багатогранні інтереси, поєднуючи свою ерудицію та інтегруючи споріднені галузі історичного знання і спеціальні історичні дисципліни в наукову діяльність: досліджує вузлові проблеми археографії, бібліографії, книгознавства, кодикології, комп'ютеризації архівної та бібліотечної справи й уніфікації описання історичних джерел, визначення узгодженої спеціальної термінології тощо. Цілковитою закономірністю є й те, що дослідниця звертається до опрацювання складних тем історії і теорії бібліотекознавства та книгознавства, визначає їхній подальший розвиток.

Одним з її безперечних здобутків у кінці 80–90-х роках ХХ ст. є заснування та розвиток нового для бібліотекознавства історичного фондознавства, спрямованого на

наукове *дослідження колекційних історико-культурних фондів бібліотек та архівів* як джерел національної та світової пам'яті, які складають культурну спадщину України ХІ–ХХ ст., а також розкривають наукову та культурну спадщину інших народів, зокрема польську, грецьку, єврейську, французьку, македонську, сербську та ін. Спеціальна увага приділялася дослідженню особистих колекцій та книжкових зібрань, що належали видатним діячам історичного минулого України, історичним бібліотекам освітніх установ та духовних організацій. Колекції та зібрання, історичні бібліотеки розглядалися Л. А. Дубровіною як об'єкт міждисциплінарних досліджень, комплексне історичне джерело з історії науки, освіти та культури, яке потребує системного аналізу в хронологічному аспекті, тісному зв'язку із біографічними дослідженнями власників та їхніх спадкоємців, інших видатних особистостей, причетних до формування колекцій; джерел комплектування; розвитку складу та змісту колекцій та зібрань; визначення інформаційної значущості різних джерел тощо⁷. Особлива відповідальність цієї роботи полягала в тому, що науковий опис та уведення цієї спадщини у науковий та культурний обіг вимагали знання різних, зокрема й зниклих мов, оволодіння спеціальними методами дослідження історичних джерел. Проведення ґрунтовних історичних студій щодо походження колекцій та меморіальних бібліотек відбувалося здебільшого за відсутності документів щодо їх походження, переміщень і втрат. Було започатковано інноваційну методологію дослідження історії бібліотек, бібліотечних меморіальних колекцій та зібрань. Ці дослідження отримали значний розвиток в НБУВ і продовжують розвиватися, заповнюючи лакуни національної та історичної пам'яті українського народу, а тим самим у соціогуманітарній сфері був визначений свій об'єкт і предмет досліджень.

Цей напрям вийшов за межі Інституту рукопису, набув значного розвитку в Бібліотеці, сформувалася школа НБУВ, захищено десятки кандидатських дисертацій з дослідження історичного контексту існування книжкової та документальної спадщини, публікуються монографії, наукові каталоги, статті, які розкривають цінні фонди рукописних колекцій, стародруків та рідкісних видань й інші спеціалізовані фонди, які зберігають історичні колекції.

Напрямок історико-бібліотекознавчих досліджень фондів як об'єкта історичної науки визнаний в Україні та поза її межами, включає не лише ґрунтовне вивчення історії походження та долі впродовж усього існування та переміщення бібліотечних колекцій та зібрань, але й практичні питання бібліотечної діяльності, зокрема проведення наукової реконструкції їх складу та змісту, створення системи наукового обліку (паспортизації), яка вперше проводилася в Україні і була пошире-

⁴Рукописная книга как исторический и библиографический источник: проблемы анализа формы и содержания в процессе создания структуры данных для электронного каталога // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. Киев, 2000. Вып. 1. С. 43–57; Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс». // Архивознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Київ, 2002. Вип. 5 : Архіви – складова частина інформаційних ресурсів суспільства. С. 45–55. (В соавторстве с О. Ивановой).

⁵Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського та діяльність у галузі створення Державного реєстру національного культурного надбання України // Бібл. вісн. 2016. № 1. С. 3–11. (У співавторстві з Г. Ковальчук).

⁶Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України: Кириличні рукописні книги та стародруки / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; укл. Н. П. Бондар, Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова, О. А. Іванова; передм. Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук. Київ, 2007. 134 с.

⁷Историко-культурные фонды библиотек как объект междисциплинарных исследований // Роль библиотек в развитии общества : тез. докл. и сообщ. междунар. науч. конф. (10–13 окт. 1989 г., Киев). Киев, 1989. С. 33–37.

на на бібліотеки СНД, підготовку баз даних та наукових каталогів⁸. Цей напрям і сьогодні активно розвивається у науково-дослідницькій роботі різних інститутів та відділів НБУВ, пов'язаних зі зберіганням колекційних фондів, у дисертаційних дослідженнях співробітників, організації історико-культурних фондів НБУВ та інших бібліотек⁹.

Архівознавство та археографія

Одночасно Л. А. Дубровіна працює у споріднених сферах діяльності – архівознавстві та археографії, органічно поєднуючи їх зі здобутками кодикології, кодикографії та книгознавства. На початку 90-х років вона бере участь в обговоренні питань архівної і рукописної україніки та створенні всеукраїнської міжвідомчої Програми виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України (спільно з В. І. Ульяновським – від Інституту української археографії НАН України і К. С. Новохатським – від Головного архівного управління України при Кабінеті Міністрів України)¹⁰, а також у розробленні пакету методичних документів.

Комплексні підходи до перспектив інтеграції архівознавства та книгознавства, низки спеціальних історичних дисциплін почали опрацьовуватися у першій половині 90-х років, коли Любов Андріївна була автором, керівником та виконавцем проєктів у програмі ДКНТ «Книжкова спадщина України» (1992–1996) і Міннауки «Документальні ресурси архівної україніки в сучасних суспільних комунікаціях», «Рукописно-книжна культура України в суспільних процесах» (1997–1999), координатором проєкту ДКНТ «Архівна та рукописна україніка: Національна зведена система документальної інформації» (1992–1996), де працювала значна кількість книгознавців, архівістів, бібліографів, спеціалістів у галузі інформаційних технологій. Тоді виникає ідея та перші підходи до формування електронної бібліотеки «Україніка» – зведеного бібліографічного та електронного ресурсу всієї документальної спадщини України з організацією доступу до науково-

довідкових, бібліографічних і текстових ресурсів, репрезентацією оригіналів документів у цифровому форматі. Принциповим в організації ресурсів електронної бібліотеки є впровадження єдиної системи організації знань на основі наукового довідково-пошукового апарату. Важливе значення мали й проєкти створення реєстру рукописних книг та національної бібліографії, розроблення методичних засад наукового опису та узгодження принципів реєстрації рукописної спадщини у Державному реєстрі національного культурного надбання України, започаткування бази даних рукописної книги «Кодекс», утвердження нових теоретичних та практичних підходів до поняття української національної бібліографії та заснування в Бібліотеці бази даних україномовної книги, а згодом – баз даних національної бібліографії. На той час ці пріоритетні напрями в гуманітарній сфері знань відіграли свою визначну роль у галузі створення наукових засад національно-культурного відродження України у сфері документальної (архівної, рукописної та книжкової) спадщини країни. Хоча з причин стрімкого розвитку інформаційних технологій сподівання розробників цих проєктів та програм архівної україніки, в тому числі Л. А. Дубровіної як ініціатора цих проєктів, не були тоді реалізовані сповна і випереджали час, вони знайшли реалізацію у 10-х роках ХХІ ст., у період мережевих інформаційних вебтехнологій, розвитку електронного середовища науки та культури. А тоді результати комплексних досліджень архівної та рукописної україніки і книжкової спадщини мали значний позитивний вплив на подальший розвиток архівної і бібліотечної справи. Відбулося колективне осмислення та впроваджено методологічні розробки інтегрованих підходів до спільних питань джерельної бази української документальної архівної, рукописної та книжкової спадщини.

Цей період відзначений у науковому житті Л. А. Дубровіної як період тісної співпраці з архівними, академічними та освітніми закладами¹¹. Любов Андріївна – ініціатор і один із основних авторів ідеї створення «Національної архівної інформаційної системи» (НАІС) та її теоретико-методологічного забезпечення, де враховано міжнародний досвід створення баз даних рукописних книг і архівних колекцій¹². Унаслідок опрацювання цієї теми колектив Інституту рукопису НБУВ, Головне архівне управління України й Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України підготували збірник наукових праць, що інтегрував здобутки архівної системи й бібліотек України в галузі комп'ютеризації. З огляду на це вченою були розроблені основні положення комп'ютеризації архівної справи, які дослідниця виконувала спільно з Українсь-

⁸ Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. / МААН, Совет директоров науч. б-к и информ. центров. Киев, 2007. Вып. 5. С. 58–80.

⁹ Исторические коллекции книг и библиотечных собраний и совершенствование их организации и хранения // Прогрессивные библиотечные технологии: организация и управление. Киев, 1989. С. 127–133. (В соавторстве с Л. В. Мухой).

¹⁰ Архівна та рукописна Україніка: програма виявлення, обліку, опису архівних документів, рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України // Архівна та рукописна Україніка : матеріали розширеної наради «Архівна та рукописна Україніка», Київ, 17 жовт. 1991 р. Київ, 1992. С. 51–62. (У співавторстві з В. І. Ульяновським, К. С. Новохатським).

¹¹ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002). Київ, 2019. С. 347–357.

¹² Архівознавство : підруч. для студ. іст. ф-тів вузів. Київ, 1998. 316 с. (У співавторстві з Я. С. Калакурою, Г. В. Боряком, К. І. Климовою, В. П. Ляхоцьким).

ким науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства¹³. Розділ з них увійшов у колективний підручник «Архівознавство» для студентів закладів вищої освіти. Слід відзначити й внесок Л. А. Дубровіної та керованого нею колективу у випуск довідника «Архівні установи України» (Київ, 2000), підготовленого разом із Державним комітетом архівів України, а також участь у колективному виданні «Основні правила роботи державних архівів України» (Київ, 2004).

Оскільки за Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» НБУВ визнавалася архівною установою, де зберігаються рукописні фонди та документальні зібрання, архівний фонд НАН України, архівні зібрання видатних вчених та діячів культури, науки, освіти, Л. А. Дубровіна акцентує свою увагу на розкритті архівознавчих аспектів діяльності Інституту рукопису¹⁴, а також розглядає питання спільного та відмінного у діяльності бібліотечних та архівних установ¹⁵.

Упродовж 90-х років Любов Андріївна приділяє увагу розвитку теорії й практики археографії, бере участь у розробленні перспективних напрямів історії і теорії археографії та спеціальних історичних дисциплін, формує основні положення нового бачення камеральної археографії і її прикладних аспектів: зокрема кодикографія визначається як «археографія книги». Низка праць розкриває взаємозв'язки архівознавства, археографії і кодикології. У цьому контексті Л. А. Дубровіна запропонувала своє бачення предмета археографії як усього комплексу наукової та науково-інформаційної діяльності, пов'язаної із уведенням історичних джерел у науковий обіг, уточнила методи камерально-археографічного аналізу і визначення чіткої межі між дуже близькими камеральними галузями археографії та кодикології¹⁶. Вона брала активну участь у розробленні концепції відділу історії та теорії археографії на етапі визначення напрямів діяльності Інституту української археографії та джерелознавства НАН України¹⁷. Система описування архівної інформації різного рівня узагальнення та різних видів джерел, зважаючи на сучасні

потреби науки, є науковим результатом розвитку теорії камеральної археографії (це було впроваджено в практику не лише бібліотечної, а й архівної діяльності).

До науково-методичного доробку Л. А. Дубровіної належить створення ідеї та методичних засад «Рукописної україніки» як джерельного масиву українознавчих джерел, залучення до її створення колекційних рукописних та архівних фондів, зокрема на основі джерелознавчого вивчення та наукового описування різних видів джерел історико-культурної спадщини, які зберігаються в бібліотеках, та створення Національної інформаційної архівної системи. Л. А. Дубровіною в 90-х – на початку 2000-х років розроблені методичні засади підготовки *довідників нового покоління*, де принципи розкриття інформації про джерело спираються на науково обґрунтовану систему описування, яка розкриває різні інформаційні складники змісту довідників – життя та діяльність особи через її біографічні, творчі, офіційні та родинні джерела, листування, архівні джерела інших осіб та інституцій, фотодокументи, бібліографії тощо. За цією методикою було видано Інститутом рукопису та Інститутом архівознавства¹⁸ складні за змістом наукові путівники: «Особові архівні фонди Інституту рукопису» (2002), «Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998)» (1998), «Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2015), а також низку наукових каталогів рукописних колекцій та особових архівних фондів Інституту рукопису. Те саме можна сказати й про наукові каталоги рукописних книг, стародруків та рідкісних видань, газет, образотворчих та нотних джерел; архівні довідники, що розкривали зміст особових архівних фондів та архівних зібрань НАН України. Усі ці науково-довідкові видання видавалися вперше, були результатом дослідження фонду та його особливостей, копіткої науково-археографічної роботи, яка створювала нову систематизовану інформацію про об'єкт описування.

Історія бібліотечної справи та документознавства

Важливим доробком історико-бібліотекознавчих досліджень стала історія бібліотечної справи в Україні. В умовах незалежності України і у зв'язку із підготовкою до 80-річчя НАН України в 1998 р. разом з академіком О. С. Онищенко уперше в історії бібліотечної справи на базі залучення архівних джерел розпочинається фундаментальне дослідження її історії, передусім історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, яка за радянських часів не досліджувалася, зокрема найбільш драматичних періодів – 20–40-х років ХХ ст. За десять років (1998–2008) було

¹³ Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні // Студії з арх. справи та документознавства. Київ, 1998. Т. 3. С. 6–17.

¹⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як архівна установа // Арх. України. № 1/6. 1999. С. 13–26. (У співавторстві з Н. М. Зубковою).

¹⁵ Збереження та використання документів в бібліотеках і архівах: функціональний аспект протиріччя та його наслідки // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. Київ, 2006. № 2. С. 13–19.

¹⁶ Українська рукописна книга як об'єкт кодикології та камеральної археографії // Укр. археогр. щорічник. Київ, 1992. Вип. 1. С. 59–70; Опис рукописних книг: бібліографія, археографія, кодикографія? // Бібл. вісн. 1993. № 1/2. С. 12–20.

¹⁷ Перспективні напрями роботи відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук // Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археографії : до Всеукр. наради «Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи», Київ, 16–18 груд. 1992 р. Київ, 1992. С. 6–10.

¹⁸ Нове покоління бібліотечних довідників: путівник з історико-культурних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність. Київ, 2006. С. 194–195.

видано три томи «Історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» за періоди 1918–1941, 1941–1964, 1964–1991 рр. (Київ, 1998, 2003, 2008), опубліковано низку статей з історії бібліотечної справи України у ХХ ст. у контексті її соціально-політичного розвитку, проведено копіткий аналіз історії створення та концептуальних засад Національної бібліотеки Української держави, її розвитку в різні періоди, розкривалися історія формування фондів, організація її діяльності за часів Всеукраїнської академії наук, у передвоєнні та воєнні роки, внесок працівників ВБУ в становлення й розвиток установи впродовж усього часу її існування. Особлива увага була приділена також висвітленню історії НБУВ та інших бібліотек Києва й України періодам Другої світової війни, повоєнної відбудови. Це дало можливість провести об'єктивну реконструкцію історії Національної бібліотеки України впродовж усього періоду її існування. Окремі дослідження висвітлили невідомі сторінки долі бібліотек Києва періоду нацистської окупації¹⁹.

Було підготовлено колективне монографічне дослідження з історії бібліотечної справи та бібліотек України в ХХ ст. (2009)²⁰, де розкрито основні умови та тенденції розвитку бібліотек. Авторству науковців Бібліотеки належить розділ про історію бібліотечної справи у фундаментальному виданні «Історія української культури»²¹. У цих працях розглянуто питання правових засад, функцій діяльності бібліотек різних типів і видів, розвитку бібліотечних технологій та науково-дослідницькі роботи в галузі бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства в Україні, встановлено пантеон видатних учених та діячів культури, які долучилися до створення та розвитку бібліотек, заповнено майже столітні лакуни у вивченні цього складного питання в контексті суспільно-політичного та культурного розвитку України.

Останньою ґрунтовною працею стала історія НБУВ в 90-х роках ХХ ст. «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття незалежності України (1991–2002)» (2019), де Л. А. Дубровіна брала участь як автор та керівник колективу.

Дослідження історії бібліотечної справи закономірно вивело Л. А. Дубровіну на історико-біографічні та біобібліографічні аспекти книгознавства. Нею написані біографічні статті, присвячені життю та діяльності таких відомих діячів архівної і бібліотечної справи,

як О. М. Апанович, М. В. Геппенер, Г. П. Житецький, П. М. Попов, М. П. Візир, Д. Я. Самоквасов, М. М. Бантиш-Каменський, В. Ф. Іваницький, О. С. Онищенко, Г. І. Ковальчук, І. Б. Матяш, В. О. Омельчук, С. Г. Кулешов, М. С. Слободяник, Т. В. Добко та інші. Надалі вона продовжує біографічні дослідження у контексті вивчення історії академічної науки, діяльності перших академіків та президентів НАН України.

Історія науки

Л. А. Дубровіній належить вагомий внесок у дослідження *історії Національної академії наук України*, підготовку багатотомної історії НАН України в документах і матеріалах, починаючи від заснування Української національної академії (1918) і до сьогодні. Вона одна з авторів ювілейних праць, присвячених сторічній історії Національної академії наук України та її засновникам, передусім В. І. Вернадському та М. П. Василенку. Важливим сегментом наукових праць з історії НАН України є підготовка фундаментальної багатотомної серії «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського», що публікувалася під егідою Комісії з наукової спадщини академіка В. І. Вернадського НАН України великим колективом учених НАН України²². Перші томи, підготовлені за участю Л. А. Дубровіної, присвячувалися висвітленню життя та діяльності В. І. Вернадського в Україні, заснуванню Національної бібліотеки та Національної академії наук України, публікації його праць у період життя в Україні, розкриттю його наукових ідей, концепцій організації науки та освіти, публікації листування з українськими вченими тощо. Низка її статей розкривала особистість В. І. Вернадського як ученого, політичного діяча, організатора науки (2013), серед них науково-популярні праці, написані на честь 150-річного ювілею вченого²³.

Активну участь Любов Андріївна брала у підготовці ювілейних видань до 100-річчя НАН України: є співавтором видань «Національна академія наук України (1918–2018). До 100-річчя від дня заснування» (2018), «Керманіч української науки. Життєвий і творчий шлях

¹⁹ Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943) // Бібл. вісн. 2001. № 3. С. 2–18; Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943). Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів. Київ, 2004. С. 59–113. (У співавторстві з Н. І. Малолетовою).

²⁰ Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 530 с. (У співавторстві з О. С. Онищенком).

²¹ Бібліотеки та бібліотечна справа: Історія української культури : у 5 т. Київ, 2013. Т. 5 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть, кн. 4. Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні. С. 326–388.

²² В. І. Вернадський і Україна // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського / авт.- уклад.: О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова [та ін.]. Київ, 2011. – Т. I : Володимир Іванович Вернадський і Україна. Книга 1: Науково-організаційна діяльність (1918–1921). С. 97–132; Т. I, кн. 2: Вибрані праці. К., 2012; Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Т. II. Кн. 1–2. Київ, 2013.

²³ В. І. Вернадський і Україна // Вісн. НАН України. 2013. № 3. С. 38–66. (У співавторстві з О. С. Онищенком, В. А. Смолієм); Вернадський – засновник Національної бібліотеки Української Держави // Світогляд. 2013. № 1. С. 8–13. (У співавторстві з О. С. Онищенком); Наукова вершина Вернадського – ноосфера: сьогодні 150 років від дня народження першого президента Академії наук України // Урядовий кур'єр. 2013, 12 березня. № 45. С. 13. (У співавторстві з О. С. Онищенком); Фундатор вітчизної академічної науки : до 150-річчя від дня народження академіка В. Вернадського // Віче. 2013. № 5. С. 14–17. (У співавторстві з А. Г. Загороднім, О. С. Онищенком).

Б. Є. Патона : до сторіччя від дня народження» (2018). Досвід роботи в історії науки та біографістиці дав змогу опублікувати низку ґрунтовних праць, що розкривають основні здобутки та діяльність президентів НАН України та її засновників: В. І. Вернадського, М. П. Василенка, О. І. Левицького, В. І. Липського, Д. К. Заболотного, О. О. Богомольця, О. В. Палладіна. Висвітлено їх особистий та спільний внесок у вітчизняну і світову науку, у становлення Академії, розвиток інтеграції науки, освіти, культури, виробництва²⁴. Особлива увага була приділена Б. Є. Патону як великому будівничому української науки²⁵, також брала участь у підготовці ювілейних видань, присвячених академікам М. М. Боголюбову та М. П. Тимошенку.

Останнім часом учена публікує праці, де осмислюються сучасні проблеми академічної науки та її інтеграції у світову; розвиток мережевої науки та наукометричних систем; питання атестації наукових установ та оцінювання публікаційної активності, роль НБУВ як інтегратора загальноукраїнських ресурсів наукової періодики та створення академічного репозиторію наукових праць тощо²⁶.

Ресурси національної документальної пам'яті

У 2000-х роках й до сьогодні характерною особливістю методології дослідження документальної спадщини як національної є використання Л. А. Дубровіною власного практичного досвіду роботи з історико-культурними джерелами різного походження, а також уміле використання синтезу наукових ідей та науково-практичного доробку у визначенні, збереженні, науковому дослідженні та уведенні у культурний і науковий обіг національної інтегрованої книжкової та документальної спадщини *архівів, бібліотек, музеїв*.

Л. А. Дубровіна обґрунтувала низку принципових положень щодо спільного та відмінного у діяльності архівів, бібліотек, музеїв як ресурсів документальної пам'яті, розглянула їхній спільний інформаційний контент як складника історико-культурної спадщини та джерельної основи національної пам'яті, сформулювала завдання створення та вивчення на єдиних засадах інтегрованої

ваного архівного, бібліотечного та музейного документального ресурсу як цілісного джерела історичної пам'яті, що є національним ідентифікатором розвитку України²⁷. Нею окреслено специфіку бібліотек, що збирають, зберігають та вводять у науковий і культурний обіг книжкову та рукописну спадщину, яка становить національне надбання, як одну з головних інституцій національної пам'яті²⁸; розкрито перший досвід створення електронного довідкового та повнотекстового цифрового ресурсу історичних джерел та духовної культури в світі та Україні, формування вітчизняного інформаційного середовища культури, дослідження книжкової та архівної спадщини як чинника піднесення інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства²⁹.

Л. А. Дубровіна брала участь у розробленні нової концепції науково-інформаційної діяльності НБУВ як головного інформаційного центру країни, яку започаткував у попередні роки академік О. С. Онищенко. В основі концепції – ресурсоцентрична ідея, яка полягає у реалізації накопичення в наукових бібліотеках НАН України всієї сукупності інформаційних джерел як меморіального та історико-культурного значення, так і бібліотечно-інформаційних ресурсів української та світової науки, інформаційно-аналітичних матеріалів, бібліографічних, аналітичних, прогностичних, фактографічних баз даних, створенні конкурентоспроможних національних інформаційних ресурсів.

Значне місце посідають електронні ресурси документальної книжкової та архівної спадщини як історико-культурного надбання України в період розвитку цифрового суспільства, що вступає в унісон з масштабними розробками ЄС «Душа Європи» та пошуками європейської культурної ідентичності, яка розвивається з початку створення ЄС і сьогодні знайшла свій прояв у створенні цифрових бібліотек «Європеана», «Манускрипторіум», «Світова бібліотека».

Л. А. Дубровіна розвиває ресурсоцентричні ідеї в окремих розділах кількох колективних монографій НБУВ, зокрема: «Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства» (2011), «Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі» (2014), «Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору» (2015), «Інформаційно-культурне забезпечення інтеграції регіонів України» (2018). Розвивається актуальний напрям еволюції наукової бібліотеки та трансформації її діяльності в інформаційному суспільстві, де створення

²⁴ Видатні організатори академічної науки // Вісник Національної академії наук України. 2018. № 11. С. 18–33. (У співавторстві з С. І. Пирожковим); Роль М. П. Тимошенка у заснуванні НАН України і Інституту технічної механіки // Вісник Національної академії наук України. 2018. № 12. (У співавторстві з В. Л. Богдановим).

²⁵ Великий будівничий української науки [Б. Є. Патон] // Вісник Національної академії наук України. 2018. № 11. С. 35–79. (У співавторстві з О. С. Онищенко).

²⁶ Створення національної системи наукометричної інформації та Українського національного індексу цитування: перспективи консолідації ресурсів // Бібл. вісник. № 6. 2019. С. 3–9. (У співавторстві з К. В. Лобузіною); Національні бібліотеки Національної академії наук України в процесі атестації наукових установ: аспект оцінювання публікаційної активності // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2019. № 2. С. 69–73.

²⁷ Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України // Бібл. вісн. 1917. № 1. С. 3–10. (У співавторстві з А. Киридон, І. Матяш).

²⁸ Бібліотеки в системі інституцій національної пам'яті України та національної культурної спадщини // Рукописна та книжкова спадщина України. 2016. Вип. 20. С. 232–251.

²⁹ Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища // Документальні ресурси архівної та рукописної спадщини як історичний та соціокультурний базис розвитку сучасних національних держав. Київ, 2012. С. 172–216.

електронного ресурсу історико-культурної спадщини стало результатом вивчення, збереження та уведення у науковий обіг великої кількості рукописних та книжкових джерел пам'яті, що зберігаються у фондах бібліотек.

Л. А. Дубровіна доводить, що в умовах здобуття незалежності звернення до джерел пам'яті є хоча й не єдиною, але необхідною умовою формування національної ідеї сучасної України, захисту базових культурних цінностей, що стабілізує українське суспільство, об'єднує та підтримує духовні сили народу. Це особливо важливо в широкому розумінні інституцій національної пам'яті як установ збереження, організації та використання джерел національної пам'яті, які є органічною частиною не лише матеріальної, але й духовної сфери суспільства. Вони відіграють важливу соціокомунікаційну роль у всебічному розвитку, визначенні ціннісно-нормативної системи суспільства, його стабільного морального та інтелектуального потенціалу³⁰.

Нині, за ініціативою Л. А. Дубровіної і співробітників Інституту рукопису та за підтримки Інституту інформаційних технологій (К. В. Лобузін), узагальнюється доробок НБУВ в галузі розвитку методологічних засад та практичного досвіду створення цифрової гуманітаристики на базі інформаційного гуманітарного ресурсу Бібліотеки, формується національний цифровий ресурс «Україніка», який уже користується значним попитом у користувачів, знайшов підтримку світових цифрових бібліотек культурної спадщини.

Сьогодні науковий доробок Л. А. Дубровіної складає понад 300 наукових праць, присвячених актуальним питанням розвитку спеціальних галузей знань історичної науки, історії НАН України та НБУВ, їх бібліографія подана в останньому довіднику «Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–2018» (2018).

Науково-організаційна та науково-педагогічна діяльність

Ще одна грань діяльності Л. А. Дубровіної – науково-організаційна. У 80-ті роки, коли вона очолила відділ рукописів, і до початку 90-х років було сформовано міцний кадровий колектив, який поєднав досвідчених наукових співробітників (передусім А. Г. Адаменко, О. П. Апанович, М. П. Візир, І. Д. Лисоченко, Т. І. Воронкова, О. Й. Ніколаєвська та ін.) та молодих учених, які поповнили на той час відділ (О. П. Степченко, С. М. Кіржаєв, Н. М. Зубкова, Л. В. Шаріпова, О. Шмуляр, О. М. Гальченко, О. А. Іванова, І. А. Сергєєва та ін.).

Реорганізація Бібліотеки та надання їй статусу національної дали змогу створити на базі відділу рукописів новий підрозділ – Інститут рукопису, визначити напрями його діяльності та розвиток його функцій у структурі Бібліотеки, який поєднав досить складні завдання науково-дослідницького підрозділу та архівно-

бібліотечної структури в НБУВ. Відділи новоствореного Інституту рукопису очолили молоді та енергійні вчені: С. М. Кіржаєв, Н. М. Зубкова, О. П. Степченко, І. А. Сергєєва, які захистили дисертації, підготовлені в результаті дослідження рукописного фонду та його археографічного опрацювання. Кодикологічні дослідження починають розвиватися у спеціально створеному в Інституті рукопису відділі кодикології та кодикографії, вивчення джерелознавства та архівознавства – у відділі джерелознавства, питання формування та доступу до національного рукописного фонду – у відділі рукописної спадщини. Окремого розвитку набули дослідження у відділі юдаїки єврейської історичної спадщини, яка повернулася із «спецсховища» в культурну Україну в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст.³¹

Наступні завідувачі наукових підрозділів Інституту рукопису (М. А. Філіпович, Т. В. Коваль, І. С. Корчевна, Т. В. Батанова) прийняли вже потужні наукові відділи з ґрунтовно опрацьованими напрямами та засадами функціонування. Окремо слід відзначити створення видавничої групи (на чолі з Н. М. Зубковою), яка забезпечує високий рівень підготовки численних наукових праць, у тому числі збірника «Рукописна та книжкова спадщина України», який увійшов до багатьох міжнародних наукометричних баз, а також до престижної Web of Science Core Collection.

Особливістю концепції наукового напрямку Інституту рукопису, розробленої Л. А. Дубровіною, стала ідея органічного поєднання науково-дослідницької роботи в галузі історії рукописно-книжкових і архівних джерел та усього циклу науково-практичної роботи з фондом, створення наукового підґрунтя для вивчення історико-культурної спадщини України, що сприяло в подальшому розробленню фундаментальних питань історії національного культурного надбання в джерелах.

Цей науковий напрям був особливо актуальним, якщо врахувати, що у 80-х роках у відділі рукописів були накопичені великі масиви рукописних фондів, значні комплекси неописаних рукописних книг, історичних документів та особових архівних фондів, що у більшості своїй надходили у 20–30-х роках з націоналізованих радянською владою установ, які збирали та зберігали історичні колекції документів, а також архіви репресованих діячів науки та культури, монастирських зібрань, дореволюційних університетів тощо, але за тогочасних ідеологічних настанов мали обмеження щодо опрацювання, доступу та використання. Комплектування рукописної

³⁰ Бібліотеки в системі інституцій національної пам'яті України та національної культурної спадщини // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2016. Вип. 20. С. 232–251.

³¹ Кодикологічні, кодикографічні, палеографічні та археографічні дослідження Інституту рукопису НБУВ: бібліографічний огляд (1988–2003 рр.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: до 10-річчя заснування відділу спеціальних іст. дисциплін Ін-ту історії України НАН України : зб. наук. пр. : у 2 ч. / НАН України; Ін-т історії України. Київ, 2004. Число 11, ч. 2. С. 44–64; Кодикологічні, палеографічні та археографічні дослідження рукописних книг в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (кінєць 80-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) // Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології». Львів, 2006. Вип. 1. С. 20–30.

спадщини у відділі рукописів було важливим упродовж усього його існування, однак обмежений кількісний склад працівників був не спроможним його опрацювати. Тому концептуальна діяльність Інституту рукопису базувалася на виробленні наукових засад щодо комплектування, наукового опрацювання, архівно-археографічного описування фондів, організації їхнього обліку та зберігання, створення науково-довідкового апарату на рукописні фонди, організації обслуговування рукописними та архівними джерелами. Для розвитку самостійного наукового напрямку науково-дослідницької роботи Л. А. Дубровіною створюється новий аспект реалізації науково-прикладних функцій, що переростає в теоретичні засади наукового напрямку НБУВ, науково-дослідницької і науково-інформаційної роботи в галузі кодикології, археографії, джерелознавства, документознавства, архівознавства тощо³².

Розроблена Л. А. Дубровіною концепція Інституту рукопису передбачає забезпечення процесу збирання, зберігання і введення у науковий та культурний обіг найцінніших рукописних пам'яток українського народу та народів, які проживають на території нашої держави, колекційних рукописних матеріалів інших країн і народів. Наукова робота Інституту рукопису пов'язана з теоретичним і науково-практичним дослідженням писемного джерела в усіх його проявах, властивостях та сутностях; з вивченням основних закономірностей розвитку рукописно-книжкової культури України й світової історико-культурної спадщини. Рукописи інституту становлять єдиний національний архівний та бібліотечний фонд і тому невіддільні від формування книжкових колекцій НБУВ³³.

Як результат, Інституту рукопису вже в 90-х роках вдалося створити міцні підвалини нового наукового напрямку, пов'язаного з розробленням фундаментальних питань національної культурної та наукової спадщини; визначення національного архівного та книжкового ресурсу як джерельної бази національної пам'яті та духовного розвитку суспільства; інноваційних технологій створення системи сучасного наукового й науково-інформаційного забезпечення соціогуманітарних досліджень, а також історії академічної науки. Цей напрям вийшов за межі НБУВ і активно розвивається³⁴.

Значну увагу Інституту рукопису НБУВ приділяє підготовці ресстрів, каталогів, оглядів, описів, путівників, покажчиків матеріалів фондів та інших науково-інформаційних видань зі сфери археографічної науки — як у друкованому, так і в електронному вигляді. Високу оцінку в науковому середовищі здобули видання, підготовлені під керівництвом Л. А. Дубровіної: пам'ятки рукописної спадщини просвітителів і творців кириличного алфавіту Кирила та Мефодія (уклад. Л. А. Гнатенко);

арабські рукописи (упоряд. А. В. Савченко); грецькі рукописи III–XX ст., актові документи, листування ієрархів (уклад. Є. К. Чернухін); каталог документальних матеріалів М. С. Грушевського з фондів відділу рукописів ЦНБ НАН України (уклад. С. М. Кіржаєв); документи Б. Д. Грінченка (уклад. Н. М. Зубкова); документи музичного архіву М. Д. Леонтовича (упоряд. Л. П. Корній, Е. С. Клименко); Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Т. В. Міцан); архів Михайла Брайчевського у фондах Інституту рукопису НБУВ (О. П. Бодак), документальна спадщина Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVI–XVIII ст. з фондів НБУВ (Ю. А. Мицик, С. В. Сохань, Т. В. Міцан та ін.); архівна спадщина П. Я. Стебницького у фондах Інституту рукопису (О. П. Степченко), протоієрея Трифілія Карацоглу (Є. К. Чернухін) та багато інших. Окремий напрям становлять наукові каталоги кирилическої рукописної книги XII–XIII, XIV, XV та XVI ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ та їхнє історико-кодикологічне дослідження (О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко, О. А. Іванова), співочі рукописні книги монодійної традиції XII – початку XX ст. (Е. С. Клименко) тощо. За останні роки вийшов фундаментальний біобібліографічний довідник «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.)» (Л. В. Гарбар).

Високу оцінку фахівців отримали багатотомні збірники документів з історії НАН України із фондів НБУВ: «Історія Академії наук. Документи і матеріали» за 1918–1964 рр. та тритомний (в чотирьох книгах) збірник документів річних звітів установ НАН до 100-річчя НАН України, які підготував колектив Інституту архівознавства НБУВ. На окрему увагу заслуговує виконаний колективами Інституту рукопису та Інституту архівознавства НБУВ путівник «Видатні вчені Національної академії наук України: особові архівні і рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998)» (Київ, 1998).

Під науковим керівництвом Л. А. Дубровіної відбувалося становлення бібліографічної діяльності Інституту рукопису. Вийшли друком покажчик до періодичного видання «Вісті Таврійської вченої архівної комісії і Таврійського товариства історії, археології та етнографії (1887–1931)» (уклад. Л. В. Шаріпова. Київ, 1994); «Києво-Могилянська академія у документах і рідкісних виданнях Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. Видання XVII – першої чверті XX ст. Матеріали до бібліографічного покажчика». Вип. 1. (уклад. Л. М. Дениско, за участю М. С. Рубльової, В. Р. Галай), бібліографія праць НБУВ, бібліографічні покажчики праць О. М. Апанович (уклад. С. Г. Даневич), М. І. Петрова (уклад. С. В. Сохань) та ін.

Масштабною є едиційна діяльність інститутів НБУВ, це передусім багатотомна публікація документів творчого спадку В. І. Вернадського, що готувалася під егідою НАН України до 150-річчя вченого колективами Інституту рукопису, Інституту архівознавства, відділом

³² Інститут рукопису: завдання і перспективи // Бібл. вісн. 1993. № 3/4. С. 41–45.

³³ Інститут рукописей Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского // Вестник БАЕ. 2007. № 3. С. 53–56.

³⁴ Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского у перше десятиліття незалежності України (1991–2002). Київ, 2019. С. 320–335.

національної бібліографії, а також публікації документів видатних письменників та вчених, зокрема Пантелеймона Куліша, Володимира Антоновича (упоряд. С. М. Кіржаєв), документів з історії Гетьманщини (упоряд. В. Й. Горобець. Київ, 1993) тощо. Одним із плідних напрямів стала організація спільних з академічними установами ґрунтовних наукових публікацій рукописної спадщини з фондів НБУВ, зокрема: альбоми Д. П. Деляфліза (Інститут археографії України), матеріали до 5-го тому Малоросійського родословника В. Л. Модзалевського (вип. 1–3) (Інститут історії України) тощо.

Стрімкий розвиток інформатизації визначив і створення баз даних Інституту рукопису – «Кодекс» (для рукописних книг) та «Рукописні фонди Інституту рукопису» (для особистих колекцій)³⁵, які напрацьовувалися спільно з Інститутом інформаційних технологій НБУВ на чолі з К. В. Лобузіною, а також підготовку цифрових копій для електронної колекції «Україніка», розміщені на сайті НБУВ.

Л. А. Дубровіна належить до числа вчених, які завдяки позитивній творчій енергії та науковим здібностям здатні координувати та організовувати спільні наукові дослідження різних колективів, об'єднувати різних фахівців та науковців на співпрацю в галузі публікації джерел та пам'яток історії, літератури, культури, при цьому сама бере активну участь у науковому розробленні джерелознавчих питань, глибоко вивчає проблеми та шляхи їх вирішення. Серед таких питань – дослідження та публікація видатних пам'яток української мови та культури, передусім – Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр., яке стало культурним та національно-політичним символом України. На ньому присягають сьогодні українські президенти під час інавгурації³⁶. Над виданням працювали науковці трьох інститутів – Інституту української мови (В. В. Німчук, І. П. Чепіга); НБУВ (Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко) та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (В. А. Широков, І. О. Остапова). Ще складнішою стала координація наукових досліджень під час підготовки багатотомного видання «Вибраних праць академіка В. І. Вернадського» до його 150-річного ювілею, окремі томи якого готувалися Комісією з вивчення наукової спадщини академіка В. І. Вернадського, різними підрозділами НБУВ, Інститутом історії НАН України, Архівом Російської академії наук, залучалися до співпраці вчені інших академічних установ та організацій, в тому числі Таврійського університету, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України тощо. Особисті

якості Л. А. Дубровіної допомагали під час координації спільних наукових досліджень разом з Науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, а також протягом підготовки спільних видань, зокрема «Національної архівної інформаційної системи» та довідників «Архівні установи України».

Л. А. Дубровіна є учасником обговорення основних напрямів діяльності НБУВ, зокрема питань формування та розвитку історико-культурних фондів, створення науково-пошукового апарату, формування та комплектування фондів, наукової діяльності в галузі книгознавства, документознавства та бібліографознавства, створення електронних ресурсів на базі унікальних книжкових пам'яток, рукописних та книжкових колекцій і зібрань НБУВ, входить до складу майже всіх редакційних колегій бібліографій та комплексних довідників, які готувалися різними підрозділами НБУВ.

Нею започатковано історико-книгознавчі школи в галузі історії рукописно-книжкової культури та книжкової спадщини, історії бібліотечної та архівної справи, що синтезує українську кодикологію, книгознавство, археографію, джерелознавство, архівознавство, документознавство, палеографію, текстологію та інші спеціальні дисципліни, які мають своїм об'єктом рукописні книги та документальні джерела. Під керівництвом Л. А. Дубровіної або за її участю та консультуванням підготовлено понад 30 кандидатів і шість докторів історичних наук.

У дисертаціях її учнів розкрито найважливіші проблеми кодикології, палеографії, археографії рукописної книжності й історії книги, книжкових колекцій та зібрань, джерелознавства, історії бібліотечних колекцій та зібрань, історії бібліотечної та книжкової справи, бібліографії, розвитку сучасних електронних ресурсів та соціальних комунікацій. Ці дослідники продовжують розвивати актуальні питання слов'янської, грецької, латинської, польської кодикології й історії української книги та документальної спадщини вчених. Л. А. Дубровіна бере участь у розробленні програми кандидатських іспитів за спеціальністю «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» та «Документознавство, архівознавство», керує підготовкою фахівців з названих галузей. Учена здійснює значну роботу з підготовки аспірантів та докторантів, провадить лекційну роботу з методології історичних досліджень у джерелознавстві, книгознавстві, архівознавстві, консультаційну роботу щодо підготовки статей, монографій, дисертаційних праць. Цю роботу було визнано відповідною звання професора, яке дослідниця цілком заслужено отримала в 1996 р.

Зазначимо ще одну ланку діяльності Л. А. Дубровіної у галузі підготовки кадрів вищої кваліфікації – вона працює із самого початку відкриття у 1994 р. спеціалізованих учених рад Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського заступником голови та їх головою, впродовж наукової діяльності була членом спеціалізованих вчених рад Інституту української археографії та джерелознавства НАН України, Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Національної академії

³⁵ Корчемна І. С. Система комплектування й обліку архівних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Створення електронного інтегрованого ресурсу / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т рукопису ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2016. 220 с.

³⁶ Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє, 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик. Київ, 2001. С. 74–104. (У співавторстві з Л. А. Гнатенко).

керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України, декілька каденцій була у складі експертної ради Вищої атестаційної комісії України, брала участь у проведенні зовнішніх експертиз (історичні науки та соціальні комунікації) (1998–2010). У спеціалізованих вчених радах НБУВ захистилося понад триста кандидатів та докторів наук, які забезпечили розвиток історичних наук та соціальних комунікацій в Україні³⁷.

Упродовж декількох років директор Інституту рукопису НБУВ Л. А. Дубровіна обіймала паралельно ще й посаду в. о. директора Інституту архівознавства (1998–2014), очолює дослідження та виконання науково-дослідницьких тем, організовує науково-методичну та науково-видавничу діяльність цього підрозділу Бібліотеки.

Любов Андріївна активно працює у галузі науково-видавничої діяльності як голова та член редакційних колегій. Вона засновник, відповідальний редактор та голова редакційної колегії періодичного збірника наукових праць Інституту рукопису НБУВ «Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів», який на сьогодні нараховує двадцять чотири випуски і є в країні провідним у галузі кодикології, джерелознавства, археографії, книгознавства, архівознавства, соціальних комунікацій. Л. А. Дубровіна член редколегій журналу «Бібліотечний вісник», збірників «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», «Українська біографістика», а також видань «Архіви України», «Студії з архівної справи та документознавства», «Український археографічний щорічник», «Архівознавство, археографія, документознавство», «Пам'ятки: археографічний щорічник», «Бібліотеки національних академій наук: проблеми функціонування, тенденції розвитку». Вона також є членом редколегій багатьох знакових видань НБУВ – монографій, збірників наукових праць та довідників, про що свідчить бібліографія її наукових праць, видана, серед іншого, в ювілейному виданні «Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1998–2018»³⁸.

Активно працює Л. А. Дубровіна в громадських організаціях і професійних радах: упродовж кількох років вона – член Колегії Державного комітету архівів України, член Науково-експертної ради Державного комітету телебачення та радіомовлення щодо реалізації бюджетної програми «Українська книга», в тому числі міжнародних: працювала, зокрема, в Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, є багаторічним членом міжнародних комісій: Українсько-польської та Змішаної українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції втрачених та

незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей, член Українського комітету ЮНЕСКО.

Любов Андріївна є членом професійних товариств: «Спілки архівістів України», «Спілки бібліотекарів України», «Українського біографічного товариства», міжнародного товариства «Український історик», громадської «Української академії істориків» та ін.

Наукові здобутки Л. А. Дубровіної було відповідним чином поціновано: за цикл робіт з проблем історії та культури України вона була удостоєна премії НАН України імені М. І. Костомарова (1996), за дослідження в галузі архівознавства – премією Державного комітету архівів України імені Василя Веретеннікова (2000), за дослідження історії бібліотек у Другій світовій війні – премією НАН України за найкращі історичні дослідження, присвячені вивченню подій війни 1941–1945 рр. (2005). За підготовку наукової школи була нагороджена відзнакою НАН України «За підготовку наукової зміни» (2010) та «За професійні здобутки» (2015), а також багатьма почесними грамотами НАН України та Міністерства культури України.

За публікацію джерел духовної пам'яті нагороджена церковними нагородами – орденом Української Православної Церкви Преподобного Нестора Літописця III ступеня (2002) та орденом Святої Великомучениці Варвари (2018). У 2020 р. нагороджена орденом «За заслуги» III ступеня.

Має почесні звання «Жінка 1992 року» Міжнародного біографічного центру у Кембриджі (Велика Британія) та «Жінка успіху» Американського біографічного центру (2000). Працювала експертом архівного напрямку ЮНЕСКО. Здобула гранти Гарвардського університету з теми «АрхеобібліоБаза – електронний довідник архівів країн Східної Європи», працювала у складі наукової групи, яку очолювала Патриція Кеннеді-Гримстед (1989–1990, 1995), запрошувалася на стажування та на конференції в Український науковий інститут Гарвардського університету та в гуманітарний проєкт фірми «PowersolutionCom» (США) – для розроблення метаданих інформаційного ресурсу наукової освіти.

Завершуючи огляд ґрунтовної наукової, науково-організаційної та науково-педагогічної діяльності Л. А. Дубровіної, слід відзначити, що історичні умови сьогодення об'єктивно спричиняють появу людей, які чутливо сприймають нові потреби суспільного та наукового прогресу в своїй професійній сфері, самовіддано працюють у ній і тим сприяють подальшому розвитку науки та держави. Присутність Л. А. Дубровіної як вченої та організатора наукових досліджень відчувається в усіх напрямках її діяльності впродовж 35-річного служіння Бібліотеці. Тому закономірно, що у 2018 р. вона була обрана генеральним директором НБУВ.

Сьогодні Л. А. Дубровіна разом із колективом науковців НБУВ працює над реалізацією нової науково-дослідницької стратегії НБУВ, спрямованої на розвиток міждисциплінарних досліджень із теоретичних, методичних та інформаційно-технологічних проблем управління

³⁷ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського як центр підготовки кадрів вищої кваліфікації та розвитку нових наукових напрямів у бібліотечній та архівній галузях в Україні (1993–2018) // Бібл. вісн. 2018. № 2. С. 48–58; Бібл. вісн. 2018. № 3. С. 3–11.

³⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1998–2018. Київ, 2018. С. 154–197.

знаннями в бібліотеках і формування фондів та наукових баз знань, інтеграцію та використання наукових, соціокультурних та інформаційних ресурсів; розвиток національного науково-інформаційного простору; вивчення, збереження і видання рукописної, книжкової та документальної спадщини як національного надбання України; створення національної бібліографії та біобібліографії, розвиток української біографістики; розвиток інформаційного суспільства, глобальної інформатизації та соціальних комунікацій, інформаційної безпеки України. Це передбачає декілька пріоритетних завдань:

- розвиток **цифрової бібліотеки НБУВ** та електронних ресурсів науки і культури, створення власного інформаційного ресурсу, орієнтованого на інтереси національного розвитку, збагачення їх новою суспільно значущою інформацією, вдосконалення технологій її використання у системі стратегічних комунікацій;
- **інтеграцію наявних в Україні наукових ресурсів**, розвиток науково-інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань», забезпечення його наукометричного аналізу;
- формування **відкритого цифрового ресурсу наукової та історико-культурної спадщини**, створення бібліографічних і повнотекстових баз даних, цифрових колекцій та формування національної цифрової колекції «Україніка», розширення її представництва в світових та Європейській цифрових бібліотеках.

Відзначаючи свій ювілей, Л. А. Дубровіна відкриває нові перспективи своєї науково-дослідницької, науково-педагогічної та науково-організаційної діяльності на чолі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Побажаємо їй успіхів у подальшому розвитку української та світової науки і культури.

Література про Л. А. Дубровіну

- Матяш І. Б. Дубровіна Любов Андріївна // Джерелознавство історії України : довідник. Київ, 1998. С. 169–170.
- Дубровіна Любов Андріївна // Кто есть кто в библиотечной сфере России и СНГ : справочник. М., 1999. С. 68–69.
- Дубровіна Любов Андріївна // Кто е хто у видавничій і бібліотечній справі. К., 1999. С. 47–48.
- Онищенко О. С. Любов Андріївна Дубровіна – сучасний історик, книгознавець, джерелознавець, діяч бібліотечної та архівної справи // Бібл. вісн. 2000. № 5. С. 16–26.
- Слободяник М. Лідер вітчизняного книгознавства: [До

ювілею Л. А. Дубровіної] // Бібл. планета. 2000. № 3. С. 29–31.

Дубровіна Любов Андріївна // Кто есть кто в библиотечно-информационном мире России и СНГ : справочник. 5-е доп. и испр. изд. М., 2001. Т. 1. С. 204.

Онищенко О. Любов Андріївна Дубровіна – сучасний історик, книгознавець, джерелознавець, діяч бібліотечної та архівної справи // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Джерелозн. дисципліни : міжвід. зб. наук. пр. К., 2001. Вип. 3. С. 371–382.

International Who's Who of Professional and Business Women // American Biographical Institute. Eighth Edition. 2002. P. 65.

Даниленко В. М. Дубровіна Любов Андріївна // Українські історики ХХ століття : біобіогр. довід. Вип. 2, ч. 1 / НАН України. Ін-т історії. Київ ; Львів, 2003. С. 108–109.

Дубровіна Любов Андріївна // Жінки – вчені Києва. К., 2003. С. 166.

Матяш І. Б. Дубровіна Любов Андріївна // Українські архівісти : Біобіогр. довід. К., 2003. Вип. 3: 1970–1990-ті роки. С. 69–72.

Дубровіна Любов Андріївна // Портрети сучасниць. Київ, 2004. Вип. 2. С. 56.

Дубровіна Любов Андріївна // Київ : іст.-біогр. енцикл. довідник / УАН. Ін-т гуманіт. дослідж. ; відп. ред. Ю. О. Храмов. Київ : Фенікс, 2007. С. 1072.

Дубровіна Любов Андріївна // Українські бібліографи. Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / М-во культури і туризму України, Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України». К., 2008. Вип. 1. С. 130–133.

Ковальчук Г. І. Дубровіна Любов Андріївна // Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <http://ube.nlu.org.ua/article>

Матяш І. Б. Дубровіна Любов Андріївна // Енциклопедія сучасної України / НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка [та ін.]. Київ, 2008. Т. 8: Дл-Дя. С. 490–491. URL: <http://esu.com.ua/search.php?surname>

Дубровіна Любов Андріївна // Національна академія наук України, 1918–2008. Персональний склад / В. М. Палій, Ю. О. Храмов ; НАН України, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. [5-е вид., допов. і випр.]. Київ, 2008. С. 154.

Дубровіна Любов Андріївна // Національна академія наук України, 1918–2013. Персональний склад / В. М. Палій, Ю. О. Храмов ; НАН України, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. [6-е вид., допов. і випр.]. Київ, 2013. С. 200.

Дубровіна Л. А. Почесні імена України – еліта держави. Київ, 2018.

Дубровіна Любов Андріївна // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–2018. Кнів, 2018. С. 153–197. Бібліографія праць.